

Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών
Σπουδών, Κατεύθυνση Ευρωπαϊκής Ιστορίας

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Η πρόσληψη της Σοβιετικής Ένωσης από τα *Annales d'histoire économique et sociale* και τα *Annales d'histoire sociale* κατά τον Μεσοπόλεμο

Σηφακης Κωνσταντίνος

Επόπτρια: Παπαθανασίου Μαρία, Επίκουρη Καθηγήτρια Νεότερης Ευρωπαϊκής Ιστορίας,

Βαθμολογητές: Γαγανάκης Κωνσταντίνος, Αναπλ. Καθηγητής Νεότερης Ευρωπαϊκής Ιστορίας (16ος-18ος αι.)

Καραμανωλάκης Ευάγγελος, Επίκουρος Καθηγητής Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας (από την Ελληνική Επανάσταση έως σήμερα)

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2017

A) Εισαγωγή.....	3
Α.1) Αντικείμενο μελέτης και βασικοί άξονες της εργασίας.....	3
Α.2) Μέθοδος εργασίας, ταξινόμηση και αποδελτίωση του υλικού.....	5
B) Το ιστορικό πλαίσιο: ο μεσοπόλεμος και η Σοβιετική Ένωση.....	7
Γ) Τα <i>Annales d'histoire économique et sociale</i>	14
Γ.1) Η ευρωπαϊκή και γαλλική ιστοριογραφία πριν τα <i>Annales</i>	15
Γ.2) Η αμφισβήτηση του ρανκεανού παραδείγματος.....	19
Γ.3) Τα <i>Annales</i> και η ανάλυση σύγχρονών τους θεμάτων.....	22
Δ) Παρουσίαση, ιστορική τοποθέτηση και κριτική ανάλυση των κύριων άρθρων.....	29
Δ.1) Παρουσίαση των συγγραφέων.....	30
Δ.2.1) «Το πρόβλημα του πληθυσμού στην ΕΣΔΔ», G. Méquet, N.1, 1929.....	33
Δ.2.2) «Το αγροτικό πρόβλημα στην Ρωσική Επανάσταση», G. Méquet, N.6, 1930.....	40
Δ.2.3) «Οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις στην ανατολική και κεντρική Ευρώπη. Οι οικονομικές και κοινωνικές τους αιτίες», O. Gorni, N.10, 1931.....	45
Δ.2.4) «Σχετικά με το πενταετές πλάνο», G. Méquet, N.15, 1932.....	50
Δ.2.5) «Η αγροτική κολεκτιβοποίηση στην ΕΣΣΔ», G. Méquet, N.49, 1938.....	59
Ε) Το υπόλοιπα άρθρα.....	63
Ε.1) Οι βιβλιοκρισίες.....	64
Ε.2) Άλλα άρθρα.....	65
ΣΤ) Αποτιμήσεις και υποθέσεις.....	73
ΣΤ.1) Παρατηρήσεις για τα όρια της μελέτης.....	74
ΣΤ.2) Συμπεράσματα.....	75
Η) Πηγές, βιβλιογραφία.....	85
Η.1) Πηγές.....	85
Η.2) Βιβλιογραφία.....	92

A) Εισαγωγή

A.1) Αντικείμενο μελέτης και βασικοί άξονες της εργασίας

Η εργασία αυτή διερευνά την αντιμετώπιση από το γαλλικό ιστορικό περιοδικό *Annales d'histoire économique et sociale*¹ ενός νέου ιστορικού φαινομένου, δηλαδή της επανάστασης του

¹Εφεξής, ο τίτλος του περιοδικού *Annales d'histoire économique et sociale* (Χρονικά κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας) (1929-1939) και η μετονομασία του σε *Annales d'histoire sociale* (Χρονικά κοινωνικής ιστορίας) (1939-1942,

Οκτώβρη του 1917 στην Τσαρική Αυτοκρατορία, καθώς και της Σοβιετικής Ένωσης,² του σοβιετικού κράτους και της σοβιετικής κοινωνίας.

Η επιλογή του θέματός μας υπαγορεύεται αφενός από την πανθομολογούμενη σημασία της Οκτωβριανής επανάστασης και της συγκρότησης της Σ.Ε. στην διαμόρφωση της νεώτερης και σύγχρονης ιστορίας, δηλαδή του 20ου και 21ου αιώνα, αφετέρου από την καθοριστική για την γαλλική και τουλάχιστον σημαντική για την παγκόσμια ιστοριογραφία, επιρροή του ιστορικού περιοδικού *Annales* και των περί αυτό ιστορικών. Οι δύο αυτοί όροι μελέτης συγκροτούν τον πυρήνα της έρευνας μας.

Πιο συγκεκριμένα, θα εξετάσουμε τις αναλύσεις, τις διαπιστώσεις, τα ερωτήματα για την Οκτωβριανή Επανάσταση και την Σ.Ε., που δημοσιεύονται στα *Annales* την δεκαετία 1929-1939. Η έρευνά μας, συνεπώς, αφορά την περίοδο από την ίδρυση του περιοδικού έως την αρχή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η οριοθέτηση της έρευνας μας σε αυτά τα χρονικά όρια λαμβάνει υπ' όψιν την ίδια την πορεία ζωής των *Annales* και καταρχάς την ίδρυση τους, το 1929. Επιλέξαμε να εξετάσουμε απαρχής τα τεύχη των *Annales*, διότι η έρευνα μας αφορά στο χρονικό διάστημα, και επομένως την αναλυτική κατηγορία, του Μεσοπολέμου, δηλαδή εντός της περιόδου 1918-1939. Θεωρήσαμε ότι η εξέταση πρέπει να περιοριστεί έως τα τέλη του μεσοπόλεμου, διότι η έναρξη του Β' Π.Π. αποτελεί για την πολιτική και πνευματική ζωή της Γαλλίας και τις διεθνείς σχέσεις ένα πολύ σημαντικό ορόσημο. Η ήττα του γαλλικού στρατού το καλοκαίρι του 1940 και η κατοχή που ακολούθησε τροποποιούν ριζικά το πολιτικό κλίμα στην Γαλλία και φυσικά την επιστημονική και ακαδημαϊκή ζωή. Ακόμα, η είσοδος της Σ.Ε. στο πόλεμο, οι οβιδιακές αλλαγές στις διεθνείς σχέσεις με την συγκρότηση της αντιναζιστικής συμμαχίας ανάμεσα στις Η.Π.Α., την Μεγάλη Βρετανία και την Σ.Ε., η καθοριστική σημασία του διεξαγόμενου πολέμου στο ανατολικό μέτωπο και η επακόλουθη άνοδος του γοήτρου της Σ.Ε. στον πληθυσμό της ευρωπαϊκής ηπείρου διαμορφώνουν ένα πλήρως διαφορετικό κλίμα, εντός του οποίου λειτουργούν τα *Annales*. Επιπλέον, ο Β' Π.Π αποτελεί ορόσημο για αυτή καθεαυτή τη λειτουργία των *Annales*, καθώς ο ένας εκ των δύο ιδρυτών, ο εβραϊκής καταγωγής Marc Bloch,³ απομακρύνεται τυπικά από την διεύθυνση του περιοδικού και κατόπιν συμμετέχει στην αντί-κατοχική αντίσταση, συλλαμβάνεται και εκτελείται από την Ναζιστική Γερμανία το 1943.

Η έρευνά μας επιχειρεί να αναδείξει την πολυεπίπεδη σχέση των κειμένων του περιοδικού που αφορούν στην Σ.Ε. με την γενική ιστορική συγκυρία του λεγόμενου ευρωπαϊκού εμφυλίου

1945) θα συντομογραφείται ως *Annales*.

²Η Σοβιετική Ένωση εφεξής θα συντομογραφείται ως Σ.Ε. Ενίοτε, θα χρησιμοποιηθεί ο όρος Ε.Σ.Σ.Δ., κυρίως όταν μία υπό εξέταση πηγή χρησιμοποιεί στην ανάλυση της τον όρο αυτό.

³Για τις ονομασίες ανθρώπων θα χρησιμοποιούμε την πρωτότυπη ονομασία τους, εφόσον αφορά ανθρώπους γαλλικής, αγγλικής και γερμανικής ονομασίας. Για τα ονόματα άλλων εθνικοτήτων χρησιμοποιήσαμε την γαλλική τους μεταγραφή. Μόνο στις ελάχιστες περιπτώσεις, για τις οποίες δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε τον πρωτότυπο τίτλο, χρησιμοποιήσαμε την ελληνική μεταγραφή.

πολέμου, ειδικότερα με την περίοδο του Μεσοπολέμου και πιο συγκεκριμένα, με τις ιδιαίτερες στιγμές της περιόδου αυτή, όπως καθορίζονται από το Κραχ του 1929, από την παγκόσμια γενίκευση της καπιταλιστικής κρίσης, από την εξάπλωση των δικτατορικών μορφών διακυβέρνησης και από την άνοδο των φασισμών στην εξουσία και ιδιαίτερα του εθνικοσοσιαλισμού στην Γερμανία. Ιδιαίτερα, θα ληφθούν υπ' όψιν οι πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις στην Γαλλία και η άνοδος στην εξουσία του Λαϊκού Μετώπου το 1936. Μέρος της γενικής αυτή ιστορικής συγκυρίας αποτελούν οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις στο εσωτερικό της Σ.Ε., οι οποίες αποτελούν το αντικείμενο μελέτης των κειμένων του περιοδικού.

Προηγουμένως όμως, θα εξετάσουμε την εξέλιξη της γαλλικής ιστοριογραφίας έως την εμφάνιση των *Annales* και τι σηματοδοτούσε η ίδρυση τους. Τόσο η ανασκόπηση της πορείας της γαλλικής ιστοριογραφίας όσο και μία γενική επισκόπηση του χαρακτήρα των *Annales* είναι απαραίτητες, διότι θα αναδείξουν το ιδιαίτερο διανοητικό κλίμα, που επικρατούσε στο εσωτερικό της ιστορικής επιστήμης και συγκεκριμένα εντός του κινήματος των *Annales*: τα ερωτήματα που τους απασχολούσαν, τα αντικείμενα μελέτης που επέλεγαν, τα διανοητικά και μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιούσαν, ώστε είμαστε σε θέση να αξιολογήσουμε την θέση που κατέχει η μελέτη της Σ.Ε. στο σύνολο του έργου των *Annales*. Ακόμα, οι συγγραφείς των *Annales* θα εξεταστούν όχι μόνο ως ανήκοντες στην ακαδημαϊκή και διανοητική κοινότητα των ιστορικών, αλλά και ως διανοούμενοι.

Είναι σαφές ότι η έρευνά μας εντάσσεται στο πεδίο της ιστορίας της ιστοριογραφίας. Θα επιδιώξουμε να εξηγήσουμε γιατί οι συγγραφείς επιλέγουν τα συγκεκριμένα θέματα και πραγματεύονται τα δεδομένα ερωτήματα, γιατί καταλήγουν στις συγκεκριμένες διαπιστώσεις, πως και γιατί ενισχύουν την διάδοση συγκεκριμένων αντιλήψεων για την Οκτωβριανή Επανάσταση και την Σ.Ε. Η έρευνα μας δεν θα θέσει ως στόχο την διάγνωση, ανασκευή, επιβεβαίωση ή συμπλήρωση των αναλύσεων των *Annales* για την Σ.Ε. Δεν θα προχωρήσουμε, λοιπόν, σε ιστορική εξακρίβωση των αναλύσεων των *Annales*. Η απουσία μίας τέτοιας εξακρίβωσης είναι δυνατόν να δημιουργεί ψευδαισθήσεις ότι η έρευνά μας αναπτύσσεται χωρίς ο υποφαινόμενος να στηρίζεται σ' έναν στέρεο σκελετό γνώσεων και αντιλήψεων για την οικονομική, κοινωνική και πολιτική ιστορία της υπό μελέτη περιόδου. Εντούτοις, τα ερωτήματα που θα θέσουμε στηρίζονται, εξαρτώνται ή και καθορίζονται από αυτό το σώμα γνώσεων και αντιλήψεων. Προκαταβάλλοντας την ανάγνωση και ανάπτυξη της έρευνάς μας, θα αναπτύξουμε δύο παραδείγματα. Η αντίληψη του υποφαινόμενου, που ταυτίζεται με τις εκτιμήσεις των σχετικών άρθρων των *Annales* όσον αφορά την πραγματική και εντυπωσιακή πρόοδο της σοβιετικής βιομηχανίας την περίοδο των πενταετών πλάνων, μας οδηγεί να θέσουμε το ερώτημα γιατί και πώς οι συγγραφείς των άρθρων αυτών αναδεικνύουν τη πρόοδο αυτή. Αντιθέτως, η υιοθέτηση αναλύσεων από πλευράς μας, που εκτιμούν ότι η βιομηχανική και

οικονομική ανάπτυξη της Σ.Ε. ήταν όχι απλώς μικρότερη από τα επίσημα σοβιετικά στοιχεία ή τις εκτιμήσεις άλλων μελετητών, αλλά υποπολλαπλάσια,⁴ θα μας οδηγούσε στην αναζήτηση των αιτιών της “παραπλάνησης” των αρθρογράφων των *Annales*. Ακόμα, η μη παραδοχή και η απουσία εξέτασης από τους αρθρογράφους των *Annales* του κατά τον υποφαινόμενο υπαρκτού λιμού κατά την εφαρμογή του πλάνου κολλεκτιβοποίησης της σοβιετικής γεωργίας μας ωθεί στο ιστοριογραφικό ερώτημα τι παρεμπόδιζε μία τέτοια παραδοχή και εξέταση. Σε αντίθετη περίπτωση, δηλαδή εφόσον θεωρούσαμε ότι δεν προκλήθηκε λιμός αξιόλογου μεγέθους, το ερώτημα δεν θα τίθεται. Υπό αυτήν την έννοια, τα ερωτήματα και τα πορίσματα της ιστορίας των ιδεών και ειδικότερα της ιστορίας της ιστοριογραφίας εξαρτώνται από τα πορίσματα και τους προβληματισμούς της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ιστορίας.

A.2) Μέθοδος εργασίας, ταξινόμηση και αποδελτίωση του υλικού.

Όσον αφορά την ταξινόμηση και αποδελτίωση του υλικού, σύμφωνα με το ορισθέν αντικείμενο έρευνας, καταγράφηκαν και αποδελτιώθηκαν τα άρθρα⁵ που σχετίζονται με την Σ.Ε. και έχουν δημοσιευτεί στα *Annales*, από την αρχή της έκδοσής τους, το 1929, μέχρι και την έναρξη του Β' Π.Π., το 1939.

Η αρχική επιλογή των άρθρων έγινε ως εξής: Ερευνήσαμε όλη την ύλη των *Annales*, για την εξεταζόμενη περίοδο, δηλαδή 1929-1939, αποδελτιώνοντας τα άρθρα, με κριτήριο τον τίτλο τους. Όσοι τίτλοι άρθρων παρέπεμπαν απευθείας στην Σ.Ε., σε θέματα που αφορούν την Σ.Ε., στην Τσαρική Αυτοκρατορία μετά το 1800 έως το 1917, σε σύγχρονα θέματα της διεθνούς οικονομικής και πολιτικής ζωής, στα οποία ενδεχομένως να συνεξεταζόταν η θέση της Σ.Ε. και τέλος σε ιστοριογραφικά και μεθοδολογικά θέματα όσον αφορά τον μαρξισμό, καταγράφηκαν.

Σύμφωνα με τα παραπάνω κριτήρια προέκυψαν εξήντα ένα τίτλοι άρθρων. Επτά άρθρα, τα οποία δεν υπάγονται σε κάποια ευρύτερη θεματική του περιοδικού. Τέσσερα ανήκουν στις ενότητες *Enquêtes* (Έρευνες) και *Enquêtes Contemporaines* (Σύγχρονες Έρευνες), σαράντα ένα στη ενότητα *Courriers critiques* (Κριτικές Σημειώσεις), ένα στην ενότητα *À travers les livres et les revues*, ένα στην ενότητα *Vie Scientifique* (Επιστημονική Ζωή), ένα στην *Statistiques* (Στατιστικές), τέσσερα στην *Questions de fait et de méthodes* (Επίδικα ζητήματα και ερωτήματα μεθοδολογίας), ένα στην *Problèmes d'Europe* (Ευρωπαϊκά Προβλήματα) και ένα στην *Débat de méthodes* (Διάλογος για την μεθοδολογία). Μπορούμε να κατηγοριοποιήσουμε ως κύρια άρθρα, κρίνοντας, δηλαδή, από την

⁴ Peter Gattrell, «Economic and demographic change: Russia's age of economic extremes», Ronald Grigor Suny (Ed.), *The Cambridge History of Russia, 20th Century, V.III, The Soviet Century*, Cambridge University Press, 2006 σ. 397

⁵ Η αποδελτίωση των άρθρων έγινε με την σύρωση όλων των τευχών των *Annales* για την εξεταζόμενη περίοδο. Κατόπιν, ακολούθησε η σύνταξη για κάθε ένα από αυτά μίας περιλήψης, με έκταση περίπου στο ένα πέμπτο του μεγέθους του καθενός. Για την περαιτέρω ανάπτυξη της εργασίας μας χρησιμοποιήθηκαν οι περιλήψεις αυτές, με συχνές εντούτοις παλινδρομήσεις στα πρωτότυπα άρθρα.

έκτασή τους και το δοκιμιακό χαρακτήρα ανάλυσης ενός ιστορικού ή σύγχρονου προβλήματος, τα έντεκα εξ αυτών, δηλαδή τα επτά που δεν υπάγονται σε κάποια ενότητα και τα τέσσερα που υπάγονται στις *Enquêtes et Enquêtes Contemporaines*. Όσα ανήκουν στην *Courriers Critiques* και στην *Statistiques* αποτελούν βιβλιοκρισίες. Όλα τα υπόλοιπα, οκτώ τον αριθμό, μπορούν να χαρακτηρισθούν σύντομα άρθρα ή κριτικές σημειώσεις.

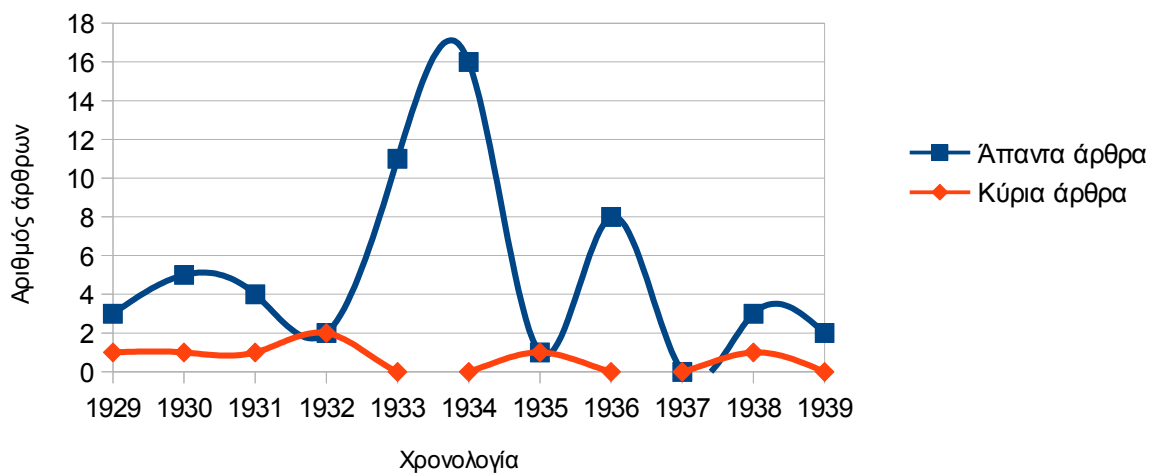
Τα άρθρα αυτά έχουν συντάξει δώδεκα διαφορετικοί συγγραφείς. Τα σαράντα δύο εξ αυτών οφείλονται στον Georges Méquet, τρία στον Paul Leuilliot, δύο στον Jacques Houdaille, ένα στον A. Demangeon, ένα στον R. Musset, ένα στον Gaétan Pirou, τέσσερα στον Maurice Halbwachs, ένα στον Franz Borkenau, ένα στον Marc Bloch, τρία στον Lucien Febvre, ένα στον Georges Friedmann, ένα στον E. Gutmann.

Κατόπιν, ακολούθησε μία δεύτερη επιλογή, μετά από ανάγνωσή των ανωτέρω άρθρων της πρώτης διαλογής. Κατά αυτόν τον τρόπο μπορέσαμε να αφαιρέσουμε τα άρθρα, με βάση τους τίτλους των οποίων πιθανολογούσαμε ότι στο αντικείμενο μελέτης τους συμπεριελάμβαναν την Σ.Ε., όμως διαπιστώθηκε ότι κάτι τέτοιο δεν ίσχυε. Τα άρθρα αυτά είναι τα εξής: το «*Problèmes d'Europe*» του Marc Bloch, το «*Les causes et les origines de la crise mondiale du blé*» (Οι αιτίες και οι ρίζες της σημερινής παγκόσμιας κρίσης των δημητριακών) του R. Musset, το «*La banque de règlements internationaux*» (Η τράπεζα των διεθνών διακανονισμών) του Jacques Houdaille, το «*Le problème de l'or: aujourd'hui*» (Το πρόβλημα του χρυσού στις μέρες μας) του E. Gutmann, το «*Les controverses relatives au rôle de l'or dans la crise mondiale*» (Οι διαμάχες που σχετίζονται με τον ρόλο του χρυσού στην παγκόσμια κρίση) του Jacques Houdaille και το «*Un essai d'analyse historique: La crise des partis socialistes dans l'Europe contemporaine*» (Μία δοκιμή ιστορικής ανάλυσης: Η κρίση των σοσιαλιστικών κομμάτων στην σύγχρονη Ευρώπη) του Franz Borkenau. Η δεύτερη επιλογή αφαιρεί πέντε συγγραφείς, μία κριτική σημείωση και πέντε κύρια άρθρα, εκ των οποίων τα τρία ανήκαν στις ενότητες *Enquêtes et Enquêtes Contemporaines*, αφήνοντας συνολικά πενήντα πέντε άρθρα.

Εξ αυτών, τρία δημοσιεύονται το 1929, πέντε το 1930, τέσσερα το 1931, δύο το 1932, έντεκα το 1933, δεκαέξι το 1934, ένα το 1935, οκτώ το 1936, τρία το 1938 και δύο το 1939. Τα κύρια άρθρα κατανέμονται ως εξής: ένα το 1929, ένα το 1930, ένα το 1931, δύο το 1932, ένα το 1935 και ένα το 1938.

Άρθρα σχετικά με την Σ.Ε. στα Annales

τελική διαλογή

Β) Το ιστορικό πλαίσιο: ο μεσοπόλεμος και η Σοβιετική Ένωση

Θα υιοθετήσουμε στην παρούσα μελέτη, την ευρέως αποδεκτή, οριοθέτηση του E. Hobsbawm, που υποδεικνύει το τέλος του “μακρού” δέκατου 19ου αιώνα, στο 1914, με το ξέσπασμα του Α' Π.Π., και συγχρόνως την απαρχή του “σύντομου” 20ου αιώνα. Από τον ίδιο ιστορικό, ο 20ος αιώνας έχει χαρακτηριστεί μία «εποχή Καταστροφής». «Σε αντίθεση με τον “εκτενή δέκατο ένατο αιώνα”, που φάνηκε να είναι και πράγματι ήταν μια περίοδος σχεδόν αδιάκοπης υλικής, πνευματικής και ηθικής προόδου, με άλλα λόγια βελτίωσης των συνθηκών της πολιτισμένης ζωής, από το 1914 και μετά υπήρξε μια ολοφάνερη οπισθοδρόμηση από τους κανόνες και τα σταθμά που τότε εθεωρούντο φυσιολογικά στις ανεπτυγμένες χώρες και στο περιβάλλον των μεσαίων τάξεων, σταθεροί κανόνες και σταθμά που τότε πίστευαν ακράδαντα ότι εξαπλώνονταν στις πιο καθυστερημένες περιοχές και στα λιγότερο φωτισμένα στρώματα του πληθυσμού.»⁶

Σύμφωνα πάλι με τον Hobsbawm, μπορούμε να εξετάσουμε τον μεσοπόλεμο ως ενδιάμεση υπό-περίοδο της εποχής 1914-1945, μίας εποχής συνεχούς πολέμου. Την τελευταία θα την αποκαλέσει “περίοδο του Πολέμου των Τριάντα και Ενός Ετών” και θα την συγκρίνει με τον Τριακονταετή πόλεμο.⁷ Παρατηρεί, όμως, «ότι αποτέλεσε μια ενιαία περίοδο πολέμου μόνο από τη σκοπιά των ιστορικών. Για όσους έζησαν την περίοδο αυτή, τη βίωσαν σαν δύο ξεχωριστούς αν και συνδεδεμένους πολέμους, που τους χώρισε η περίοδος του “Μεσοπολέμου”». Την ίδια περίοδο, θα την χαρακτηρίσουν αρκετοί σύγχρονοι της παρατηρητές ως “ευρωπαϊκό εμφύλιο πόλεμο”,

⁶Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2004, σ. 17

⁷Στο ίδιο, σ. 47

χαρακτηρισμός που θα αξιοποιηθεί, αργότερα, από αρκετούς ιστορικούς, ανάμεσά τους από τον Ernest Nolte, τον ο Eric Hobsbawm, τον François Furet και τον Enzo Traverso.⁸ Πράγματι, ο όρος “ευρωπαϊκός εμφύλιος πόλεμος” είναι αρκετά εύστοχος για τον χαρακτηρισμό μίας περιόδου, που άρχισε ως κλασική διαμάχη των μεγάλων δυνάμεων, εξελίχθηκε σε σύρραξη παγκόσμιας έκτασης, ακολούθηθηκε από την κατάρρευση τριών αυτοκρατοριών και την εγκαθίδρυση ενός επαναστατικού σοσιαλιστικού καθεστώτος και συνέχισε ως παγκόσμια σύρραξη μεταξύ ανταγωνιστικών κοσμοθεωριών και ιδεολογιών.⁹

Οι περισσότεροι ιστορικοί επιμένουν στον ιδιαίτερο ρόλο, που διαδραμάτισε ο παράγοντας της ιδεολογίας την περίοδο του Μεσοπολέμου, αλλά και ευρύτερα στον 20ο αιώνα. Ο Hobsbawm υποστηρίζει ότι η κατανόηση της περιόδου από τον Α΄ έως τον Β΄ Π.Π. είναι δυνατή μέσα από το πρίσμα ενός “*διεθνούς ιδεολογικού πολέμου*” και όχι μόνο από «*την άποψη του ανταγωνισμού των κρατών*». ¹⁰ Ο δε Mazower, συμπεραίνει ότι πρόκειται για μία εποχή ιδεολογικών αντιπαλοτήτων, η οποία ξεκίνησε το 1917 και τελείωσε το 1989.¹¹ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, όλη η σύγχρονη ιστοριογραφία αξιολογεί ως πρωτεύοντα ή κύριο παράγοντα για την διαμόρφωση της ιστορίας του 20ου αιώνα, την Οκτωβριανή επανάσταση, την εγκαθίδρυση Σ.Ε. και την εξάπλωση της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Σαφώς, οι αποτιμήσεις και οι αναλύσεις για αυτήν ποικίλλουν. Για τον Hobsbawm «... η επανάσταση αυτή αποτέλεσε γεγονός τόσο κεντρικής σημασίας για την ιστορία του εικοστού αιώνα, όσο και η Γαλλική επανάσταση του 1789 για το δέκατο ένατο.». ¹² Την χρησιμοποιεί, συνεπώς, ως κύριο άξονα της ιστορικής ερμηνείας του: «*Μπορούμε να καταλάβουμε καλύτερα τη διεθνή πολιτική ολόκληρου του Σύντομου Εικοστού Αιώνα από την Οκτωβριανή επανάσταση και μετά -με τη σημαντική εξαίρεση της περιόδου 1933-1945-, αν τη θεωρήσουμε σαν μια πάλη των δυνάμεων της παλαιάς τάξης πραγμάτων εναντίον της κοινωνικής επανάστασης, που οι δυνάμεις αυτές πίστευαν ότι ήταν ενσαρκωμένη στην τύχη της Σοβιετικής Ένωσης και του διεθνούς κομμουνισμού...*». ¹³ Για τον Mazower η κομμουνιστική ιδεολογία είναι μία από τις τρεις, που διεκδικούν την αναμόρφωση του κόσμου: «*Η καθεμία από τις αντίπαλες ιδεολογίες –η φιλελεύθερη δημοκρατία, ο κομμουνισμός, ο φασισμός- θεωρούσε ότι ήταν προορισμένη να αναπλάσει την κοινωνία, την ήπειρο και τον κόσμο διαμορφώνοντας μίας Νέα Τάξη για την ανθρωπότητα*». ¹⁴ Για τον Ernest Nolte, ο μολσεβικισμός αποτελεί το πρωτογενή παράγοντα του ευρωπαϊκού εμφυλίου πολέμου, που εκτυλίχθηκε από το 1917-1945, ανάμεσα στον κομμουνισμό και τον εθνικοσοσιαλισμό. ¹⁵

⁸Enzo Traverso, *Δια πυρός και σιδήρου, περί Ευρωπαϊκού Εμφυλίου πολέμου, 1914-1945*, Αθήνα, Εκδόσεις του 21ου αιώνα, 2007, σ. 37-46

⁹Στο ίδιο, σ. 50

¹⁰Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 119

¹¹Marc Mazower, *Σκοτεινή ήπειρος*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2011, σ. 15

¹²Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 50

¹³Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 50

¹⁴Mazower, *ό.π.*, σ. 14

¹⁵Enzo Traverso, *ό.π.*, σ. 40

Αρχή αυτής της περιόδου του ευρωπαϊκού εμφυλίου πολέμου αποτελεί ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος. Κόστισε στην ευρωπαϊκή ήπειρο οκτώ εκατομμύρια νεκρούς, ενώ εάν προστεθούν οι θάνατοι από το ρώσικο εμφύλιο, την γρίπη, τον τύφο και άλλες συγκρούσεις έως το 1920, ο αριθμός των νεκρών ανέρχεται στα 13 εκατομμύρια.¹⁶ Συγκεκριμένα, η Γαλλία έχασε το 1/10 του ενεργού άρρενος πληθυσμού, δηλαδή καταμέτρησε 1,4 εκατομμύρια νεκρούς ή αγνοούμενους, ενώ επιπλέον, είχε 3,5 εκατομμύρια τραυματίες κάθε είδους. Μόνο ένας στους τρεις Γάλλους στρατιώτες επέστρεψε σώος από το δυτικό μέτωπο, ενώ ο Α' Π.Π. έμεινε στη μνήμη της γαλλικής κοινωνίας ως ο Μεγάλος Πόλεμος, εξαιρετικά τρομακτικός και ζοφερός.¹⁷

Η εκτεταμένη, μαζική βία του πολέμου, όπως αποτυπώνεται στις στατιστικές των φονευθέντων, είχε ως αποτέλεσμα, κατά πρώτον, ένα γενικό εκβαρβαρισμό των δυτικών κοινωνιών. Ο Α' Π.Π., καθιέρωσε την μαζική, βιομηχανική βία, οικειοποίησε τις ευρωπαϊκές κοινωνίες με την καταστροφή των ανθρώπινων σωμάτων και την εξάπλωση ενός κλίματος μαζικών νευρώσεων και φόβου. Επιπλέον, ο Α' Π.Π., άνοιξε τον δρόμο για τον ολοκληρωτικό πόλεμο του Β' Π.Π., στον οποίο δεν υφίσταται καμία διάκριση μεταξύ αμάχων και στρατιωτών, κοινωνίας και στρατού. Οι ηγεσίες και οι διανοούμενοι των ευρωπαϊκών κρατών δεν ανέμεναν μία τέτοιου μεγέθους και ποιότητας έκρηξη βίας τις παραμονές του 1914. Η βία που ασκούνταν στο έξω-ευρωπαϊκό χώρο από τις αποικιοκρατικές δυνάμεις, θεωρούταν αδιανόητο να υπάρξει στο εσωτερικό της Ευρώπης, όπως επίσης και ένας γενικευμένος και μακρόχρονος πόλεμος μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων. *«Αν και γόνιμο από πολλές απόψεις, το ευρωπαϊκό φαντασιακό αποδείχθηκε ανίκανο να προβλέψει τον Μεγάλο Πόλεμο.»*¹⁸

Ο Α' Π.Π. τελείωσε τον Νοέμβριο του 1918, εν μέσω ενός επαναστατικού κύματος που διαχέοταν σε όλη την Ευρώπη, και ιδιαίτερα στα ηττημένα κράτη. Πυροδότης του κύματος αυτού, ήταν η Φεβρουαριανή Επανάσταση, η μόνη μεταξύ των μεταπολεμικών εξεγέρσεων και επαναστάσεων, που κατέληξε στην εγκαθίδρυση ενός μετακαπιταλιστικού καθεστώτος, το οποίο αυτοπροσδιοριζόταν ως δικτατορία του προλεταριάτου. Εργατικές εξεγέρσεις και επαναστάσεις θα εμφανιστούν στην Γερμανία για όλη την περίοδο από το 1918 έως το 1923, στην Ουγγαρία το 1919, όπου για λίγους μήνες θα καταλάβει την εξουσία το Κομμουνιστικό Κόμμα, στην Ιταλία, η οποία θα βιώσει την λεγόμενη κόκκινη διετία μεταξύ 1919-1920, κ.α. Το 1919 θα ιδρυθεί η Κομμουνιστική Διεθνής, η οποία θα αποτελέσει τον πόλο συσπείρωσης και οργάνωσης όλων των νεοϊδρυθέντων κομμουνιστικών κομμάτων στην Ευρώπη και στον κόσμο, που φιλοδοξούν να ακολουθήσουν το παράδειγμα της Οκτωβριανής Επανάστασης. Η ίδια η Οκτωβριανή Επανάσταση θα επιβιώσει μετά από έναν τριετή εμφύλιο πόλεμο και εισβολή στρατών από 14 κράτη.

¹⁶Mazower, *ό.π.*, σ. 88

¹⁷Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 25

¹⁸Enzo Traverso, *ό.π.*, σ. 56 και 210

Σε γενικές γραμμές, οι αντιλήψεις που ανέπτυξαν οι ευρωπαϊκές κοινωνίες για την για την Σ.Ε. ποίκιλαν, ταλαντεύονταν, τροποποιούνταν και συχνά αναμειγνύονταν μεταξύ τους. Διαφορετικά κόμματα, κοινωνικές τάξεις, πολιτικά ρεύματα, διανοητικές τάσεις, κρατικές πολιτικές, καθώς και κοινωνικοί παράγοντες διαμόρφωναν πολλές διαφορετικές, αντικρουόμενες μεταξύ τους αντιλήψεις για την Σ.Ε. το οποίο κατέληγε σε «ένα καλειδοσκόπιο αντικρουόμενων αντιλήψεων». ¹⁹ Πολλές αναγνώσεις της Σ.Ε. επαναλάμβαναν ερμηνείες που είχαν χρησιμοποιηθεί για την κατανόηση της Τσαρικής Ρωσίας. Φυσικά, οι συνθήκες στις οποίες επανήλθαν οι αναγνώσεις αυτές, ήταν διαφορετικές. Η Σοβιετική Ένωση αντιμετωπιζόταν, όπως διακήρυσσε και η ίδια αρχικά, ως βάση της παγκόσμιας επανάστασης, είτε ως κληρονόμος της Τσαρικής Ρωσίας, με τις διάφορες ερμηνείες που συνόδευαν μία τέτοια θεώρηση. ²⁰ «Έτσι, το μπολσεβίικο καθεστώς, μετά το 1917 θεωρούνταν διαδοχικά ως διαφωτισμένος δεσποτισμός και ως ανατολίτικος δεσποτισμός. Ή γινόταν αντιληπτό εναλλακτικά είτε μέσα από το πρίσμα της σύγκλισης είτε μέσα από το πρίσμα της βάρβαρης μεν, ζωτικής δε ψυχής.» ²¹

Τέλος, δύο παράγοντες είχαν καθοριστική επίδραση στην διαμόρφωση της αντίληψης των ευρωπαϊκών κοινωνιών για την Σ.Ε: η βαθιά οικονομική κρίση του καπιταλιστικού συστήματος κατά τον Μεσοπόλεμο, ιδιαίτερα μετά το Κραχ του 1929, και η άνοδος των φασισμών στην Ευρώπη.

Ο μεσοπόλεμος ήταν μία εποχή κρίσης της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας. Αμέσως μετά τον πόλεμο, όλες οι ευρωπαϊκές οικονομίες γνώρισαν μία αύξηση της ανεργίας και δυσκολία στην προσαρμογή της πολεμικής βιομηχανικής παραγωγής. Ορισμένες χώρες, όπως η Γερμανία υπέφεραν, επιπλέον, από διαλυτικό υπερπληθωρισμό. Το χρηματιστηριακό κραχ του 1929, στις Η.Π.Α., γρήγορα επεκτάθηκε σε όλο τον κόσμο και σε όλους τους τομείς της οικονομίας, συμπαρασύροντας σε κατάρρευση την βιομηχανική παραγωγή, την εσωτερική κατανάλωση κάθε χώρας και το διεθνές εμπόριο. Έπληξε όλες τις μεγάλες καπιταλιστικές οικονομίες της Ευρώπης και τις Η.Π.Α. Μετά το κραχ, η ανεργία προσέγγισε το 22-23% του εργατικού δυναμικού στη Βρετανία και το Βέλγιο, το 24% στη Σουηδία, το 27% στις Ηνωμένες Πολιτείες, το 29% στην Αυστρία, το 31% στη Νορβηγία, το 32% στη Δανία και το 44% περίπου των Γερμανών εργατών. ²² Ήταν μία εξέλιξη πρωτοφανής για τα βιομηχανικά καπιταλιστικά κράτη, τα οποία μέχρι τότε δεν είχαν βιώσει οτιδήποτε παρόμοιο.

Η κατάσταση της καπιταλιστικής οικονομίας ήταν εκ διαμέτρου αντίθετη με την πραγματική οικονομική πρόοδο της Σ.Ε. και την εικόνα που παρουσίαζε. Από το 1929 έως το 1940, η σοβιετική βιομηχανική παραγωγή τουλάχιστον τριπλασιάστηκε. Αυξήθηκε από το 5% της παγκόσμιας

¹⁹Martin Mallia, *Russia under western eyes from the bronze horsemen to the Lenin Mausoleum*, The BELKNAP Press of Harvard University Press, 1999 σ. 293

²⁰Sophie Coeuré, *La Grande Lueur à l'Est*, Paris, Editions du Seuil, 1999, σ. 109

²¹Στο ίδιο, σ. 293

²²Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 79

παραγωγής προϊόντων μεταποίησης το 1929, στο 18% το 1938, ενώ κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου το συνολικό μερίδιο των ΗΠΑ, της Βρετανίας και της Γαλλίας μειώθηκε από το 59% στο 52% της συνολικής παγκόσμιας παραγωγής.²³ Η Σ.Ε., μέσα από το πρώτο πενταετές πλάνο το 1929-34, μέσω της διακήρυξης της ανωτερότητας της σχεδιασμένης οικονομίας σε σχέση με την άναρχη καπιταλιστική οικονομία, εντυπωσίασε τους δυτικούς παρατηρητές, οικονομολόγους, διανοούμενους και πολιτικούς και φάνηκε να αναδεικνύονται από το παράδειγμά της μία σειρά οικονομικών λύσεων για τις χειμαζόμενες οικονομίες των καπιταλιστικών κρατών.

Όπως παρατηρούν τόσο ο Mazower όσο και ο Hobsbawm, η συμμετρικά αντίθετη κίνηση των οικονομιών της Σ.Ε. και των καπιταλιστικών κρατών ήταν μία αιτία της ανόδου της αίγλης της Σ.Ε., στον υπόλοιπο κόσμο. *«Στη δεκαετία του 1930 ο κομμουνισμός ήταν μία επιτυχία που μπορούσε να αντιπαρατεθεί στη διάλυση του καπιταλισμού, ένα παράδειγμα αντιμετώπισης των οικονομικών δυσκολιών της σύγχρονης κοινωνίας. Είχε μετατρέψει την καταρρακωμένη από τον πόλεμο τσαρική αυτοκρατορία σε μία μείζονα βιομηχανική δύναμη μέσα σε λίγα χρόνια: ήταν ένα σύστημα που λειτουργούσε».*²⁴ *«Τα επιτεύγματα αυτά εντυπωσίασαν τους ξένους παρατηρητές κάθε ιδεολογικής απόχρωσης... Διότι αυτό που προσπαθούσαν να καταλάβουν και να συμφιλιωθούν μαζί του δεν ήταν το πραγματικό φαινόμενο της ΕΣΣΔ, αλλά η κατάρρευση του δικού τους οικονομικού συστήματος, το βάθος της αποτυχίας του δυτικού καπιταλισμού.»*²⁵

Πέρα από την εξάπλωση της επιρροής και της αίγλης της οικονομίας της Σ.Ε. στην εργατική τάξη και στα φτωχά στρώματα των δυτικών κοινωνιών, στα οποία εξάλλου απευθύνονταν η Σ.Ε. και τα κομμουνιστικά κόμματα, υπήρχε μία όχι ισχυρή αλλά σημαντική τάση από ορισμένη μερίδα αστών, ρεφορμιστών ή ακόμα και φασιστών οικονομολόγων και πολιτικών να εφαρμόσουν μεθόδους και πρακτικές της οικονομικής πολιτικής της Σ.Ε., στις καπιταλιστικές οικονομίες της Ευρώπης. Η σουηδική κυβέρνηση εφάρμοσε ένα σχέδιο κρατικής αναθέρμανσης της καπιταλιστικής οικονομίας. Παρόμοιο σχέδιο πρότεινε και ο Henri De Man στο σοσιαλδημοκρατικό κόμμα Βελγίου, το οποίο αν και απορρίφτηκε, αποτέλεσε το πρότυπο για τον κρατικό σχεδιασμό της οικονομίας μετά το 1945. Ακόμα, το τουρκικό πενταετές πλάνο και το μεξικανικό εξαετές πλάνο ήταν σαφώς επηρεασμένα από το παράδειγμα της Σ.Ε.²⁶ Η πιο φιλόδοξη προσπάθεια βέβαια ήταν αυτή στην Πολωνία, όπου συντάχτηκε τετραετές πλάνο, το οποίο εφαρμόστηκε το 1936.²⁷ Ακόμα, τα επιτεύγματα της Σ.Ε. έμοιαζαν να προσφέρουν ορισμένες λύσεις για τις οικονομικές απαιτήσεις του

²³Στο ίδιο, σ. 82

²⁴Mazower, *ό.π.*, σ. 121-122

²⁵Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 82

²⁶Asa Briggs, «The world economy, interdependence and planning», C.L. Mowat (ed.), *The new Cambridge Modern History, The shifting balance of world forces 1898-1945, V. XII*, Cambridge University Press, 1968, σ. 69-70

²⁷Mazower, *ό.π.*, σ. 140

επερχόμενου πολέμου, καθώς είχε γίνει κατανοητό ότι οι σύγχρονοι μαζικοί πόλεμοι απαιτούσαν την διεύθυνση, τη διαχείριση και τον σχεδιασμό ολόκληρης της οικονομίας.²⁸

Συνεπώς, η σύγκριση των οικονομικών αποτελεσμάτων των δύο κοινωνικό-οικονομικών συστημάτων, κυρίως μέσα από το πρίσμα του κραχ του 1929 και των αποτελεσμάτων του πρώτου πενταετούς πλάνου, αναδείκνυε την Σ.Ε., ως φορέα καινοτόμων, αποτελεσματικών, νεωτερικών οικονομικών πολιτικών, που απέφευγαν τις ακραίες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες του καπιταλιστικού συστήματος. Το κύρος της σχεδιασμένης οικονομίας, όπως επίσης και της Σ.Ε. αυξήθηκε σημαντικά. Όσον αφορά τους διανοούμενους, ο Mazower παρατηρεί ότι *«Η οικοδόμηση του σοσιαλισμού φαινόταν συναρπαστική στα πλήθη των Δυτικών διανοούμενων που έρχονταν να τη δουν...»*.²⁹

Ο δεύτερος καθοριστικός παράγοντας που λειτούργησε ως πρίσμα, δια μέσω του οποίου οι κοινωνίες των ευρωπαϊκών κρατών και ιδιαίτερα της κοινοβουλευτικής Γαλλίας διαμόρφωσαν την αντίληψη τους για την ΕΣΣΔ ήταν η εξάπλωση των αυταρχικών και δικτατορικών καθεστώτων, η άνοδος των φασισμών και ειδικότερα η κατάληψη της εξουσίας από τον εθνικοσοσιαλισμό. Σε αυτό το σημείο, υπάρχει πλατιά ομοφωνία των ιστορικών, αν και η κριτική αποτίμηση του φαινομένου διαφέρει ριζικά. Ο Mazower υποστηρίζει ότι *«Εκείνο που περισσότερο από καθετί άλλο έκανε δύσκολη την αντικειμενική αποτίμηση της Ρωσίας ήταν η άνοδος του Χίτλερ. Με τη ναζιστική Γερμανία να προβάλλει ως κύρια απειλή για την δημοκρατία στην Ευρώπη, μεγάλος μέρος του Κέντρου και της Αριστεράς στη δυτική Ευρώπη έσμιζαν σ' έναν κατά πολύ φιλοσοβιετικό αντιφασισμό...»*.³⁰ Ο Hobsbawm συνοψίζει σε δύο τους παράγοντες της πλανητικής αίγλης που ασκούσε η ΣΕ, ανάμεσά τους η άνοδος και η ανάγκη καταπολέμησης του Χίτλερ: *«Η μεγάλη οικονομική κρίση της δεκαετίας του '30 ήταν εκείνη που το (το σοβιετικό καθεστώς) έκανε να μοιάζει ως τέτοιο (ως πρότυπο οικονομικής πολιτικής και ανάπτυξης), όπως ήταν η πρόκληση του φασισμού που έκανε την ΕΣΣΔ αναντικατάστατο εργαλείο της ήττας του Χίτλερ»*.³¹ Ο Martin Malia συμπεραίνει το ίδιο: *«Ανάμεσα στο 1934 και το 1937, λοιπόν, η αντίληψη της Δύσης για την Ρωσία καθορίστηκε και οι τύχες της Ρωσίας βελτιώθηκαν, λιγότερο από την φύση του Κομμουνιστικού καθεστώτος και περισσότερο από το γεγονός ότι εκτός από ένα εμφανές κενό μεταξύ 1939-1941, προέβαλλε την πιο καθαρή αντιφασιστική εικόνα στην Ευρώπη.»*.³²

Αν και αμέσως μετά την λήξη του Α' Π.Π. φάνηκε ωσάν να θριαμβεύουν οι φιλελεύθεροι δημοκρατικοί θεσμοί και τα συντάγματα, γρήγορα, αρχής γενομένης με την δικτατορία του ναύαρχου Miklós Horthy στην Ουγγαρία, άρχισε η αποκαθήλωση τους. Έτσι, καθ' όλη την διάρκεια

²⁸Asa Briggs, «The world economy, interdependence and planning» ό.π., 69

²⁹Mazower, ό.π., σ. 128

³⁰Στο ίδιο, σ. 130

³¹Hobsbawm, ό.π., σ. 13

³²Martin Malia, ό.π., σ. 316

του μεσοπολέμου η υποχώρηση των φιλελεύθερων θεσμών ήταν διαρκής. Συνολικά, το 1920 υπήρχαν σ' όλο τον κόσμο γύρω στις τριάντα πέντε ή κάπως περισσότερες συνταγματικές και εκλεγμένες κυβερνήσεις. Μέχρι το 1938 υπήρχαν δεκαεπτά τέτοια κράτη.³³ Ακόμα, όσες κυβερνήσεις σχηματίζονταν από τα κοινοβουλευτικά καθεστώτα ήταν εξαιρετικά ασταθείς: Χαρακτηριστικά, στην γαλλική Τρίτη Δημοκρατία, η μέση ηλικία των κυβερνήσεων ήταν 10 μήνες, το 1870-1914, 8 μήνες το 1914-1932 και 4 μήνες το 1932-1940, ενώ παρόμοια ήταν η τάση πανευρωπαϊκά.³⁴

Η απειλή για τους φιλελεύθερους θεσμούς προερχόταν αποκλειστικά από την Δεξιά, ενώ ο φασισμός έμοιαζε να αποτελεί το πρότυπο για όλα τα αυταρχικά καθεστώτα και την δεκαετία του 1930 παρουσιαζόταν ως η πολιτική τάση του μέλλοντος.³⁵ Παρότι, ο μπολσεβικισμός, τα νεοϊδρυθέντα κομμουνιστικά κόμματα και η Τρίτη Διεθνής είχαν διακηρυγμένο στόχο την βίαιη ανατροπή των δημοκρατικών αστικών καθεστώτων σε όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο, οι προσπάθειες τους για επαναστατική κατάληψη της εξουσίας, τα πρώτα χρόνια μετά τον Α' Π.Π., απέτυχαν παντού, εκτός της Τσαρικής Αυτοκρατορίας. Σε γενικές γραμμές, μετά την αποτυχημένη εξέγερση του Οκτώβρη του 1923 στην Γερμανία, το κομμουνιστικό κίνημα δεν κατάφερε να δράσει ως σοβαρή και αποτελεσματική απειλή για τα αστικά δημοκρατικά καθεστώτα. Η ίδια η Σ.Ε. έγινε μέλος της Κοινωνίας των Εθνών (Κ.τ.Ε.) το 1934, την οποία τα προηγούμενα χρόνια κατήγγειλε ως αστικό, ιμπεριαλιστικό θεσμό, και μέχρι τις απαρχές του Β' Π.Π δεν υπήρχε πιο δεινός υπερασπιστής των αρχών της Κ.τ.Ε από τον πρεσβευτή της Σ.Ε., Maxim Litvinov.³⁶ Επιπλέον, μετά το 1935, δηλαδή το 7ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς, όταν υιοθετήθηκε η στρατηγική και τακτική των Λαϊκών Μετώπων, το εργατικό κίνημα έπαψε να επιδιώκει την ανατροπή των αστικών κοινοβουλευτικών καθεστώτων, αντιθέτως όρισε ως προτεραιότητά του την υπεράσπισή τους απέναντι στον φασιστικό κίνδυνο, επιδιώκοντας συμμαχίες με τα υπόλοιπα κόμματα του εργατικού κινήματος και διάφορα αστικά, δημοκρατικά κόμματα. Καρπός της νέας κατεύθυνσης ήταν η συγκρότηση και η εκλογική επιτυχία του Λαϊκού μετώπου στην Ισπανία τον Μάρτιο του 1936 και στην Γαλλία τον Μάιο της ίδιας χρονιάς.

Ιδιαίτερα, όσον αφορά τους διανοούμεενους, στο μεσοπόλεμο, η μεγάλη πλειοψηφία στρατεύονται πολιτικά και ταυτίζονται σταδιακά με την αριστερά, σε όλο το δυτικό κόσμο. Στην αρχή, η οκτωβριανή επανάσταση ασκούσε αδύναμη έλξη στους διανοούμεενους, αλλά μετά την άνοδο του φασισμού, ειδικά μετά την κατίσχυσή του στην Γερμανία, στιγμή μετά την οποία εκλαμβάνεται ως ευρωπαϊκό φαινόμενο, και μετά την υιοθέτηση της στρατηγικής των Λαϊκών

³³Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 94

³⁴Mazower, *ό.π.*, σ. 35

³⁵Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 95

³⁶J.L. Brierly, «The League of Nations», C.L. Mowat (ed.), *The new Cambridge Modern History, The shifting balance of world forces 1898-1945, V. XII*, Cambridge University Press, 1968, σ. 253

Μετώπων από τα Κομμουνιστικά Κόμματα και την υπεράσπιση από μέρους τους των αστικών δημοκρατιών, οι διανοούμενοι στρέφονται προς τα αριστερά και την Σ.Ε. «*Τα χρόνια εκείνα, η διανοήση χωρίζεται μεταξύ φασισμού και αντιφασισμού, και ο δεύτερος βρίσκεται κοντά στην αριστερά, αν όχι από φυσική ροπή τουλάχιστον από ανάγκη, γιατί η πάλη ενάντια στον φασισμό επιβάλλει μία συμμαχία με την Σοβιετική Ένωση.*».³⁷ Συγκεκριμένα, στην Γαλλία, μετά το Φεβρουάριο του 1934, δηλαδή μετά την εμφάνιση ως σοβαρής απειλής της ακροδεξιάς, ο αντιφασισμός προβάλλει ως επιτακτική ανάγκη. Σε πολιτικό επίπεδο, αρχίζουν οι διεργασίες που θα καταλήξουν στην ανάδειξη του Λαϊκού Μετώπου στην κυβέρνηση δύο χρόνια αργότερα ενώ στο πνευματικό περιβάλλον δημιουργείται η Επιτροπή Επαγρύπνησης Αντιφασιστών Διανοούμενων (Comité de vigilance des intellectuels antifascistes, C.V.I.A.) και διεξάγονται τα Διεθνή Συνέδρια για την Υπεράσπιση της Κουλτούρας. Οι διανοούμενοι, εξάλλου, στην Γαλλία αντλούσαν από μία μακρά παράδοση που εκκινούσε ήδη από την υπόθεση Ντρέιφους, σύμφωνα με την οποία «...ο διανοούμενος εγγράφεται στην παράδοση του Διαφωτισμού, την οποία καταπολεμούσαν πάντα οι εθνικιστές και η συντηρητική δεξιά...».³⁸

Γ) Τα *Annales d'histoire économique et sociale*

Το 1929 κυκλοφορεί το πρώτο τεύχος του περιοδικού *Annales d'histoire économique et sociale*, το οποίο εκδίδεται αδιάλειπτα έως σήμερα. Η ίδρυσή του εγκαινίασε μία νέα περίοδο για την γαλλική ιστοριογραφία, καθώς το περιοδικό θα ανανέωνε τους προσανατολισμούς, τις επιδιώξεις, τις αρχές, τις μεθόδους και την νοοτροπία της. Η σχολή των *Annales* ή σε κάθε περίπτωση οι περί τα *Annales* ιστορικοί συνέθεσαν με τρόπο θαυμαστά ισόρροπο πολλές από τις επιστημολογικές ανησυχίες προκατόχων και συγχρόνων τους.³⁹ Η επιρροή των *Annales* ως ιστοριογραφικής σχολής, τάσης ή και υποδείγματος θα εκτεινόταν παγκόσμια ιδιαίτερα μετά τον Β' Π.Π. Η ίδρυση τους ήταν το καταληκτικό σημείο μίας μακράς πορείας εξέλιξης και μεταμόρφωσης της γαλλικής και ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας και των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών. Μετά τον μακρύ 19ο αιώνα της κυριαρχίας του “θετικισμού”, του ιστορικισμού και του ρανκεανού παραδείγματος, η κυκλοφορία του πρώτου τεύχους των *Annales* θα αποδεικνυόταν χρονολογία κλειδί για την οριοθέτηση μίας νέας περιόδου στην ιστορική επιστήμη. Η επιρροή των *Annales* τα κατέστησε το αντικείμενο μελέτης της ιστορίας των ιδεών και της ιστορίας της ιστοριογραφίας, με αποτέλεσμα την σημαντική σε έκταση και πολυεπίπεδη έρευνα για τις διάφορες περιόδους του περιοδικού και των περι αυτό ιστορικών.⁴⁰

³⁷Enzo Traverso, *Τι απέγιναν οι διανοούμενοι?*, Εκδόσεις του 21ου αιώνα, Αθήνα, 2014, σ. 35-36

³⁸Στο ίδιο, σ. 31

³⁹Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, *Στις διαδρομές της Ιστοριογραφίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2014

⁴⁰Jean-Pierre V. M. Herubel (Compiled), «The "Annales Movement" and Its Historiography: A Selective Bibliography», *French Historical Studies*, Vol. 18, No. 1 (Spring, 1993), pp. 346-355

Γ.1) Η ευρωπαϊκή και γαλλική ιστοριογραφία πριν τα *Annales*

Στα γερμανικά πανεπιστήμια και την πνευματική ζωή στον γερμανικό χώρο εμφανίστηκε, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, μία νέα αντίληψη για την έρευνα, συγγραφή και διδασκαλία της ιστορίας. Το 1825 είναι έτος σταθμός, καθώς τότε κλήθηκε ο Leopold von Ranke, στο νεοσύστατο πανεπιστήμιο του Βερολίνου. Αυτός καθόρισε την νέα αντίληψη για την ιστορική συγγραφή, αναδεικνυόμενος στο πρότυπό της, κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα.

Κατά τον Ranke η ιστορία έπρεπε να μεταμορφωθεί σε μία αυστηρή επιστήμη, ασκούμενη από ειδικούς, εκπαιδευμένους ιστορικούς.⁴¹ Θα έπρεπε να βασίζεται στην εύρεση και κριτική επεξεργασία πρωτογενών εγγράφων πηγών, δηλαδή απομνημονευμάτων, ημερολογίων, αναφορών πρέσβων και κρατικών υπαλλήλων και κρατικών αρχείων.⁴² Κύριο αντικείμενο της ιστορικής μελέτης ορίστηκε η πολιτική ιστορία, νοούμενη ως η ιστορία του κράτους και των επικεφαλής του, και παραμερίστηκε η κοινωνική και πολιτισμική ιστορία. Ο Ranke πρέσβευε την αποχή από αξιολογικές κρίσεις για το παρελθόν και έναν αμερόληπτο τρόπο εξέτασης των φαινομένων. Ακόμα, η αναγόρευση της ιστορίας σε επιστήμη συνεπαγόταν το διαχωρισμό επιστημονικού και λογοτεχνικού λόγου και έργου. Ταυτόχρονα, έπρεπε να απευθύνεται σε ένα πλατύ κοινό και όχι μόνο στους ειδικούς. Η νέα ιστορική οπτική, η οποία θα γίνει γνωστή με το όρο “ιστορισμός” και αργότερα “ιστορικισμός”, χαιρέτιστηκε ως πνευματική πρόοδος, «ως κοπερνίκεια επανάσταση» που κατέστησε την ιστορία επιστήμη,⁴³ και ο Ranke χαρακτηρίστηκε από συγχρόνους του «πατέρας της ιστορικής επιστήμης».⁴⁴ Κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, η μέθοδος του Ranke αποτέλεσε την πρότυπη μέθοδο έρευνας και συγγραφής ιστορίας σε όλον τον κόσμο.⁴⁵

Είναι, πλέον, σαφές ότι η επιμονή του Ranke και του γερμανικού ιστορισμού ως προς τα αντικείμενα μελέτης, ήταν αποτέλεσμα της «πολιτικής πραγματικότητας της προ του 1848 Πρωσίας, δηλαδή της Πρωσίας πριν την εγκαθίδρυση αντιπροσωπευτικών θεσμών και πριν από την εκβιομηχάνιση και τις κοινωνικές της συνέπειες».⁴⁶ Ακόμα, παρά την έκκληση για αμερόληπτη στάση και αντικειμενική προσέγγιση, στον Ranke κυριαρχούσε η αντίληψη ότι τα «υπάρχοντα πολιτικά κράτη, στο βαθμό που αποτελούσαν τα προϊόντα μίας ιστορικής ανέλιξης, συνιστούσαν “ηθικές ενέργειες”, “σκέψεις του Θεού”».⁴⁷

Κατά την διάρκεια άλλωστε του 19ου αιώνα η μελέτη, έρευνα, διδασκαλία και συγγραφή της ιστορίας επαγγελματοποιείται και θεσμοποιείται. Οι ιστορικές σπουδές εντάχθηκαν και διεξάγονταν

⁴¹Καίτη Αρώνη-Τσίχλη, *Ιστορικές σχολές και μέθοδοι*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2008, σ. 163

⁴²Στο ίδιο, σ. 164

⁴³John Burrow, *A history of histories*, Penguin Books, London, 2007, σ. 456

⁴⁴Γκέοργκ Ιγγκερς, *Η ιστοριογραφία στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα, Νεφέλη, 2006, σ. 45

⁴⁵Εφη Αρώνη Τσίχλη, *ό.π.*, σ. 167

⁴⁶Iggers, *ό.π.*, σ. 17

⁴⁷Το ίδιο σ. 43

εντός κρατικών πανεπιστημίων, ανώτερων εκπαιδευτικών θεσμών και ερευνητικών ιδρυμάτων, από επαγγελματίες ιστορικούς. Σε γενικές γραμμές, οι ιστορικές σπουδές επαγγελματοποιήθηκαν σε όλη την Ευρώπη και στις Η.Π.Α., ακολουθώντας το γερμανικό μοντέλο, αν και οπωσδήποτε δεν επρόκειτο για μία άκαμπτη και μιμητική μεταφορά ακαδημαϊκών και επιστημονικών προτύπων από την Γερμανία σε όλη την υπόλοιπη Ευρώπη. Υπάρχουν ιστορικοί, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι: *«Δεν μπορεί να ειπωθεί ότι ένα “γερμανικό μοντέλο”, “γερμανικές” θεσμικές δομές, “γερμανικά” πρότυπα επαγγελματικής εξέλιξης εξαπλώθηκαν στην Ευρώπη και στον Ατλαντικό»*.⁴⁸

Οι ιστορικές περιοδικές εκδόσεις, που δημιουργήθηκαν μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, επιτέλεσαν εργασία συγκρότησης του κλάδου των ιστορικών σπουδών, ως επιστημονικού, επαγγελματικού και θεσμοποιημένου κλάδου. Είχαν ως σκοπό *«την δημιουργία ενός κοινού για τον κλάδο κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και ώθησαν στην δημιουργία μίας αίσθησης ταυτότητας στους ιστορικούς. Δεν δημοσίευαν απλώς τα αποτελέσματα τη έρευνας, αλλά προωθούσαν τα δίκτυα και παρείχαν σημαντική πληροφόρηση για την δράση συναδέλφων και των υπόλοιπων θεσμών»*.⁴⁹

Η συγγραφή και διδασκαλία της ιστορίας απέκτησε μία πολιτική λειτουργία στα πλαίσια της συγκρότησης εθνών-κρατών στην ευρωπαϊκή ήπειρο, ενισχύοντας την κατασκευή εθνικών ταυτοτήτων. *«Η επαγγελματικοποίηση και η εμπέδωση των επιστημονικών ηθών και πρακτικών οδήγησαν παντού σε μία εντονότερη ιδεολογικοποίηση της ιστορικής γραφής. Οι ιστορικοί πήγαιναν στα αρχεία για να βρουν στοιχεία με τα οποία να στηρίζουν τα εθνικιστικά ή τα ταξικά ιδεολογήματά τους, για να τους προσδώσουν το φωτοστέφανο της επιστημονικής εγκυρότητας.»*⁵⁰

Η διδασκαλία της ιστορίας εξαπλωνόταν στον γαλλικό ακαδημαϊκό χώρο καθ' όλη την διάρκεια του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και η συγγραφή της επαγγελματοποιούταν. Το 1882, στην Γαλλία υπήρχαν 52 θέσεις καθηγητών ιστορίας σε όλα τα ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα, ενώ το 1911 ο αριθμός των θέσεων είχε ανέλθει στις 141.⁵¹ Επίσης, το 1900, περίπου το ένα τρίτο των συγγραφέων ιστορίας ήταν επαγγελματίες ιστορικοί, δηλαδή βιοπορίζονταν είτε από την διδασκαλία στην δευτεροβάθμια ή ανώτερη εκπαίδευση, είτε από την εργασία τους σε ινστιτούτα ιστορίας και αρχεία.⁵² Οι ιστορικές σπουδές θεραπεύονταν σε πληθώρα ανώτερων και ανώτατων εκπαιδευτικών οργανισμών. Το Collège de France (Κολλέγιο της Γαλλίας) είχε καθιερώσει έδρα ιστορίας ήδη από το 1791, η ιστορία διδασκόταν στην École Normale Supérieure (Ανωτάτη Σχολή) από το 1815, ενώ η École des Chartes (Σχολή Αρχαιοθεσίας) από το 1821 εκπαίδευε αρχειονόμους. Στο δεύτερο μισό

⁴⁸Gabriel Lingelbach, «The institutionalization and the professionalization of history in Europe and the United States», Stuart Macintyre, Juan Maignushca, and Attila Pok (ed.), *The oxford history of historical writing, Volume 4*, Oxford, Oxford University Press, 2011, T. 4, σ. 95

⁴⁹Στο ίδιο, σ. 84

⁵⁰Iggers, *ό.π.*, σ. 46

⁵¹Gabriel Lingelbach, *ό.π.*, σ. 82

⁵²Pin dem Boer, «Historical writing in France, 1800-1914», Stuart Macintyre, Juan Maignushca, and Attila Pok (ed.), *The oxford history of historical writing, Volume 4*, Oxford, Oxford University Press, 2011, σ. 185

του 19^{ου} αιώνα, τα Facultés des lettres (Σχολές Ανθρωπιστικών Σπουδών), τα οποία παρείχαν ιστορική εκπαίδευση, χωρίς όμως να διεξάγουν έρευνα, ήταν εξαπλωμένα σε όλη την χώρα. Το 1868, ιδρύθηκε η École Pratique des Hautes Études (Σχολή Ανωτέρων Σπουδών), στο Παρίσι, στα πρότυπα του γερμανικού μοντέλου, και εισήγαγε το σεμιναριακό σύστημα εκπαίδευσης και έρευνας.⁵³ Πέρα από τα πανεπιστήμια και τα ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα, λειτουργούσαν, επίσης, η Académie des Inscriptions et des Belles Lettres (Ακαδημία Επιγραφών και Λογοτεχνίας) και η Académie des Sciences Morales et Politiques (Ακαδημία Ηθικών και Πολιτικών Επιστημών), που επιμελούνταν εκδόσεις σημαντικών εγγράφων και χορηγούσαν βραβεία για συγκεκριμένους ερευνητικούς στόχους στον τομέα της ιστορίας. Τέλος, κατά την υπουργία του Duguy (1863-1869), εισήχθη η διδασκαλία της σύγχρονης ιστορίας στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Η διαδικασία για την επαγγελματική εκπαίδευση ενός ιστορικού στην Γαλλία είχε ως εξής: Μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οι επαγγελματίες ιστορικοί εκπαιδούνταν από την École des Chartes, ενώ η μεγάλη πλειοψηφία εκπαιδούνταν στην École Normale Supérieure. Η αποφοίτηση από την τελευταία απαιτούσε σπουδές τεσσάρων ετών, οι οποίες οδηγούσαν στην λήψη της agrégation (πιστοποιημένης δυνατότητας διδασκαλίας). Οι κάτοχοι της agrégation ήταν οι μόνοι που δικαιούνταν να στελεχώσουν τις θέσεις δασκάλων ιστορίας στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση και καθηγητών στα πανεπιστήμια. Όσον αφορά την ανέλιξη στην κατηγορία των καθηγητών πανεπιστημίου, μετά την λήψη της agrégation έπρεπε να συγγράψουν μία διατριβή, μετά την οποία καθίστατο δυνατός ο διορισμός σε κάποιο πανεπιστήμιο, συνήθως επαρχιακό. Κορύφωση της ακαδημαϊκής σταδιοδρομίας αποτελούσε ο διορισμός στην Sorbonne (Πανεπιστήμιο του Παρισιού) ή στο Collège de France.

Έτσι, το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, η ιστορία *«ανέπτυξε τεράστιο κύρος και τόλμησε να συναγωνιστεί για το στέμμα της γνώσης τους κλάδους που τοποθετούνταν στην ανώτερη σειρά, την φιλοσοφία, την θεολογία, την ρητορική»*.⁵⁴ Ιδιαίτερα μετά την ήττα στον γαλλοπρωσικό πόλεμο, η οποία αποδόθηκε στο ανώτερο εκπαιδευτικό σύστημα της Πρωσίας, η γαλλική τριτοβάθμια εκπαίδευση αναδιοργανώθηκε, χρηματοδοτήθηκε αφειδώς και η ιστορία κατέλαβε σημαντική θέση μέσα στο νέο πλαίσιο.⁵⁵

Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα εμφανίστηκε στην Γαλλία η θετικιστική ή μεθοδική σχολή. Οι ιστορικοί αυτής της σχολής καταλαμβάνουν κύριες θέσεις στα γαλλικά πανεπιστήμια, συμμετέχουν στην σύνταξη μεγάλων ιστορικών έργων και συλλογών, επιπλέον δε διαμορφώνουν τα προγράμματα σπουδών και τα εγχειρίδια στην μέση και κατώτερη εκπαίδευση.⁵⁶ Κύριοι εκπρόσωποι και θεωρητικοί της ήταν ο Gabriel Monod, ο οποίος συνέταξε μανιφέστο της σχολής το 1886, ο

⁵³Στο ίδιο, σ. 196

⁵⁴Στο ίδιο, σ. 186

⁵⁵Στο ίδιο, σ. 197

⁵⁶Αρώνη, *ό.π.*, σ. 170-171

Ernest Lavisse και οι ιστορικοί Charle-Victor Langlois και Charle Seignobos, οι οποίοι συνέγραψαν το εγχειρίδιο *Introduction aux études historiques* (Εισαγωγή στις ιστορικές σπουδές), το οποίο άσκησε μεγάλη επιρροή. Οι τελευταίοι απέβλεπαν στην έξωση κάθε φιλοσοφίας από την ιστορία, στην εφαρμογή μίας πλήρους αντικειμενικότητας και στην αυστηρή χρήση και κριτική των πηγών.⁵⁷ Αποδοκίμαζαν την θεολογία και φιλοσοφία της ιστορίας και αποδέχονταν την αντίληψη του Ranke για την σχέση του ιστορικού με τα πρωτογενή έγγραφα.⁵⁸ Ο Ernest Lavisse, μετά από την μαθητεία του στην Γερμανία, υπήρξε σημαίνων εκπρόσωπός της, διευθυντής της Ecole Normale Supérieure, συντάκτης του νόμου του Poinecaré το 1896, που αναδιάρθρωσε την γαλλική ανώτατη εκπαίδευση, καθιερώνοντας το Diplôme d'études supérieures (Πτυχίο ανωτάτων σπουδών) και την concours de l'agrégation (διαγωνισμό για υφηγεσία) και τέλος διετέλεσε διευθυντής σύνταξης του σημαντικού λογοτεχνικού περιοδικού *Revue de Paris* (Επιθεώρηση του Παρισιού).⁵⁹ Συνέγραψε το περίφημο σχολικό εγχειρίδιο ιστορίας Petit Lavisse (Μικρός Λαβίς) και επιμελήθηκε πολλών μεγάλων ιστορικών συνθέσεων. Κύριο περιοδικό της σχολής αυτής ήταν το δημοκρατικό *Revue Historique* (Ιστορική Επιθεώρηση), στο οποίο αντανακλούνται οι βασικές επιστημονικές και μεθοδολογικές επιλογές της, και δευτερευόντως το *Revue des questions historiques* (Επιθεώρηση Ιστορικών Ερωτημάτων), το οποίο είχε μοναρχική πολιτική κατεύθυνση. Χαρακτηριστικά, στο *Revue Historique* (Ιστορική Επιθεώρηση), το οποίο υπό την διεύθυνση του Gabriel Monod, μεταξύ 1876 και 1900, κατέστη το ηγετικό ιστορικό περιοδικό παγκοσμίως,⁶⁰ το 26% των θεμάτων ήταν ιστορικές βιογραφίες, 21% αφορούσαν την εθνική πολιτική, 16% την διεθνή πολιτική, 8% την κοινωνική ιστορία και 4% την οικονομική ιστορία, ενώ περισσότερα από 2/3 των άρθρων σχετιζόνταν με την γαλλική ιστορία.⁶¹

Κατά την Αρώνη, η κυριαρχία της μεθοδικής σχολής στην εκπαίδευση και στην ιστορική έρευνα διατηρήθηκε έως το 1940.⁶² Η ακαδημαϊκή και πνευματική κυριαρχία της μεθοδικής σχολής συγκροτεί «ένα ιδεολογικό λόγο που υπηρετεί τα συμφέροντα ενός πολιτικού συστήματος ή διακηρύσσει τις επιθυμίες μιας εθνικής κοινότητας.»⁶³ Επιδίωκε να διαπαιδαγωγήσει δημοκρατικούς πολίτες, Γάλλους πατριώτες και γενναίους στρατιώτες, να προετοιμάσει την αντεκδίκηση (Revanche) εναντίον της Γερμανίας και να δικαιολογήσει την αποικιοκρατία. Στο πρώτο τόμο της *Revue Historique* (Ιστορική Επιθεώρηση), διακηρύσσεται ότι «Τα γεγονότα που τραυμάτισαν την εθνική ενότητα, μας υπαγορεύουν ένα καθήκον: να ζυπνήσουμε την ψυχή του έθνους κάνοντας την να

⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 169

⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 173

⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 174

⁶⁰ Pin dem Boer, ό.π., σ. 198

⁶¹ Gabriel Lingelbach, ό.π., σ. 84-85

⁶² Αρώνη, ό.π., σ. 171

⁶³ Στο ίδιο, σ. 177

αποκτήσει μέσα από την βαθιά γνώση της ιστορίας της τη συνείδηση του εαυτού της.».⁶⁴ Ακόμα, όπως υποστηρίζουν οι Seignobos και Langlois στο εγχειρίδιο τους «Τα γεγονότα είναι καλά εργαλεία αγωγής του πολίτη, εργαλεία πιο αποτελεσματικά από την μελέτη των θεσμών».⁶⁵ Ιδιαίτερα, μετά το 1902, και λόγω της υπόθεσης Ντρέιφους, η διδασκαλία της ιστορίας εντάχθηκε σε ένα πλαίσιο διαπαιδαγώγησης πολιτών της Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας.⁶⁶ Συνεπώς, ισχύει το συμπέρασμα ότι «Παρά τις ανώτερες απαιτήσεις κριτικής προσέγγισης, παρά την χρήση της ιστορικής μεθόδου και την επέκταση της ιστορικής γνώσης μέσω της ειδίκευσης, του επαγγελματικού ήθους και συμπεριφοράς, το γαλλικό ιστορικό επάγγελμα ήταν συναινετικό και αυτάρεσκο, όπως ακριβώς ήταν και οι ιστορικοί στην υπηρεσία προηγούμενων καθεστώτων. Όλοι οι ιστορικοί είναι ιστορικοί της εποχής τους.».⁶⁷

Γ.2) Η αμφισβήτηση του ρανκεανού παραδείγματος

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, στη Γαλλία, στο Βέλγιο, στις Η.Π.Α., στη Γερμανία η αντίληψη του Ranke τέθηκε σε αμφισβήτηση. Η κριτική αρθρωνόταν, κατά κύριο λόγο, γύρω από την επιλογή των αντικειμένων μελέτης. Εισήχθη η αντίληψη ότι δεν θα πρέπει να περιορίζονται στην πολιτική ιστορία, αλλά να επεκτείνονται και σε άλλους τομείς. Εντούτοις, δεν αμφισβητήθηκαν οι αξιώσεις του ιστορισμού, αφενός για επαγγελματική και θεσμική λειτουργία των ιστορικών, αφετέρου για τον επιστημονικό χαρακτήρα της ιστορικής γραφής.⁶⁸

Ιστορικοί, κοινωνιολόγοι, πολιτικοί επιστήμονες εξέφρασαν τον προβληματισμό τους για τις ρανκεανικές αντιλήψεις περί την ιστορία. Ανάμεσα σε αυτούς ο ιστορικός Karl Lamprecht, ο οικονομολόγος Gustav von Schmoller, ο κοινωνιολόγος Max Weber και ο Frantz Hitze στην Γερμανία, στις Η.Π.Α οι αυτό-αποκαλούμενοι «Νέοι Ιστορικοί» ή «Προοδευτικοί Ιστορικοί», δηλαδή οι Frederic Jackson Turner, James Harvey Robinson και Woodrow Wilson, ο κοινωνιολόγος Emille Durkheim και ο κύκλος του φιλόσοφου Henri Berg στην Γαλλία.⁶⁹ Συγκεκριμένα στην Γαλλία, το 1900 ιδρύεται η *Revue de Synthèse Historique* (Επιθεώρηση Ιστορικής Σύνθεσης) από τον Henri Berg, η οποία θεωρείται πρόδρομος των *Annales*.⁷⁰ Στο περιοδικό αυτό, συναντώνται, μεταξύ άλλων, ο κοινωνιολόγος Émile Durkheim, ο ιστορικός Francois Simiand, ο ψυχολόγος H. Wallon και ο ιστορικός Georges Lefebvre. Οι δύο κατοπινοί ιδρυτές των *Annales* αρθρογραφούν στο περιοδικό, ο Febvre ήδη από το 1905, ενώ ο Bloch λίγο πριν τον Α'Π.Π.⁷¹ Στο ίδιο περιοδικό δημοσιεύτηκε, το 1903, το καθοριστικό για την γαλλική ιστοριογραφία άρθρο του François Simiand.

⁶⁴G. Monod, *Revue Historique*, Volume 1 (1876), σ. 38

⁶⁵Francois Dosse, *ό.π.*, σ. 40

⁶⁶Pin dem Boer, *ό.π.*, σ. 198

⁶⁷Στο ίδιο, σ. 201

⁶⁸Iggers, *ό.π.*, σ. 50

⁶⁹Στο ίδιο, σ. 50-68

⁷⁰Αρώνη, *ό.π.*, σ. 217

⁷¹Marc Bloch, Lucien Febvre, *Correspondance, La naissance des Annales T.I, 1928-1933*, Fayard, 1994, σ. XVI-XVII

Στην Γαλλία, παράγοντας κρίσης του ρανκεανού ιστοριογραφικού παραδείγματος και της μεθοδικής σχολής ήταν κατά πρώτον η ανάπτυξη του πεδίου των κοινωνικών επιστημών. Η γλωσσολογία, η ψυχανάλυση, η ανθρωπολογία, και κυρίως η κοινωνιολογία του Durkheim. Ο τελευταίος συγκροτεί σχολή, σύμφωνα με την οποία προσπαθεί να ενοποιήσει όλες τις ανθρωπιστικές επιστήμες υπό αυτήν. Όργανό της είναι το περιοδικό *Année sociologique* (Κοινωνιολογικό Έτος), το οποίο εκδίδεται από το 1897. Προσπαθεί να καταστήσει την ιστορία επιστήμη και κλάδο βοηθητικό της κοινωνιολογίας, ως μέθοδο συλλογής υλικού. Επιπλέον, η κριτική αναπτύσσεται και εντός της ιστορικής επιστήμης. Το 1903, ο Simiand συντάσσει το άρθρο «Méthode historique et sciences sociales» (Ιστορική μέθοδος και κοινωνικές επιστήμες), με το οποίο επιτίθεται στο έργο του Seignobos *Η ιστορική μέθοδος εφαρμοζόμενη στις κοινωνικές επιστήμες* (1901). Καλεί την ιστορία να απεκδυθεί το είδωλο της ατομικότητας, το είδωλο της πολιτικής ιστορίας και το είδωλο της γενετικής ερμηνείας των φαινομένων. Την καλεί να αναζητήσει το επαναλαμβανόμενο φαινόμενο, τις σταθερές σχέσεις που επιτρέπουν την εξαγωγή νόμων. Η επίθεση αυτή στα τρία “είδωλα” είναι βάσιμη. Πράγματι, στις αρχές του 20^{ου}, οι μισές διδακτορικές διατριβές και πάνω από τα δύο τρίτα των μεταπτυχιακών διπλωματικών και των εργασιών υφηγεσίας αφορούν την πολιτική, ενώ το 30% των διδακτορικών διατριβών αφορά βιογραφικές μελέτες, ποσοστό το οποίο θα υποχωρήσει στο 17% μεταξύ 1919-38.⁷² Οι δύο ιδρυτές των *Annales* θα επηρεαστούν πολύ από το άρθρο του Simiand, κάτι το οποίο θα παραδεχτεί ο Febvre.⁷³

Η αμφισβήτηση του ρανκεανού παραδείγματος και η ανάδυση της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας συνδεόταν και καθοριζόταν από την διαδικασία της εκβιομηχάνισης και τα νέα κοινωνικά φαινόμενα, που την συνόδευαν, δηλαδή την ταξική πάλη εντός των πόλεων, την ανεργία, την αστική φτώχεια. Ακόμα, καθοριζόταν από την διαδικασία εκδημοκρατισμού των δυτικών κοινωνιών, με την ολοένα μεγαλύτερη συμμετοχή στην πολιτική ζωή, κοινωνικών ομάδων και τάξεων, πρότερα αποκλεισμένων ή ανύπαρκτων. Είναι μία διαδικασία την οποία μπορούμε να αποκαλέσουμε «*εκσυγχρονισμό της ιστοριογραφίας (modernization of historiography)*», η οποία συμβάδιζε με τον οικονομικό και κοινωνικό μοντερνισμό των Δυτικών κοινωνιών.⁷⁴

Η διαδικασία διεύρυνσης των αντικειμένων μελέτης των ιστορικών, από το πεδίο της πολιτικής ιστορίας προς την κοινωνική και οικονομική ιστορία, διαφέρει ανάλογα με την εσωτερική πολιτική ζωή κάθε χώρας. Η επιλογή των πεδίων μελέτης και της επιστημονικής μεθοδολογίας ήταν συνάρτηση και της πολιτικής ζωής κάθε κράτους. «*Για πολλές δεκαετίες, η κοινωνική και οικονομική ιστορία ήταν συνδεδεμένη με τον κοινωνικό φιλελευθερισμό (social liberalism), την*

⁷²Francois Dosse, *ό.π.*, σ. 29

⁷³Στο ίδιο, σ. 30

⁷⁴Lutz Raphael, «Experiments in Modernization: Social and Economic History in Europe and the United States, 1880–1940», Stuart Macintyre, Juan Maignushca, and Attila Pok (ed.), *The oxford history of historical writing, Volume 4*, Oxford, Oxford University Press, 2011, σ. 101

σοσιαλδημοκρατία ή την σοσιαλιστική πολιτική, ενώ οι συντηρητικοί έτειναν να υπερασπιστούν την πολιτική ιστορία ως την καλύτερη μορφή ιστορικής νομιμοποίησης για τις κυβερνώσες ελίτ και τις καθιερωμένες κοινωνικές ιεραρχίες». ⁷⁵ Σε γενικές γραμμές, στις αριστοκρατικές, μοναρχικές χώρες το έδαφος ήταν πιο δύσβατο για την εξάπλωση της κοινωνικής ιστορίας. Αντιθέτως, στην Γαλλία, οι κοινωνικές και οικονομικές όψεις της γαλλικής επανάστασης, κυρίαρχου ιστοριογραφικού αντικειμένου, αναγνωρίστηκαν επίσημα ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Το 1903, το κοινοβούλιο χορήγησε πιστώσεις για την δημιουργία επιτροπής που θα μελετούσε την κοινωνική και οικονομική ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης. ⁷⁶ Την ίδια εξάλλου περίοδο συγγράφεται η *Σοσιαλιστική ιστορία της Γαλλικής επανάστασης* του Jean Jaures. Ο Α' Π.Π. επέφερε ορισμένες καθοριστικές αλλαγές στην ιστοριογραφία όλης της ηπείρου, καθώς η ήττα των τριών αυτοκρατοριών στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη το 1918, οι εργατικές επαναστάσεις και το σύντομο καλοκαίρι του φιλελευθερισμού στις αρχές του μεσοπολέμου, ώθησαν τον ακαδημαϊκό κόσμο να λάβει υπ' όψιν του το ρόλο των μαζών στη διαμόρφωση της ιστορίας.

Τέλος, πέρα από τους γενικούς κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες, που ενθάρρυναν την ανάπτυξη και επέκταση της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας, είχε προηγηθεί μία πλατιά διανοητική προεργασία κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα, η οποία αποτυπωνόταν οι γενικές ιστορίες που συντασσόντουσαν κατά τον Διαφωτισμό, στις μελέτες για την εξέλιξη του δικαίου και των θεσμών, στις ιστορικές μελέτες για την περιφερειακή ιστορία ή στην ιστορία σημαντικών πόλεων και τέλος στον κλάδο της πολιτικής οικονομίας. ⁷⁷

Οι τομείς της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας αναγνωρίστηκαν και άρχισαν να κατοχυρώνονται και να εξαπλώνονται ακαδημαϊκά στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το 1928 υπήρχαν πάνω από 50 τέτοιες έδρες σε 39 πανεπιστήμια ή ιδρύματα ανώτερης εκπαίδευσης σε όλη την Ευρώπη. ⁷⁸ Από το 1893 και έπειτα εμφανίζονται περιοδικά που εξέφραζαν τις νέες κατευθύνσεις. Το 1893 το *Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* (Εφημερίδα της Κοινωνικής και Οικονομικής Ιστορίας) και το *Zeitschrift für Kulturgeschichte* (Περιοδικό πολιτιστικής ιστορίας), το 1908 το *La revue d'histoire économique et sociale* (Επιθεώρηση οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας) και το 1926 το *Economic History Review* (Επιθεώρηση Οικονομικής Ιστορίας). Τα νέα κέντρα της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας εντοπίζονται σε όλες τις μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες, την Μ. Βρετανία, την Ρωσία, την Γερμανία, αλλά είναι «η μικρή ομάδα των κατά κύριο λόγο Γάλλων ιστορικών που συγκροτείται γύρω από το περιοδικό *Annales d'histoire sociale et économique*, που αποδείχτηκε η πιο σημαντική επιρροή για την κοινωνική και οικονομική ιστορία.». ⁷⁹

⁷⁵Στο ίδιο, σ. 99

⁷⁶Στο ίδιο, σ. 99

⁷⁷Στο ίδιο, σ. 101-102

⁷⁸Στο ίδιο, σ. 103

⁷⁹Στο ίδιο, σ. 107

Γ.3) Τα *Annales* και η ανάλυση σύγχρονών τους θεμάτων

Το πρώτο τεύχος των *Annales* δημοσιεύεται στις 15 Ιανουαρίου του 1929. Το περιοδικό ιδρύθηκε και διευθυνόταν από τους Lucien Febvre και Marc Bloch, οι οποίοι “διευθύνουν τα πάντα: την συνολική σύλληψη των τευχών, τον ορισμό των υπό εξέταση θεμάτων, την επιλογή των άρθρων που τους είχαν αποστείλει ή των άρθρων που θα επιζητούσαν, την ανάγνωση, την διόρθωση, το ζαναγράψιμο των χειρογράφων, την διανομή των βιβλίων. Η διανομή και η οργάνωση των βιβλιοκριτικών εμπίπτει επίσης στην δικαιοδοσία τους”.⁸⁰ Αμφότεροι ήταν απόφοιτοι του λυκείου Louis-Le-Grand στο Παρίσι, υπότροφοι του ινστιτούτου Thiers (Θιερσός) και απόφοιτοι της Ecole Normale Supérieure. Γνωρίστηκαν το 1920 ως διορισμένοι στο Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου καθηγητές, το οποίο ανήκε πλέον στην Γαλλία, μετά τις συνθήκες του Α' Π.Π. Στον ίδιο πανεπιστήμιο ανήκαν ο ψυχολόγος Charles Blondel, ο κοινωνιολόγος της σχολής του Durkheim Maurice Halbwachs, ο ιστορικός της θρησκείας Henri Bremond, ο ιστορικός της Γαλλικής επανάστασης Georges Lefebvre, ο κοινωνιολόγος Gabriel Le Bras, ο ιστορικός του ρωμαϊκού κόσμου Andre Piganiol, πολλοί εκ των οποίων επρόκειτο να συνεργαστούν με το περιοδικό.

Μετά την ίδρυση του, το περιοδικό θα εκδίδεται αδιάλειπτα, ακόμα και την περίοδο του Β' Π.Π., έως τις μέρες μας, ασκώντας εξαιρετικά σημαντική επιρροή στην παγκόσμια ιστοριογραφία. Κατά τον Iggers, «άσκησαν σημαντική επίδραση στη γραφή της ιστορίας σε όλο τον κόσμο, και έτσι συνέβαλαν, με την σειρά τους, στις αλλαγές της ιστορικής οπτικής» και «...ίσως κανένα άλλο ρεύμα του εικοστού αιώνα δεν άσκησε ανάλογη διεθνή επιρροή ως ένα μοντέλο που ανοίγει νέους δρόμους στην ιστορική έρευνα της κουλτούρας και της κοινωνίας».⁸¹ Κατά τον Burke η εμφάνιση των *Annales* μπορεί να χαρακτηριστεί «Γαλλική Ιστορική Επανάσταση» (French Historical revolution).⁸² Ο John Burrow χαρακτηρίζει το περιοδικό και τους περί αυτό «την πιο σημαντική σε επιρροή σχολή στην ιστοριογραφία του 20^{ου} αιώνα».⁸³ Η Καίτη Αρώνη υποστηρίζει ότι «Η δουλειά των ιστορικών στα *Annales* έχει γίνει παγκοσμίως γνωστή. Τα δε *Annales* έχουν αναγνωριστεί ως μοντέλο επιστημονικής ιστορίας από τους ιστορικούς ολόκληρου του κόσμου στο βαθμό που δεν έχει πετύχει μέχρι σήμερα καμιά άλλη ιστορική ομάδα».⁸⁴ Μιλώντας γενικά για την γαλλική ιστοριογραφία κατά την διάρκεια του 20ου αιώνα ο Matthias Middell, υποστηρίζει ότι «Οι κορυφαίοι γάλλοι ιστορικοί ήταν γνωστοί για την δυνατότητα τους να καθιερώνουν ιστοριογραφικές τάσεις και ρεύματα και οι ιδέες τους είχαν διεθνή επιρροή. Μερικοί συγγραφείς μιλούν μάλιστα για ηγεμονική θέση...».⁸⁵

⁸⁰Marc Bloch, Lucien Febvre, *ό.π.*, σ. XLI-II

⁸¹Iggers, *ό.π.*, σ. 88

⁸²Peter Burke, *The French Historical Revolution, The Annales School 1929-1989*, Cambridge, Polity Press, 1990, σ. 6

⁸³John Burrow, *ό.π.*, σ. 478

⁸⁴Αρώνη, *ό.π.*, σ. 228

⁸⁵Matthias Middell, «French historical writing», *The Oxford history of historical writing*, T. 5, σ. 267

Σε γενικές γραμμές, οι ιστορικοί διακρίνουν στην ιστορία των *Annales* τρεις ή τέσσερις περιόδους:⁸⁶ περίοδος του μεσοπολέμου, μεταπολεμική περίοδος έως το 1968, διάστημα από το 1968 έως το 1989 ή από το 1968 έως σήμερα. Κατά τον Burke, που προτείνει την τριμερή περιοδολόγηση, η ιστορία των *Annales* καθορίζεται από την δράση τριών γενεών ιστορικών, που εξεγείρονται ενάντια στο προηγούμενο ιστορικό καθεστώς και κατόπιν εξελίσσονται σε καθεστώς.⁸⁷ Στην παρούσα μελέτη, μας ενδιαφέρει η πρώτη περίοδος των *Annales*. Κατά τον Burke, η περίοδος του Μεσοπολέμου είναι η περίοδος της αντάρτικης δράσης των *Annales* εναντίον του ιστορικού κατεστημένου, του οποίου την θέση θα καταλάβουν μεταπολεμικά.⁸⁸ Ο Matthias Dimmell υποστηρίζει ότι τα *Annales* και η προτάσεις τους «παρέμεναν περιθωριακά την δεκαετία του 30, ακόμα και στην Γαλλία...».⁸⁹ Ο Iggers κρίνει ότι «δεκαετία του 1930 ο Φεβρ και τα *Annales* είχαν μία κάπως περιθωριακή θέση».⁹⁰

Κατά την γνώμη μας και συμφωνώντας με τον Bertrand Muller,⁹¹ η περιθωριακή θέση του περιοδικού και της αποκαλούμενης σχολής των *Annales* στο εσωτερικό της γαλλικής ακαδημαϊκής και επιστημονικής κοινότητας, την περίοδο του μεσοπολέμου, άποψη την οποία συμερίζονται μεγάλη μερίδα των ιστορικών, αποτελεί μύθο. Οι ιδρυτές των *Annales* ήταν διορισμένοι στο Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου, πανεπιστήμιο με εξέχουσα θέση, το οποίο προοριζόταν να λειτουργήσει ως απόδειξη της ανώτερης γαλλικής πνευματικής ζωής στο νεοαποκτηθέν από την Γαλλία Στρασβούργο. Το 1929, όταν κυκλοφόρησε το πρώτο τεύχος των *Annales*, ο μεν Bloch διηύθυνε το Ινστιτούτο μεσαιωνικής ιστορίας του Πανεπιστημίου του Στρασβούργου, συνεργαζόταν με τα περιοδικά *Revue Historique* (Ιστορική Επιθεώρηση) και *Le Moyen Age* (Ο Μεσαίωνας), ο δε Febvre διηύθυνε το αντίστοιχο Ινστιτούτο μοντέρνας ιστορίας, συμμετείχε στην επιτροπή σύνταξης του περιοδικού *Revue d'histoire Moderne* (Επιθεώρηση νεώτερης ιστορίας), ενώ αμφότεροι δημοσίευαν άρθρα τους στα περιοδικά *Revue Critique d'Histoire et de Littérature* (Κριτική επιθεώρηση Ιστορίας και Λογοτεχνίας) και *Revue de Synthèse Historique* (Επιθεώρηση Ιστορικής Σύνθεσης) και είχαν ήδη κυκλοφορήσει δύο με τρία αυτοτελή έργα.⁹² Κατόπιν, γρήγορα διορίστηκαν στα ανώτερα ιδρύματα της Γαλλίας, με το μεγαλύτερο κύρος. Το 1933 και 1936, ο Febvre και ο Bloch αντίστοιχα, προσλήφθηκαν στο Collège de France (Κολέγιο της Γαλλίας) και στη Sorbonne (Πανεπιστήμιο του Παρισιού). Μάλιστα, οι προσλήψεις τους έγιναν μέσα σε καθεστώς στενότητας

⁸⁶Εφη Τσίγλη Αρώνη, σ. 220

⁸⁷Burke, *ό.π.*, σ. 2-3

⁸⁸Στο ίδιο, σ. 2

⁸⁹Matthias Middell, «French historical writing», Axel Schneider and Daniel Woolf (ed.), *The oxford history of historical writing, Volume 5*, Oxford, Oxford University Press, 2011, σ. 270

⁹⁰Iggers, *ό.π.*, σ. 77

⁹¹Marc Bloch, Lucien Febvre, *ό.π.*, σ. X

⁹²Στο ίδιο, σ. X-XI

των διαθέσιμων ακαδημαϊκών θέσεων, που έθετε όλο τον κλάδο των ακαδημαϊκών ιστορικών σε κρίση.⁹³

Την ίδρυση, εξάπλωση και κυριαρχία των *Annales* θα πρέπει να την ερμηνεύσουμε, σύμφωνα με την υπόδειξη του Francois Dosse, εξετάζοντας τις εξελίξεις σε τρία επίπεδα. Πρώτον, εντάσσοντάς τα στις ευρύτερες κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις της εποχής του μεσοπολέμου, δεύτερον εξετάζοντάς τα ως μέρος των υπό αναδιαμόρφωση κοινωνικών επιστημών, και τρίτον λαμβάνοντας υπ' όψιν την ιστορική επιστήμη καθ' εαυτή, αυτόνομη, με την δική της επαγγελματική λογική.⁹⁴

Κατ' αρχάς, το κραχ του 1929 μπορεί να μην ήταν η αιτία της εκκίνησης του περιοδικού, όπως υποστηρίζει ο Jacques Le Goff,⁹⁵ αλλά σίγουρα ήταν βασική αιτία της επιτυχίας του. Η κρίση ανέδειξε ή ενδυνάμωσε μία σειρά προϋπαρχόντων προβληματισμών στο κοινωνικό και οικονομικό πεδίο. Στα περιεχόμενα των *Annales* αποτυπώνεται το ενδιαφέρον για τα κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα, δικαιώνοντας τον τίτλο του περιοδικού. Πράγματι, στα *Annales*, την περίοδο, 1929 με 1945, το 2,8% των σελίδων αφορά την πολιτική ιστορία, 57,8% την οικονομική ιστορία, το 26,2% την κοινωνική ιστορία και το 10,4% την πολιτισμική ιστορία, το 2,6% την θεωρία.⁹⁶

Κατά δεύτερον, ήταν αποτέλεσμα της αποτυχίας της ιστορίας-μάχης, «της ιστορίας του τέλους του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ου που χρησιμεύει πρωτίστως στην διεξαγωγή πολέμου»,⁹⁷ αποτυχία που έγινε αντιληπτή μετά την εκατόμβη του Α' Π.Π. Η ιστορία-μάχη, δηλαδή η ιστορία της μεθοδικής σχολής των Monod και Lavissee, είχε αποτύχει, καθώς αποτελούσε μέρος του διανοητικού εξοπλισμού, με τον οποίο το γαλλικό έθνος και η ευρωπαϊκή ήπειρος βάδισε στην ανθρωποσφαγή του Α' Π.Π. Έτσι, γεννήθηκε η ειρηνόφιλη διάθεση, η οποία ώθησε την ιστορική έρευνα σε έξοδο από την σοβινιστική ιστορία. Ο Febvre στην εισαγωγική του διάλεξη με τίτλο «*Η ιστορία σε ένα κόσμο ερειπίων*» στο μάθημα του στο Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου, το 1919, υποστηρίζει ότι «*Η ιστορία που χρησιμεύει, είναι μία ιστορία δούλα. Οι καθηγητές του Γαλλικού Πανεπιστημίου του Στρασβούργου δεν είμαστε καθόλου ανυπόδητοι απόστολοι ενός επίσημου εθνικού Ευαγγελίου, όσο ωραίο, όσο μεγαλειώδες, όσο καλές προθέσεις και εάν φαίνεται ότι έχει. Την αλήθεια δεν την φέρνουμε καθόλου αιχμάλωτη στις βαλίτσες μας. Την ψάχνουμε... Να την προσαρμόσουμε στο γούστο μίας χώρας ή στο γούστο μίας εποχής, στην ευχαρίστηση των επιθυμιών μας? Ακόμα και εάν έλειπε η συνείδησή μας ως επιστημόνων, η εθνική μας υπερηφάνεια θα μας το απαγόρευε.*»⁹⁸ Στα *Annales*, η παραπάνω αλλαγή κατεύθυνσης αποτυπώνεται στην μεγάλη έκταση, που καταλαμβάνουν

⁹³Christian Delacroix, Francois Dosse, Patrick Garcia, *Les Courants historiques en France 19-20 siècle*, Paris, Armand Colin, 1999, σ. 109

⁹⁴Francois Dosse, *ό.π.*, σ. 12

⁹⁵J. Le Goff (ed.), *La Nouvelle Histoire*, Paris, Retz, 1978, σ. 214

⁹⁶Francois Dosse, *ό.π.*, σ.55, πίνακας 4

⁹⁷Στο ίδιο, σ. 39

⁹⁸Christian Delacroix, Francois Dosse, Patrick Garcia, *ό.π.*, σ. 106

η περιφερειακή ιστορία, και στην αποφυγή μελέτης της εθνικής και κρατικής ιστορίας. Επιπλέον, η τάση για απόρριψη του ρανκεανού παραδείγματος συνυπήρξε με την ενίσχυση της ιστοριογραφικής αντιπρότασης του μαρξισμού. Μία από τις αιτίες του διεθνούς ενδιαφέροντος για τα *Annales* κατά τον Μεσοπόλεμο και μεταπολεμικά οφειλόταν στην πρόσληψή τους ως τρίτης και ενδιάμεσης οδού ανάμεσα στην μαρξιστική ιστοριογραφία, θεωρούμενη ως δογματική, και το ρανκεανό παράδειγμα.⁹⁹

Τέλος, στην κυριαρχία της σχολής αυτής στο εσωτερικό της γαλλικής ακαδημαϊκής κοινότητας συνετέλεσαν οι εξής δύο παράγοντες. Αφενός, ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας «της πολιτικής κουλτούρας, της ανώτερης εκπαίδευσης και της διοίκησης του κράτους στην Γαλλία, όπου η πρόσβαση σε κεντρικούς πόρους, οι μοχλοί της διανοητικής πατρωνίας και του κύρους και η μητροπολιτική εστία της παραγωγής γνώσης στο Παρίσι έδινε στην ακαδημαϊκή ελίτ, πολύ περισσότερη δύναμη να ορίσει του όρους της συζήτησης, απ' όσο στην πιο διασπαρμένη διανοητική κουλτούρα της Βρετανίας, της Γερμανίας και αλλού.»¹⁰⁰ Κατά συνέπεια μετά την ανέλιξη των Marc Bloch και Lucien Febvre στα ανώτερα πνευματικά ιδρύματα της Γαλλίας, τα *Annales* και οι ιδρυτές του απέκτησαν σημαντική επιρροή και δυνατότητα επιβολής της πρότασής τους. Δεύτερον, η επιτυχία της σχολής βασίστηκε στην ικανότητα της να ιδιοποιείται μεθόδους και κώδικες γειτονικών επιστημών. Κατά τον Dosse, το κίνημα που αναπτύχθηκε περί τα *Annales* και μέσω του περιοδικού δρούσε με βάση μία κατακτητική στρατηγική, που υποκρινόταν την περιθωριακή και την στρατευμένη που χρήζει βοήθειας, ενώ αρνούμενα κάθε φιλοσοφία της ιστορίας ήταν ιδιαίτερα ελαστικά και ευέλικτα, συνδυάζοντας, έτσι, μία τακτική συμμαχιών και οικουμενισμού που κατέστησε το κίνημα κυρίαρχο ως σχολή.¹⁰¹

Οι διευθύνοντες το περιοδικό, Bloch και Febvre, αναγνωρίζουν ότι η προσπάθειά τους για ένα περιοδικό οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας «στην γαλλική, ευρωπαϊκή ή παγκόσμια παραγωγή, δεν έρχεται πρώτη»¹⁰². Διακηρύσσουν ήδη από το πρώτο τεύχος του περιοδικού ορισμένες αρχές έρευνας και συγγραφής της ιστορίας, για τις οποίες δηλώνουν την πρόθεσή τους να εφαρμόσουν στην πράξη και να τις προωθήσουν μέσω του παραδείγματος, και όχι μόνο διακηρυκτικά ή ως θεωρητική ανάλυση. Θέτουν, πρώτον, ως στόχο την διεπιστημονική και διατομεακή συνεργασία, την κατάργηση «των τειχών αυτών, που είναι τόσο ψηλά, ώστε συχνά να εμποδίζουν το βλέμμα».¹⁰³ Δεύτερον, στοχεύουν στην συνεργασία των επιστημών, των οποίων αντικείμενο είναι το παρόν, καθότι έχει σημασία «η σωστή πληροφόρηση για γεγονότα που αύριο θα αποτελούν ιστορία», και διακηρύσσεται η γεφύρωση του κενού και της έλλειψης επικοινωνίας

⁹⁹Peter Burke, «The Annales Paradigm», *The encyclopedia of European social history, Volume 1*, New York, Charles Scribner's Sons, 2001, σ. 46

¹⁰⁰Geoff Elly, «The generations of social history», *The encyclopedia of European social history, Volume 1*, New York, Charles Scribner's Sons, 2001, σ. 7

¹⁰¹Francois Dosse, *ό.π.*, σ. 11

¹⁰²*Annales*, 1929, T.1, σ. 1

¹⁰³*Annales*, 1929, T.1, V.1, σ. 2

ανάμεσα στους μελετητές της σύγχρονης κοινωνίας και οικονομίας και στους ιστορικούς.¹⁰⁴ Στο εισαγωγικό άρθρο του πρώτου τεύχους του δεύτερου χρόνου έκδοσης σημειώνουν ότι «Όπως και προηγουμένως, κάθε τεύχος θα ανοίγει με τρεις ή τέσσερις πρωτότυπες μελέτες. Ολοένα και περισσότερο, στους συνεργάτες που θα μας τις προμηθεύουν, θα ζητάμε δύο πράγματα.... Το άλλο, να προσεγγίζουν ολοένα και περισσότερο αποφασιστικά την μελέτη σύγχρονων γεγονότων, αναντικατάστατα για την πληροφόρηση (*intelligence*), για την γνώση ακόμα των παρελθοντικών γεγονότων.»¹⁰⁵ Πράγματι, μεταξύ 1929-1945, από το σύνολο των δημοσιευθέντων άρθρων, το 4,9% αφορά την αρχαία ιστορία, το 22,5% τον Μεσαίωνα, το 18,2% την νεώτερη εποχή, το 16,4% το 19ο και 20ο αιώνα, το 21,7% την πιο πρόσφατη ιστορία, το 2,9% διάφορα και το 10,6% είναι χωρίς χρονολογική κατάταξη.¹⁰⁶

Η ανάλυση, λοιπόν, σύγχρονων θεμάτων, μέσα στα οποία συμπεριλαμβάνεται η οικονομική και κοινωνική ζωή της Σ.Ε., ως μίας σύγχρονης κρατικής οντότητας και κοινωνίας, εντάσσεται στις προτεραιότητες των *Annales*. Πρώτον, διότι η ανάλυση αυτή εγγράφεται στο μεθοδολογικό πλαίσιο των ιδρυτών και ιδιαίτερα του Bloch, του οποίου πρόταση ήταν η καθιέρωση της στήλης *Enquêtes* (Έρευνες).¹⁰⁷ Ο Bloch προτάσσει την χρησιμοποίηση της παλινδρομική μεθόδου (*méthode régressive*), δηλαδή την κίνηση της μελέτης από το περισσότερο στο λιγότερο γνωστό: «Θα ήταν, πράγματι, ένα σοβαρό λάθος να νομίζει κανείς ότι η σειρά την οποία οι ιστορικοί χρησιμοποιούν για τις έρευνές τους πρέπει απαραίτητα να ανταποκρίνεται στην διαδοχή των γεγονότων... Γιατί η φυσική πρόοδος κάθε έρευνας είναι από το περισσότερο (ή τουλάχιστον λιγότερο κακά) κατανοητό στο πιο ακατανόητο.»¹⁰⁸ Σύμφωνα με τον Bloch δεν μπορεί να υπάρξει διαχωρισμός παρελθόντος μέλλοντος ως δύο ξεχωριστών ενοτήτων στον ανθρώπινο χρόνο, ούτε απλώς μία μονοσήμαντη σύνδεση τους όπως συμβαίνει, παραδείγματος χάριν, όταν αντιλαμβανόμαστε εξελικτικά την κίνηση στον χρόνο. «Υπάρχει, λοιπόν, μία μόνο επιστήμη για τον άνθρωπο στο χρόνο. Απαιτεί από εμάς να σμιζουμε την μελέτη των νεκρών και των ζωντανών», για την οποία επιστήμη το «το αρχαίο όνομα, ιστορία, φάνηκε σε εμένα το καλύτερο».¹⁰⁹ Συνεπώς, «η ικανότητα της κατανόησης των ζωντανών είναι στην πραγματικότητα το κύριο ταλέντο του ιστορικού.»¹¹⁰

Δεύτερον, διότι το μεθοδολογικό πλαίσιο, όπως και η στοχοθεσία των *Annales* συνδέονται με την χρησιμότητα της ιστορικής επιστήμης. Κατά τον Bloch, «...η άγνοια για το παρελθόν όχι μόνο δημιουργεί σύγχυση στην σύγχρονη/τρέχουσα επιστήμη, αλλά εμποδίζει την σύγχρονη/τρέχουσα

¹⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 1

¹⁰⁵ *Annales*, 1930, V.2, N. 5, σ. 1

¹⁰⁶ Francois Dosse, *Ιστορία σε ψίχουλα, ό.π.*, σ. 54-55, πίνακας 3 και 4

¹⁰⁷ Christian Delacroix, Francois Dosse, Patrick Garcia, A, *ό.π.*, σ.118

¹⁰⁸ Marc Bloch, *The Historian's Craft*, New York, Vintage Books, σ. 45

¹⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 47

¹¹⁰ Στο ίδιο, σ. 43

πράξη.». ¹¹¹ Οι ιδρυτές των *Annales* φιλοδοξούσαν να αποτελέσει το περιοδικό ένα σημείο συνάντησης μεταξύ “ανθρώπων της δράσης” και ιστορικών. Επιδίωκαν να λειτουργήσουν τα *Annales* ως ένα εργαλείο δράσης και παρέμβασης στα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου. Ο Bloch μιλάει για «τα πλεονεκτήματα, για μία μεγάλη επιχείρηση, να γνωρίζει το δικό της παρελθόν, και με αυτό τον στόχο, να διατηρεί και να κρατάει σε τάξη τα αρχεία της, τα πλεονεκτήματα για τον άνθρωπο των επιχειρήσεων, όποιος και να είναι, να είναι διαφωτισμένος σε ορισμένα θέματα της οικονομικής ζωής στο παρελθόν, γενικά.» ενώ αναρωτιέται «θα δούμε άραγε μία μέρα τους ιστορικούς εγκατεστημένους στα γραφεία μελετών των κυριότερων επιχειρήσεων μας δίπλα στους επικεφαλής της στατιστικής υπηρεσίας?». ¹¹² Ακόμα, υποστηρίζει ότι «εάν τόσοι άνθρωποι της διοίκησης του κράτους και χρηματιστές τα έχουν χαμένα, στις μέρες μας, ενώπιον των νομισματικών κρίσεων, νομίζω σε μεγάλο βαθμό είναι διότι αγνοούσαν τις κρίσεις ίδιας φύσης που διαπερνούν όλη την οικονομική ιστορία.». ¹¹³ Επιπλέον συμφωνεί με την σκέψη ότι «Αν γνωρίζαμε καλύτερα την οικονομική ιστορία, η οικονομική κατάσταση, η σύγχρονη κατάσταση θα είχε διαλευκανθεί πολύ πιο γρήγορα.». ¹¹⁴

Επιπλέον, η δημοσίευση άρθρων ανάλυσης σύγχρονων θεμάτων από τα *Annales* στόχευε στην εμπορική επιβίωση του περιοδικού. Όπως πληροφορούμαστε από επιστολή του Febvre προς τον Bloch στις 26 Αυγούστου το 1929, στην οποία μεταφέρεται η συζήτηση του αποστολέα με τον άνθρωπο του εκδοτικού οίκου, «*Ημαστε σοκαρισμένοι στον εκδοτικό οίκο από το εξής: οι συνδρομητές, (των οποίων ο αριθμός παραμένει στάσιμος, περίπου στο 300-350), είναι εξαιρετικά ελάχιστοι στον κόσμο των επιχειρήσεων. Το περιοδικό δεν μπορεί να ζήσει παρά μόνο με ένα ισχυρό μερίδιο συνδρομητών, που δεν είναι ειδικοί στις ιστορικές σπουδές: είμαστε σύμφωνοι σε αυτό το σημείο εσείς και εγώ. Όμως εάν κοιτάζουμε το περιοδικό όπως έχει, καταλαβαίνουμε αμέσως ότι είναι αδύνατο οι άνθρωποι των επιχειρήσεων να εγγραφούν συνδρομητές, διότι το περιοδικό δεν μπορεί να είναι για αυτούς παρά ένα σκιάχτρο. Ας πάρουμε το τελευταίο τεύχος: “Τα οικονομικά του πολέμου του Αλεξάνδρου”. Το άρθρο διαβάζεται εύκολα. Αλλά είναι αρχαία ιστορία και σαν να μην είχατε αρκετή, βάζετε, ακόμα, κάτι ανήκουστο, με τίτλο “Το έργο των Γράκχων” [...] Για τους ανθρώπους που δεν είναι ιστορικοί τι υπάρχει σε αυτό το τεύχος: άρθρα? Τίποτα. Για όσους είναι στις αποικίες, υπάρχει ο Labouret, του οποίου, όμως, ο τίτλος είναι απαίσιος και οι λίγες σελίδες του Levainville. Θα μου πείτε: υπάρχουν άλλα πράγματα... οι Méquet... η αγροτική έρευνα [...] Πιστεύετε ότι τα τεύχη αυτά έτσι όπως είναι στημένα, θα κάνουν κάτι άλλο από το να οδηγήσουν στην διακοπή της συνδρομής των τριών ή τεσσάρων δύσμοιρων ανθρώπων των επιχειρήσεων, που ενθουσιασμένοι από το προσπέκτους εγγράφηκαν? [...] Ορίστε, έχουμε 350 συνδρομητές. Πρέπει σύντομα να τους κάνουμε 1000. Αυτός είναι ο στόχος. Με χίλιους, συνεχίζουμε. Με 1500 πάμε καλά. [...] Χρειάζεται ένα μερίδιο*

¹¹¹ Στο ίδιο, σ. 40

¹¹² *Annales*, 1931, T.3, N.9, σ. 1 και 2

¹¹³ Στο ίδιο, σ. 3

¹¹⁴ *Annales*, 1930, T.2, N.5, σ.2

συνδρομητών από τον κόσμο των επιχειρήσεων. Για να κερδίσετε αυτό το κοινό, χρειάζεστε σε κάθε τεύχος ένα άρθρο που να τραβάει το βλέμμα, ένα άρθρο, που να ξεχωρίζει (*vedette*), για την τρέχουσα, σύγχρονη οικονομική και κοινωνική κατάσταση. [...] Όσο για το άρθρο που θα ξεχωρίζει, θα πρέπει τρεις στις τέσσερις φορές να έχει γαλλικό ενδιαφέρον, να ασχολείται με τα πράγματα στην Γαλλία. Με αυτό το τίμημα το κοινό των ανθρώπων των επιχειρήσεων θα ευαισθητοποιηθεί...” Έτσι μίλησε ο Jolis. [...] Σε μεγάλο βαθμό, έχουν δίκιο (οι εκδότες) [...] Το πραγματικό πρόβλημα είναι αυτό: μας λείπουν συνεργάτες. Πρέπει να κάνουμε μία έντονη προσπάθεια για να οργανώσουμε το μοντέρνο και σύγχρονο κομμάτι τις έκδοσής μας». ¹¹⁵ Ο Bloch, στην επιστολή απάντησης στις 28 Αυγούστου 1929, σημειώνει ότι για το «τρέχον άρθρο (εννοεί το άρθρο *vedette*), είμαστε εκατό τοις εκατό σύμφωνοι» και ακόμη συμφωνεί με τον Febvre, ο οποίος είχε κρίνει ότι «Είναι ο «μέσος βιομήχανος, με διαφορετικά λόγια, και δεν είναι τα μεγάλα ψάρια (*grandes pontes*), που είναι δυνατόν... να εγγραφούν συνδρομητές», επισημαίνοντας βέβαια ότι «το δύσκολο είναι να έχουμε ονόματα και σε αυτό ο εκδοτικός οίκος μπορεί, πρέπει να μας βοηθήσει». ¹¹⁶

Τα ανωτέρω τους οδηγούν στην αναζήτηση της συνεργασίας των “ανθρώπων της δράσης”, όπως του προέδρου γενικής διεύθυνσης της Διεθνούς Τράπεζας της Ζυρίχης Ζ. Μπακμαν, του διευθυντή της Διεθνούς Τράπεζας Εμπορίου και Βιομηχανίας Α. Πόουζ, του διευθυντή της Τράπεζας των Χωρών της Κεντρικής Ευρώπης Ζ. Σαππε, του διευθυντή της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας Albert Thomas. Ακόμα, στα δύο διαφημιστικά έντυπα τα οποία έχουν διασωθεί σε δημόσιες συλλογές, με τα οποία αναγγέλλεται η κυκλοφορία των *Annales* και με τα οποία επιδιώκεται να εγγραφούν συνδρομητές, η έμφαση στην συνεργασία αναλυτών σύγχρονων ζητημάτων και κυρίως οικονομολόγων με ιστορικούς, η έμφαση στην ανάδειξη των αναλύσεων για τρέχοντα και σύγχρονα προβλήματα και στην χρησιμότητά των αναλύσεων αυτών για την δράση στο παρόν κυριαρχεί στον λόγο των διαφημιστικών αυτών. ¹¹⁷ Σε επιστολή του ο Febvre ανακοινώνοντας στον τελευταίο την ίδρυση των *Annales* γράφει «Είμαστε ιστορικοί. Όμως δεν σκοπεύουμε εξαιτίας αυτού να αποκλείσουμε το παρόν από τις ανησυχίες μας. Προσπαθούμε να το προσεγγίσουμε με δύο τρόπους: αφενός, ενημερώνοντας τους αναγνώστες μας για την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη των σύγχρονων πολιτισμένων κρατών, με τρόπο τέτοιο ώστε να παρέχουμε όρους σύγκρισης και προτάσεις έρευνας για τις εργασίες τους, αφετέρου παραχωρώντας μεγάλη έκταση, χάρις στην συνεργασία των πληροφορημένων για τις αποικίες, στις κοινωνίες τις λεγόμενες πρωτόγονες και σε αρχαϊκούς τύπους κοινωνικής οργάνωσης που υπάρχουν ακόμα στην επιφάνεια της γης.» ¹¹⁸ Ακόμα, στην

¹¹⁵ Marc Bloch, Lucien Febvre, *ό.π.*, σ. 169-170

¹¹⁶ Στο ίδιο, σ. 171, 176

¹¹⁷ Στο ίδιο, σ. 42-43, 107-109

¹¹⁸ Στο ίδιο, σ. 57-58

προπαρασκευαστική επικοινωνία με τον εκδότη (Librairie Armand Colin), που εν τέλει εξέδωσε το πρώτο τεύχος των *Annales*,¹¹⁹ ο Bloch επισήμανε τις σχέσεις με επιχειρηματικούς κύκλους.¹²⁰

Τέλος, η δομή του περιοδικού αντανακλούσε τις μεθοδολογικές αντιλήψεις και ερευνητικούς προσανατολισμούς των *Annales*. Η ύλη του περιοδικού δεν είναι οργανωμένη χρονολογικά, ούτε ακόμα ανά γνωστική κατηγορία, ούτε ακόμα ανά είδος δημοσίευσης (δοκιμακό άρθρο, σύντομα άρθρα, βιβλιοκριτικές, κ.τ.λ), καθώς πολλές ενότητες περιλαμβάνουν διαφόρων ειδών δημοσιεύσεις. Ο τρόπος οργάνωσης είναι περισσότερος θεματικός. Επιπλέον, υφίσταται ιδιαίτερη ενότητα για σύγχρονα ζητήματα, απότοκο του αναλυθέντος προσανατολισμού. Στις αδρές της γραμμές διατηρήθηκε अपαράλλαχτη σε όλον τον μεσοπόλεμο, καθώς οι μόνες σημαντικές αλλαγές συντελέστηκαν στον δεύτερο χρόνο της κυκλοφορίας. Το πρώτο τεύχος οργανώνεται σε τρεις μεγάλες ενότητες, οι οποίες εμφανίζονται έκτοτε σταθερά και συγκροτούν την δομή του περιοδικού. Η πρώτη, η οποία είναι άτιτλη, περιλαμβάνει όλα τα δοκιμακά άρθρα, η δεύτερη ονομάζεται *La Vie Scientifique* (Η επιστημονική ζωή) και περιλαμβάνει διάφορες κριτικές σημειώσεις ή βιβλιοκριτικές που αφορούν επιστημονικά συνέδρια, κέντρα έρευνας κ.α και η τρίτη, που ονομάζεται *à travers les livres et les revues* (Μέσα από τα βιβλία και τα περιοδικά), περιλαμβάνει βιβλιοκρισίες, χωρισμένες σε διάφορες θεματικές υπό-ενότητες. Στο τρίτο τεύχος εισάγεται η ενότητα *Le travail qui se fait: Revue générale* (Η δουλειά σε εξέλιξη: Γενική επιθεώρηση), η οποία παραμένει για λίγα τεύχη. Από το πρώτο τεύχος του 1930 προστέθηκε η ενότητα *Enquêtes*, η οποία παραμένει έκτοτε σταθερά, ενώ η ενότητα των βιβλιοκρισιών μετονομάστηκε σε *Du passé au présent: à travers livres et revues* (Από το παρελθόν στο παρόν: μέσα από βιβλία και περιοδικά). Στο τεύχος δεκατέσσερα, το 1932, εμφανίστηκε η ενότητα *Questions de fait et de méthode* (Επίδικα ζητήματα και ερωτήματα μεθοδολογίας), η οποία περιλαμβάνει και αυτή βιβλιοκρισίες ή σύντομα άρθρα και η οποία παραμένει σταθερή από την εμφάνισή της σε κάθε τεύχος, και η ενότητα *Enquêtes* μετονομάστηκε σε *Enquêtes contemporaines* (Σύγχρονες έρευνες). Στο τεύχος δεκαεπτά, το 1932, εισάγεται η ενότητα *Problèmes d'ensemble* (Συνολικά προβλήματα), η οποία παρουσιάζει ένα σύνολο βιβλίων ή άρθρων γύρω από ένα θέμα. Αυτή παρέμεινε η δομή μέχρι και το 1938. Με την μετονομασία του περιοδικού σε *Annales d'histoire sociale* εισήχθησαν τρεις ακόμα ενότητες, χωρίς να καταργηθούν οι παλιές: η ενότητα *Problèmes et bilans* (Προβλήματα και καταγραφές), *Figures* (Προσωπικότητες), *Revue Critiques* (Κριτικές επιθεωρήσεις).

Δ) Παρουσίαση, ιστορική τοποθέτηση και κριτική ανάλυση των κύριων άρθρων

Τα κύρια άρθρα, τα οποία θα παρουσιάσουμε και θα αναλύσουμε εκτενώς είναι τα εξής πέντε: «*Le problème de la population en U.R.S.S.* » (Το πρόβλημα του πληθυσμού στην Ε.Σ.Σ.Δ.),

¹¹⁹Στο ίδιο, σ. v

¹²⁰Francois Dosse, *ό.π.*, σ. 72

του G. Méquet, δημοσιευθέν το 1929, στο τεύχος N.1, το «Le problème agraire dans la Revolution Russe» (Το αγροτικό πρόβλημα στην Ρωσική Επανάσταση), του G. Méquet, το 1930 στο N.6, το «Les reformes foncières en Europe orientale et centrale. Leurs causes économiques et sociales» (Οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις στην ανατολική και κεντρική Ευρώπη. Οι οικονομικές και κοινωνικές τους αιτίες) του O. Gorni, το 1931 στο N.10, το «Autour du plan quinquenal» (Σχετικά με το πενταετές πλάνο) του G. Méquet, το 1932 στο N.15 και το «La collectivization agricole dans l'URSS» (Η αγροτική κολλεκτιβοποίηση στην Ε.Σ.Σ.Δ.) του G. Méquet, το 1938 στο N.49.

Δ.1) Παρουσίαση των συγγραφέων

Είναι προφανές ότι για την καλύτερη δυνατή ιστορική τοποθέτηση των κειμένων και για την κριτική τους ανάλυση, η γνώση των καταβολών και της πορείας των συγγραφέων είναι απαραίτητη.

Από τους δύο διαφορετικούς συγγραφείς των κύριων άρθρων, τα τέσσερα και άμεσα σχετιζόμενα με την Σ.Ε., έχουν γραφθεί από τον G. Méquet. Ο Georges Méquet¹²¹ (1889-?) ήταν Γάλλος, είχε σπουδάσει μαθηματικά (licencié ès mathématiques), είχε πτυχίο στη ρώσικη γλώσσα από την École des langues orientales (Σχολή των ανατολικών γλωσσών) και ήταν συντάκτης του *Bulletin de la presse Russe* (Δελτίο του ρωσικού τύπου), στο γαλλικό Υπουργείο Εξωτερικών. Το 1921, εντάχθηκε στο ρωσικό τμήμα του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας (εφεξής, Δ.Γ.Ε., Bureau International de Travail, B.I.T.), που υπαγόταν στην Διεθνή Οργάνωση Εργασίας (εφεξής Δ.Ο.Ε., International Labour Organisation, I.L.O.),¹²² ενώ συνεργαζόταν με πολλά περιοδικά, όπως το *Le monde slave* (Ο σλαβικός κόσμος) και το *L'Europe Nouvelle* (Η Νέα Ευρώπη).¹²³

Στο περιοδικό *International Labour Review* (Διεθνής Επιθεώρηση Εργασίας), που δημοσίευε το Δ.Γ.Ε., έχουν δημοσιευθεί οι εξής συμβολές του: «Socialist towns: a new development of housing policy in the U.S.S.R» (Σοσιαλιστικές πόλεις: μία νέα εξέλιξη στην πολιτική στέγης στην Ε.Σ.Σ.Δ.),¹²⁴ «Housing problems and the depression» (Προβλήματα στέγης και οικονομική ύφεση),¹²⁵

¹²¹Ο Mequet καταγράφεται ως Goustante Méquet στο Marc Bloch, Lucien Febvre, *Correspondance, La naissance des Annales T.I, 1928-1933*, Fayard, 1994. Σε κάθε περίπτωση πρόκειται για τον ίδιο συγγραφέα. Εμείς επιλέξαμε να τον καταγράψουμε ως Georges Méquet, καθώς έτσι τον καταγράφουν οι περισσότεροι συγγραφείς.

¹²²Η Διεθνή Οργάνωση Εργασίας διευθυνόταν από δύο όργανα. Το σημαντικότερο ήταν η Γενική Συνέλευση (General Conference) αποτελούμενη από τέσσερις αντιπροσώπους κάθε μέλους της, δύο προερχόμενους από την κυβέρνηση και από ένας αντιπρόσωπος από τις οργανώσεις των εργαζομένων και των εργοδοτών αντίστοιχα. Προετοίμαζε νομοθετικές προτάσεις και διεθνείς συμβάσεις. Το έτερο ήταν το Διεθνές Γραφείο Εργασίας (International Labor Office), η γραμματεία της οργάνωσης, που αποτελούταν από δώδεκα αντιπροσώπους κυβερνήσεων, έξι εργοδοτών και έξι εργαζομένων. Η χρηματοδότησή της προερχόταν από την Κ.τ.Ε. Δες J.L. Brierly, "The League of Nations", C.L. Mowat (ed.), *The new Cambridge Modern History, The shifting balance of world forces 1898-1945, V. XII*, Cambridge University Press, 1968, σ. 261

¹²³Bertrand Muller, «Document "Problemes contemporains et Hommes d'action à l'origine des Annales, Une correspondance entre Lucien Febvre et Albert Thomas 1928-1930», *Vingtième Siècle, revue d'histoire Année, 1992*, Volume 35, Numéro 1, pp. 78-91, σ. 80, υποσημείωση 4

¹²⁴International labour review, Geneva, International Labour Office. Vol. 25 , no.5 (1932),

¹²⁵International labour review, Geneva, International Labour Office, Vol. 27, no. 2 (1933)

«Possibilities of international action in regard to workers' spare time» (Δυνατότητες διεθνούς δράσης στο πεδίο του ελεύθερου χρόνου των εργατών).¹²⁶ Στα ανωτέρω άρθρα υπογράφει είτε με την ιδιότητα του μέλους του International Labour Office (Διεθνές Γραφείο Εργασίας), είτε πιο συγκεκριμένα ως μέλος της Research Division, International Labour Office (Ομάδας Έρευνας, Διεθνές Γραφείο Εργασίας).

Ήρθε σε επαφή με την συντακτική ομάδα των *Annales*, διαμέσου του Albert Thomas, φίλου του Lucien Febvre, συμμαθητή του από την Ε.Ν.Σ (Ανωτάτη Σχολή). Ο Α. Thomas, μετριοπαθής σοσιαλιστής και μέλος του Σοσιαλιστικού Κόμματος ήδη πριν το Α' Π.Π., γόνος οικογένειας αρτοποιών, σπούδασε στην Ε.Ν.Σ., έγραψε αρκετές μελέτες για την ιστορία του γαλλικού και γερμανικού εργατικού κινήματος, συμμετείχε στην σύνταξη της *Σοσιαλιστικής Ιστορίας* του Jean Jaurès ενώ επικαλούμενος τον επαναστατικό γιακοβινικό πατριωτισμό υποστήριξε την γαλλική συμμετοχή στον Α' Π.Π., υπηρέτησε σε διάφορες κυβερνητικές θέσεις κατά τον πόλεμο και κυρίως διετέλεσε Υπουργός στο Υπουργείο Εξοπλισμών, μεταξύ 1915-1917.¹²⁷ Μετά τον πόλεμο τέθηκε διευθυντής του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας, θέση που του προσέδωσε ιδιαίτερη επιρροή, ιδιαίτερα καθώς επέδειξε ένα πρωτοβουλιακό τρόπο άσκησης πολιτικής και έναν βολονταρισμό.¹²⁸ Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας κάτω από την διεύθυνσή του θα απασχολούσε αρχικά εκατό πενήντα υπαλλήλους, οι οποίοι σύντομα θα ανέρχονταν στους τετρακόσιους.¹²⁹ Ο Febvre επιδίωξε την υποστήριξη του Albert Thomas στο εγχείρημα των *Annales*, αιτούμενος μεταξύ άλλων να του προτείνει αξιόλογους επιστήμονες και αναλυτές σύγχρονων ζητημάτων για συνεργασία με το περιοδικό. Σε μία από τις επισκέψεις του στην Γενεύη, όπου έδρευε η Β.Ι.Τ., κατόπιν επίσημης προσκλήσεως της τελευταίας, γνώρισε τον Méquet.¹³⁰ Βέβαια, ο G. Méquet είχε απευθυνθεί στα *Annales* ήδη πριν την γνωριμία στην Γενεύη. Όπως πληροφορούμαστε από γράμμα του Bloch προς τον Febvre, με ημερομηνία συγγραφής στις 2 Οκτώβρη του 1928, ο Méquet είχε αποστείλει το άρθρο «Το ζήτημα του πληθυσμού στην ΕΣΣΔ», και ο Bloch έκρινε ότι «*Προφανέστατα, πρέπει να το δεχθούμε*» και συμπληρώνει «*Θα δείτε αναμφίβολα τον Méquet στην Γενεύη. Θα ήταν ενδιαφέρον να μάθουμε την άποψη του Thomas για αυτόν*».¹³¹ Ο δε Febvre του απαντάει στις 4 Οκτώβρη ότι «*Ο Méquet, πολύ καλά. Ωραίο θέμα. Το ίδιο και η εργασία του για τις Πηγές,*¹³² *η οποία μπορεί να είναι πολύτιμη. Αυτός ο Méquet μοιάζει μία καλή στρατολόγηση. Θα τον δω στην Γενεύη, εάν μπορέσω*».¹³³

¹²⁶International labour review, Geneva, International Labour Office. Vol. 30, no. 5 (1934)

¹²⁷Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, Ίδρυμα έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1993, σ. 199

¹²⁸Στο ίδιο, σ. 199

¹²⁹Στο ίδιο, σ. 200

¹³⁰Bertrand Muller, *ό.π.*, σ. 80

¹³¹Marc Bloch, Lucien Febvre, *ό.π.*, σ. 92

¹³²Αναφέρεται στο άρθρο «Η οικονομική ζωή στην επαναστατική Ρωσία: πηγές και εργαλεία εργασίας», 1929, V.1

¹³³Marc Bloch, Lucien Febvre, *ό.π.*, σ. 96

Επιπλέον, με τα *Annales* συνεργάστηκαν ακόμα δύο μέλη του B.I.T., πάλι με την διαμεσολάβηση του Albert Thomas, οι I. Ferenczi και O. Gorni.¹³⁴ Τα μέλη του Δ.Γ.Ε. ανήκαν στην κατηγορία των “ανθρώπων της δράσης”, καθώς εργαζόνταν εντός ενός οργανισμού με κανονιστική στοχοθεσία για την εργατική νομοθεσία όλου του κόσμου και στην συμμετοχή τους στα *Annales* προέβαλλαν αυτήν την ιδιότητα, υπογράφοντας στα άρθρα τους, που δημοσιεύονταν στα *Annales*, ως μέλη του οργανισμού. Ο Febvre, σημειώνει σε επιστολή του προς τον Bloch, στις 23 Σεπτέμβρη 1928, αναφερόμενος στην πρόσκληση του Albert Thomas για την επίσκεψη στην Γενεύη, ότι «τον ευχαριστούμε πολύ ... και ότι καθώς εκείνος επιδιώκει να δείξει στους δικούς του ανθρώπους πώς η γνώση του παρελθόντος μπορεί να τους βοηθήσει να καταλάβουν καλύτερα το παρόν έτσι και εμείς έχουμε την ανησυχία να δώσουμε στους ιστορικούς να καταλάβουν ότι το παρόν είναι γεμάτο μαθήματα για αυτόν που θέλει να κατανοήσει το παρελθόν... Φυσικά δεν μπορεί να υπάρξει θέμα μίας συμμαχίας ανάμεσα σε εμάς και τον B.I.T, η οποία θα δημιουργούσε προβλήματα και στις δύο μεριές, αλλά μία “εγκάρδια συνεννόηση” θα είχε μεγάλα πλεονεκτήματα και για αυτούς χωρίς αμφιβολία και βεβαιότητα για εμάς...».¹³⁵ Ο Bloch στην απάντηση στο ανωτέρω γράμμα, την οποία συντάσσει στις 27 Σεπτέμβρη κρίνει ότι η θερμή επιστολή του Thomas, στην οποία δηλώνεται η υποστήριξη του τελευταίου στο εγχείρημα των *Annales* και στην οποία περιέχεται η πρόσκληση για την επίσκεψη στην Γενεύη «Είναι ένα καλό νέο. Μία από της μεγάλες μου ανησυχίες προέρχεται από την δυσκολία να γεμίσουμε κατάλληλα το σύγχρονο κομμάτι της επιθεώρησης μας. Ο Δ.Γ.Ε. μπορεί μέσω των επίσημα διαλεγμένων συνεργατών να μας βγάλει από αυτήν την δυσκολία...».¹³⁶

Οι συμβολές του Méquet στα *Annales* για την Σ.Ε. σχετίζονται με την γενική κατεύθυνση της Δ.Ο.Ε., η οποία ενδιαφερόταν να γνωρίσει και να αναλύσει τις εργασιακές συνθήκες στην Σ.Ε. Το 1920 ανέπτυξε ένα σχέδιο, το οποίο εντέλει δεν εφαρμόστηκε, να στείλει μία επιτροπή διερεύνησης στην Σ.Ε., ώστε να καταγράψει τις εργασιακές συνθήκες. Τέσσερα χρόνια μετά, το Συνέδριο (Conference) της Δ.Ο.Ε. υιοθέτησε μία απόφαση απαιτώντας από τη Διοίκηση (Governing Body) της Δ.Ο.Ε. να εγκαινιάσει μία σειρά επικοινωνιών με την σοβιετική κυβέρνηση, με όποιο μέσο θεωρούσε πρόσφορο, το 1928 ο Albert Thomas επισκέφτηκε την Μόσχα ενώ την ίδια περίοδο ένα ειδικό τμήμα ιδρύθηκε στην I.L.O, για την μελέτη των συνθηκών στην Σ.Ε.¹³⁷

Ο Pierre Nora, αφού προηγουμένως αναγνωρίζει τον κεντρικό πυρήνα των *Annales* στα πρόσωπα των δύο ιδρυτών και των ακόμα πέντε μελών της συντακτικής επιτροπής, εντάσσει τον

¹³⁴Stuart Clark (edition), *The Annales School, Critical Assessments, Volume 1: Histories and Overviews*, Routledge, 1999, σ. 163

¹³⁵Marc Bloch, Lucien Febvre, *ό.π.*, σ. 78

¹³⁶Στο ίδιο, σ. 80

¹³⁷Harold Karan Jacobson (1960). «The Ussr and Ilo. International Organization», 14, σ. 402-428, σ. 404, υποσημείωση

Μέquet εντός ενός ευρύτερου διανοητικού κύκλου 16 συγγραφέων, οι οποίοι αμέσως μετά τον κεντρικό πυρήνα συνετέλεσαν στην φυσιογνωμία των *Annales* από την ίδρυση τους έως το 1948.¹³⁸

Ο έτερος συγγραφέας, του οποίου το άρθρο θα αναλύσουμε ονομάζεται Gorni Olindo (1879-1943). Γεννήθηκε στην Ιταλία, ολοκλήρωσε σπουδές αγρονομίας και εργάστηκε ως διευθυντής της εθνικής ιταλικής ομοσπονδίας αγροτικών συνεταιρισμών. Μέλος του σοσιαλιστικού κόμματος από το 1896, διέφυγε από την Ιταλία το 1924 και εγκαταστάθηκε στην Γενεύη, όπου μέχρι το 1939 εργάστηκε στο B.I.T., στην διεύθυνση ερευνών. Μέχρι τον θάνατό του έδρασε ως μέλος διάφορων ιταλικών αντιφασιστικών οργανώσεων στην Γενεύη και μετά το 1940 ως στέλεχος της Διεύθυνσης Εξωτερικού του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος.¹³⁹

Δ.2.1) «Το πρόβλημα του πληθυσμού στην ΕΣΔΔ», G. Méquet, N.1, 1929

Το άρθρο, με πρωτότυπο τίτλο «Le problème de la population en U.R.S.S.» (Το πρόβλημα του πληθυσμού στην Ε.Σ.Σ.Δ.), συντάσσεται κατόπιν της ανακοίνωσης των αποτελεσμάτων της απογραφής, που διεξήγε η Σοβιετική Ένωση το 1926-1927 και δημοσιεύεται στο πρώτο τεύχος των *Annales* το 1929. Το άρθρο μελετά τις δημογραφικές εξελίξεις στον πληθυσμό της Σ.Ε., χρησιμοποιώντας ως σημεία αναφοράς, πέραν της νεώτερης απογραφής, εκείνη που είχε διεξαχθεί το 1897 από την Τσαρική Αυτοκρατορία. Καταλαμβάνει δέκα σελίδες και έχει μέγεθος περίπου πέντε χιλιάδων λέξεων.

Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί ως πηγές του για την περίοδο πριν το 1880, την οποία βέβαια περιορισμένα πραγματεύεται, δύο έργα των συγγραφέων Miliukov, (*Ocerki po istorii russkoj kulturi*, St. Peterbourg, 1909) και Kovalevsky (*Rossija u Konce, XIX veka*, St. Petersburg, 1898). Για την περίοδο 1880-1913 χρησιμοποιεί τις επίσημες εκδόσεις του Υπουργείου Εσωτερικών και του Υπουργείου Οικονομικών της Τσαρικής Αυτοκρατορίας. Για την περίοδο μετά το 1913 χρησιμοποιεί το έργο του N. Oganovsky (*Ocerki po ekonomiceskoj geographii URSS*, Moscou 1924), για την οικονομική γεωγραφία της Ρωσίας, και εκείνο του V.V. Obolenky (*Les migrations internationales et intercontinentales dans la Russie de l'avant guerre et l'URSS*, Moscou, 1928), για την μετανάστευση στην Ρωσία. Κατά κύριο λόγο, όμως, χρησιμοποιεί τις εκδόσεις της Κεντρικής Διεύθυνσης Στατιστικής της Ε.Σ.Σ.Δ. και επίσημες συλλογές στατιστικών στοιχείων της Σ.Ε.

Παρατηρεί ότι η αύξηση του πληθυσμού μεταξύ των δύο απογραφών είναι γιγάντια, από 107 σε 147 εκατομμύρια κατοίκους, δηλαδή μία αύξηση κατά 37%. Παρά τις «τεράστιες απώλειες του πολέμου, του εμφυλίου και του λιμού», η Σ.Ε. περιέκλειε το 1927 περίπου το 1/3 του παγκόσμιου πληθυσμού, «συγκέντρωση μίας σημασίας, για την οποία δεν μπορούμε να υπερβάλλουμε».¹⁴⁰

¹³⁸Pierre Nora, *Rethinking France: Les Lieux de Mémoire, Volume 4: Histories and Memories*, The University of Chicago Press, 2010 σ. 399

¹³⁹Dictionnaire historique de la Suisse, Berne. <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/f/F27942.php>

¹⁴⁰*Annales*, T.1, N.1, σ. 48

Μελετά τις περιόδους ειρήνης και γενικότερα ηρεμίας 1897-1914 και 1922-1927 και ξεχωριστά την περίοδο 1914-1922, περίοδο που σηματοδοτούν η συμμετοχή της Τσαρικής Ρωσίας στον Α' Π.Π., η οκτωβριανή επανάσταση, ο εμφύλιος πόλεμος και ο λιμός. Για την πρώτη περίοδο παρατηρεί ότι ο ετήσιος ρυθμός αύξησης είναι μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο της Γερμανίας ή της Μεγάλης Βρετανίας. Για την περίοδο 1914-1922, υπολογίζει τους αποθανόντες, εξαιτίας των πολεμικών συγκρούσεων ή του λιμού, σε περίπου 12,7 εκατομμύρια, εκ των οποίων οι μισοί περίπου έχασαν την ζωή τους στον Α' Π.Π. και οι υπόλοιποι κατά την διάρκεια του εμφυλίου πολέμου.

Όσον αφορά την επόμενη περίοδο, στην οποία σημειώνεται ένας ετήσιος ρυθμός αύξησης του πληθυσμού κατά 2,2%, αναρωτώμενος για τις αιτίες του υψηλότατου, όπως το κρίνει, αυτού ποσοστού, δεν θεωρεί ότι μπορεί να το αποδώσει μόνο στο ότι *«έχοντας εξοντωθεί τα αδύναμα άτομα από τον πόλεμο και τον λιμό, δεν έμεναν πλέον παρά οι πιο ανθεκτικοί...»*, γεγονός το οποίο το παρουσιάζει ως μία από τις αιτίες, που υπήρχε, για μία σύντομη περίοδο, μεταπολεμικά *«σε όλες σχεδόν τις χώρες, μία αύξηση της γεννητικότητας και μία μείωση της θνησιμότητας»*.¹⁴¹ Εδώ, ηχείται μία διαδεδομένη ήδη πριν από τον Α' Π.Π. αντίληψη, σύμφωνα με την οποία ο πόλεμος λειτουργούσε ως διαδικασία βιολογικής βελτιστοποίησης των πληθυσμών, καθώς δημιουργούσε το απαιτητικό εκείνο περιβάλλον μέσα στο οποίο μόνο οι ικανότεροι και ανθεκτικότεροι οργανισμοί επιβίωναν, ενώ εξαλείφονταν οι πιο αδύναμοι. Αυτή είναι προπάντων η αντίληψη *«... των κοινωνικών δαρβινιστών και των ευγονιστών, οι οποίοι χαιρέτιζαν την εφεύρεση των χημικών όπλων και θεωρούσαν έναν νέο πόλεμο ευκαιρία για να εξαλειφθεί το παγκόσμιο δημογραφικό πλεόνασμα με την επιλογή των πιο ικανών.»*¹⁴² Αποδίδει, κυρίως, τα διαφορετικά μέσα ετήσια ποσοστά αύξησης του πληθυσμού, 1,6% πριν το 1914 και 2,2% μετά το 1922, στην μείωση της θνησιμότητας και ιδιαίτερα της παιδικής, μέσω διαφόρων βελτιώσεων στις υπηρεσίες υγείας και ασφαλίσεων. Έτσι, συγκρατήθηκε η εξάπλωση ασθενειών όπως ο τύφος, η χολέρα και η ευλογιά.

Κατά τον συγγραφέα, είναι γεγονός *«του οποίου οι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες δεν μπορούν να διαφύγουν σε κανένα»*, καθώς καθιστά την Σ.Ε. μία *«νέα μεγάλη δύναμη»*.¹⁴³ Η σύνδεση μεταξύ πληθυσμιακής ανάπτυξης και πολιτικο-στρατιωτικής δύναμης και η ανάδειξη του μεγέθους του πληθυσμού σε καθοριστικό παράγοντα της δύναμης αυτής είναι διαδεδομένη αντίληψη τόσο του 19ου αιώνα όσο και της εξεταζόμενης περιόδου, σε όλα τα ευρωπαϊκά κράτη. Επιπλέον, κατόπιν των τεράστιων απωλειών ανθρώπινου δυναμικού κατά την διάρκεια του Α' Π.Π. και λόγω της πτώσης των γεννήσεων, οι πολιτικές ηγεσίες είχαν θορυβηθεί και επενέβαιναν ώστε να αντιστρέψουν την πληθυσμιακή μείωση ή στασιμότητα, την οποία ταύτιζαν με αδυναμία του έθνους. Ακόμα, *«η ιδέα ότι η οικογενειακή υγεία αφορούσε την κοινωνία γενικότερα,*

¹⁴¹ Στο ίδιο, σ. 49-50

¹⁴² Enzo Traverso, *Δια πυρός και σιδήρου*, σ. 210

¹⁴³ Annales, T.1, N.1, σ. 51

ότι το έθνος χρειαζόταν φυλετικά εύρωστους απογόνους, ότι το κράτος όφειλε επομένως να παρεμβαίνει στην ιδιωτική ζωή και να δείχνει στους ανθρώπους πώς να ζουν – όλα αυτά διέτρεχαν από άκρη σε άκρη το πολιτικό φάσμα της μεσοπολεμικής Ευρώπης.»¹⁴⁴ Από το γενικότερο κλίμα ανησυχίας για το μέγεθος του πληθυσμού και από την εφαρμογή πολιτικών για την ενίσχυση της γονιμότητας δεν διέφυγε ούτε η Σ.Ε. κατά τον μεσοπόλεμο και ιδιαίτερα μετά την δεκαετία του 1930. Η μητρότητα έπαψε να θεωρείται από την σοβιετική κυβέρνηση ως προσωπικό ζήτημα, αναβαθμίστηκε σε ζήτημα “μεγάλης κοινωνικής σημασίας” και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης παρουσίαζαν την μητρότητα ως φυσικό μέρος της γυναικείας ζωής και την αποφυγή της ως ανωμαλία. Νομοθετικές αλλαγές ακολούθησαν: Θεσπίστηκαν χρηματικά κίνητρα στις πολύτεχνες μητέρες, τέθηκε σε ισχύ μετά το 1936 νέος οικογενειακός κώδικας, που καθιστούσε δυσχερέστερη την έκδοση διαζυγίου, απαγόρευσε τις εκτρώσεις, ενώ ακόμα και μυστικοί εγκύκλιοι περιορισμού της κυκλοφορίας αντισυλληπτικών μέσων τέθηκαν σε ισχύ.¹⁴⁵

Ιδιαίτερα στην Γαλλία, η συζήτηση για την αργή πληθυσμιακή ανάπτυξη και η ανάδειξη του ζητήματος ως δημογραφικού προβλήματος, τέθηκε στο κέντρο της πολιτικής ζωής μετά την ήττα στον γαλλοπρωσικό πόλεμο, το 1870, και την καθιέρωση της Αντεκδίκησης (Renvanche) ως εθνικού στόχου.¹⁴⁶ Ιδιαίτερα, όσο ο πληθυσμός του γερμανικού κράτους παρουσίαζε μεγαλύτερους ρυθμούς αύξησης και όσο οι στρατιωτικές σειρές του γερμανικού στρατού παρέμεναν υπερδιπλάσιες από τις σειρές του γαλλικού, η ανησυχία κορυφωνόταν. Υπήρχε «μία πανίσχυρη ομοφωνία ανάμεσα σε συγγραφείς, ακαδημαϊκούς και πολιτικούς ότι η αναζωογόνηση της γεννητικότητας ήταν κρίσιμης σημασίας για την επιβίωση του έθνους» με αποτέλεσμα συγγραφείς όπως ο Ζολά να εντάξουν το έργο τους στην εθνική προσπάθεια μεγέθυνσης του πληθυσμού, γράφοντας το μυθιστόρημα *Fecundité* (Γονιμότητα), την ίδια περίοδο κατά την οποία η χώρα συνταρασσόταν από την υπόθεση Ντρέυφους.¹⁴⁷ Το δημογραφικό πρόβλημα ανήλθε στην κορυφή του εθνικού-κρατικού προγραμματισμού στην Γαλλία μετά το τέλος του Α' Π.Π., κατά τον οποίο ο γαλλικός στρατός υπέστη γιγάντιες απώλειες. Το 1919 ο Clemenceau, ως πρωθυπουργός της Γαλλίας, δηλώνει στην συζήτηση, που διεξάγεται στην Εθνοσυνέλευση για την επικύρωση της Συμφωνίας των Βερσαλλιών, ότι «Η συμφωνία δεν λέει ότι η Γαλλία θα πρέπει να δεσμευτεί να κάνει παιδιά, αλλά είναι το πρώτο πράγμα το οποίο θα έπρεπε να έχει τεθεί. Γιατί, εάν η Γαλλία γυρίσει την πλάτη της στις μεγάλες οικογένειες, μπορεί κανείς να βάλει όσες ρήτρες θέλει σε μία συνθήκη, μπορεί κανείς να πάρει όλα τα όπλα από τους Γερμανούς, μπορεί κανείς να κάνει ότι θέλει, αλλά η Γαλλία θα χαθεί, διότι δεν θα

¹⁴⁴Mazower, *ό.π.*, σ. 87

¹⁴⁵Barbara Alpern Engel, «Women and the state», Ronald Grigor Suny (Ed.), *The Cambridge History of Russia, 20th Century, VIII, The Soviet Century*, Cambridge University Press, 2006, σ. 481

¹⁴⁶Michael S. Teitelbaum, Jay M. Winter, *The fear of population decline*, Orlando, Academic Press, 1985, σ. 16-21

¹⁴⁷Στο ίδιο, σ. 28

υπάρχουν πλέον Γάλλοι.».¹⁴⁸ Με αυτό το πνεύμα, κηρύχθηκαν εκτός νόμου οι αμβλώσεις το 1920 με την αιτιολογία ότι την «επαύριον του πολέμου, όταν σχεδόν 1,5 εκατομμύριο Γάλλοι θυσίασαν τη ζωή τους, ώστε η Γαλλία να έχει το δικαίωμα να ζει με ανεξαρτησία και τιμή, δεν είναι ανεκτό άλλοι Γάλλοι να έχουν το δικαίωμα να βγάζουν το ψωμί τους από την εξάπλωση των αμβλώσεων», ενώ συγχρόνως απαγορεύτηκαν η διαφήμιση και πώληση αντισυλληπτικών.¹⁴⁹ Καθ' όλη την διάρκεια του μεσοπολέμου το δημογραφικό ζήτημα παρέμεινε, από τις κυβερνήσεις και σημαίνοντες πολιτικούς, όπως ο Poincaré, πρωθυπουργός της Γαλλίας το 1926 και ο Paul Reynaud υπουργός εξοπλισμού στην κυβέρνηση Daladier το 1937, στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης και στενά συνδεδεμένο με τις προοπτικές της στρατιωτικής άμυνας και της εθνικής ασφάλειας.¹⁵⁰ Αυτό το διανοητικό κλίμα, μέσα στο οποίο συντάσσεται το άρθρο, είναι παράγοντας που ωθεί στον υπερθεματισμό του μεγέθους του πληθυσμού ως παράγοντα πολιτικο-στρατιωτικής δύναμης.

Ο συγγραφέας απορρίπτει την σκέψη ότι η δημογραφική αύξηση των τελευταίων τριάντα και ειδικότερα των τελευταίων πέντε ετών είναι συγκυριακή ή τυχαία και την εντάσσει στην μακρά πορεία αύξησης του ρωσικού πληθυσμού και της ρωσικής ισχύος τους δύο προηγούμενους αιώνες. Κατά τον συγγραφέα ο ρωσικός πληθυσμός διακρίνεται από μία «αξιοσημείωτη ζωτικότητα (*vitalité*)»,¹⁵¹ η οποία εκδηλώνεται ακόμα περισσότερο την περίοδο μετά τον εμφύλιο. Αξίζει να παρατηρήσουμε σε αυτό το σημείο ότι η «αξιοσημείωτη ζωτικότητα» δεν αποτελεί συμπέρασμα που εξάγει ο συντάκτης από την υπαρκτή αυξητική δημογραφική πορεία του ρωσικού πληθυσμού, αλλά παρατίθεται ως κάποιο είδος φυσικής εξήγησης, ως μία εγγενής ιδιότητα του ρωσικού λαού που εκδηλώνεται παρά τους λιμούς, τις πολεμικές καταστροφές και λοιπά εμπόδια. Μπορούμε να ανιχνεύσουμε σε αυτό το σημείο, ένα ουσιοκρατικό τρόπο αντίληψης και ορισμού του ρωσικού έθνους και λαού, στον οποίο αποδίδονται εξ ορισμού ιδιότητες, οι οποίες δεν μπορούν να ερμηνευθούν από ιστορικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς, ή άλλους παράγοντες.

Το κεντρικό ερώτημα που θέτει ο συγγραφέας είναι εάν στη Σ.Ε. «υπάρχει χώρος για όλον αυτόν τον πληθυσμό» και την αναμενόμενη αύξησή του, ερώτημα στο οποίο απαντάει καταφατικά.¹⁵² Συγκρίνει την πυκνότητα του πληθυσμού της ΕΣΣΔ με τα αποικιοκρατικά κράτη της δυτικής Ευρώπης και παραθέτει στοιχεία που αποδεικνύουν ότι η Γαλλία μαζί με τις αποικίες της, όπως και η Βρετανική Αυτοκρατορία στο σύνολό της, έχουν μεγαλύτερη πυκνότητα πληθυσμού από όσο η Σ.Ε. Συγκρίνει την πυκνότητα του πληθυσμού της ΕΣΣΔ με αυτή των αποικιακών αυτοκρατοριών και όχι με την πληθυσμιακή πυκνότητα χωρών, όπως η Γερμανία που δεν κατέχει αποικίες, ή με την

¹⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 36

¹⁴⁹ Mazower, *ό.π.*, σ. 93 και 94

¹⁵⁰ Michael S. Teitelbaum, Jay M. Winter, *ό.π.*, σ. 36, 37

¹⁵¹ *Annales*, T.1, N.1, σ.52

¹⁵² Στο ίδιο, σ. 52

πληθυσμιακή πυκνότητα μόνο των μητροπολιτικών εκτάσεων της Γαλλίας και της Βρετανίας, διότι το θεωρεί πιο «λογικό».¹⁵³

Σε αυτό το σημείο πρέπει να λάβουμε ότι ο ευρωπαϊκός χώρος κατά τον 18ο, 19ο και στις αρχές του 20ου αιώνα γινόταν αντιληπτός μόνο ως μητροπολιτική ζώνη, ενώ ο έξω-ευρωπαϊκός γεωγραφικός χώρος ή μεγάλα τμήματα του ανάλογα με την περίοδο ως ζώνες αποικιών. Ανάμεσα στην Ευρώπη και στις αποικίες, συγκροτούνταν πολλαπλές διαχωριστικές και αντιθετικές κατηγορίες. Από την μία πλευρά τοποθετούνταν η Ευρώπη/Δύση, ως χριστιανική, πολιτισμένη, με οργανωμένες κρατικές δομές, με ιστορική πορεία, από την άλλη πλευρά η “Ανατολή”/οι αποικίες ως άγριες, παγανιστικές, πρωτόγονες, βάρβαρες, καθυστερημένες περιοχές.¹⁵⁴ Επιπλέον, η Ρωσία κατά τον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ου γινόταν αντιληπτή πάντα με ένα διττό τρόπο, δηλαδή ως κρατική οντότητα που στέκεται ενδιάμεσα, ενώνει, ή συμπεριλαμβάνει τμήματα της Ευρώπης και της Ασίας. Ακόμα, η Σ.Ε. τουλάχιστον στην γεωγραφική της διάσταση αποτελούσε συνέχεια της Τσαρικής Αυτοκρατορίας, η οποία ασκούσε ιμπεριαλιστική αποικιοκρατική πολιτική, στην κεντρική Ασία, στην Άπω Ανατολή και στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Συνεπώς, η σύγκριση της Σ.Ε. με τις αποικιοκρατικές δυνάμεις, ως προς τα πληθυσμιακά δεδομένα στηρίζεται σε αυτήν την ευρύτερη αντίληψη, η οποία δεν μπορεί να αντιληφθεί την “Ανατολή” παρά ως χώρο αποικιακό και την Σοβιετική Ένωση ως κρατική συνέχεια της Τσαρικής Αυτοκρατορίας. Ο συγγραφέας καταλήγει κατά αυτόν τον τρόπο να αντιλαμβάνεται την Σ.Ε., μέσα από την πολιτική-πολιτισμική γεωγραφική ανάγνωση του κόσμου, την οποία γεννούσαν οι κεφαλές του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού, παρά την διακηρυγμένη πρόθεση της ηγεσίας της Σ.Ε. να υπερβεί και να καταργήσει τον χωρισμό της υδρογείου σε μητροπόλεις και αποικίες, παρά την διακηρυγμένη πρόθεση της να μην θεωρείται η ίδια ως συνέχεια της Τσαρικής Αυτοκρατορίας.

Επισημαίνει την δυνατότητα του ρωσικού λαού να εποικίσει προς τα ανατολικά το εσωτερικό της χώρας του. Ένας τέτοιος εποικισμός (colonisation)¹⁵⁵ προς τα ανατολικά παρατηρείται καθ' όλη την ιστορία του ρωσικού κράτους και λαού από τον 15ο αιώνα και μετά. Παρατηρεί ότι μέχρι το 16ο αιώνα, «ο ρωσικός λαός χρησίμευσε ως φραγμός ενάντια στις ασιατικές επιδρομές προς δυτικό πολιτισμό.»¹⁵⁶ Συνεπώς, τεκμαίρεται η συνεισφορά του ρωσικού λαού, και κράτους, στην ανάπτυξη του πολιτισμού της Ευρώπης, του κατεξοχήν νοούμενου την περίοδο εκείνη ως οικουμενικού και ανώτερου όλων πολιτισμού. Η συνεισφορά, προφανώς, εμπεριέχει θετικές συνδηλώσεις για την Σοβιετική Ένωση, καθώς μάλιστα η τελευταία παρουσιάζεται από ορισμένες καίριες απόψεις ως συνέχεια του τσαρικού κράτους και εντάσσεται έτσι στην σφαίρα του δυτικού πολιτισμού ή

¹⁵³ Στο ίδιο, σ. 52

¹⁵⁴ Georges Delanty, *Επινοώντας την Ευρώπη, Ιδέα, Ταυτότητα, Πραγματικότητα*, Αθήνα, Εκδόσεις Ασίνη, 2010, σ. 139-152

¹⁵⁵ Annales, T.1, N.1, σ. 53

¹⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 53

τουλάχιστον συνδέεται με αυτόν. Ακόμα, εικάζουμε, χωρίς να μπορούμε να στοιχειοθετήσουμε την εικασία από το τρέχον κείμενο, ότι πίσω από την θέση ότι η Ρωσία λειτούργησε ως προστατευτική ασπίδα για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό να λανθάνει μία αντίληψη ιστορικής νομοτέλειας για τον ρόλο του ρωσικού λαού εντός της διαδικασίας ανάπτυξης του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Ο συγγραφέας υπενθυμίζει παρόλα αυτά ότι με τις σημερινές τεχνικές δυνατότητες ένα μεγάλο μέρος της διαθέσιμης έκτασης είναι μη καλλιεργήσιμο, είτε γιατί είναι παγωμένο, είτε γιατί επικρατεί ξηρό κλίμα και οι η παραγωγική χρήση άνδρων εκτάσεων απαιτεί μεγάλης έκτασης έργα υποδομής. Η δημογραφική ανάπτυξη, όπως και η επέκταση του πληθυσμού στο εσωτερικό της Σ.Ε., κατά τον συγγραφέα, αφορά κατά κύριο λόγο στον αγροτικό τομέα. Στο σημείο αυτό βαραίνει στην αντίληψη του η ιστορία και κοινωνική δομή της Ρωσίας.

Επισημαίνει άλλωστε ότι υπάρχουν περιοχές με μεγάλη πυκνότητα πληθυσμού, οι οποίες έχουν πλέον κορεσθεί. Αυτές οι περιοχές γεννάνε σταθερά τα ρεύματα εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης, όπως και τους μετακινούμενους εποχιακούς εργάτες. Κατά τον Méquet, η ανάπτυξη σε έκταση δεν είναι επαρκής, αλλά πρέπει να συνοδευτεί από επέκταση σε βάθος (*extension en surface, en profondeur*). Θεωρεί ότι η μεγάλη αστική συγκέντρωση μπορεί να είναι αποτέλεσμα της εκβιομηχάνισης και μόνο. Την συνδέει με την τάση της ταχείας αστικοποίησης, από το 1897 και μετά, τάση που διακόπηκε κατά την διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, το 1918-1922, όταν λόγω πείνας ή λόγω *«των ακροτήτων του κόκκινου τρόμου»* οι πόλεις έχασαν μεγάλο μέρος του πληθυσμού τους ή ορισμένες *«κυριολεκτικά εκκενώθηκαν από τους κατοίκους τους»*.¹⁵⁷

Στο σημείο αυτό, εντοπίζεται η μοναδική αναφορά σε πράξη της κυβέρνησης της Σ.Ε., η οποία έδρασε βλαπτικά στην πληθυσμιακή ανάπτυξη. Σε κάθε άλλη περίπτωση, οι ενέργειες της σοβιετικής κυβέρνησης σε ζητήματα που αφορούν την δημογραφική ανάπτυξη, είτε δεν σχολιάζονται, είτε παρατίθενται στοιχεία, τα οποία συνθέτουν μία θετική εικόνα για αυτήν και την πολιτική της. Παραδείγματος χάριν, για την περίοδο μετά τον εμφύλιο πόλεμο, ο Méquet επισημαίνει ότι η μείωση της θνησιμότητας είναι το αποτέλεσμα της ανάπτυξης των *«...υπηρεσιών υγιεινής και προληπτικής φαρμακευτικής...»*, όπως επίσης οφείλεται στην *«λειτουργία των κοινωνικών ασφαλίσεων, που καθιστούν λιγότερο βαρύ για μία οικογένεια εργαζομένων το βάρος της φροντίδας για τα παιδιά σε μικρή ηλικία»*.¹⁵⁸

Παρά την καταφατική απάντηση στο εάν υπάρχει χώρος για τον αυξανόμενο πληθυσμό, διαπιστώνει ότι η Σ.Ε. αντιμετωπίζει πρόσθετες και μεγαλύτερες δυσκολίες σε σχέση με άλλες χώρες. Την συγκρίνει με την Βρετανική Αυτοκρατορία, η οποία κατά τον συγγραφέα έχει χώρο για όλους τους ανέργους της μητρόπολης, εάν αυτοί ήταν δυνατόν να πειστούν να μετακινηθούν σε κάποια αποικία ή να πειστούν να αλλάξουν επάγγελμα και να γίνουν αγρότες. Κατά την γνώμη μας,

¹⁵⁷Annales, T.1, N.1, σ. 55

¹⁵⁸Στο ίδιο, σ. 50-51

η σύγκριση με τον Βρετανική Αυτοκρατορία και το συγκεκριμένο παράδειγμα που παρουσιάζει αποτελούν ενδείξεις ενός σκεπτικού, το οποίο θεωρεί απαραίτητη την αποικιοκρατία για την επιβίωση και λειτουργία των μεγάλων δυνάμεων και κατά αυτόν τον τρόπο λειτουργεί ως δικαιολόγηση και υποστήριξη της αποικιοκρατίας.

Οι πιο σύνθετες δυσκολίες της διαχείρισης της δημογραφικής ανάπτυξης, κατά τον συγγραφέα, οφείλονται στην έλλειψη κεφαλαίων της οικονομίας, στην καθυστερημένη κατάσταση της οικονομίας και στην άγνοια των λαϊκών μαζών. Τονίζει ότι η επαναφορά της μισθωτής εργασίας στην ύπαιθρο, παρά την αρχική της απαγόρευση, δεν επαρκεί για την απορρόφηση των ανέργων, όπως ούτε οι ρυθμοί με τους οποίους αναπτύσσεται η βιομηχανία, η οποία δεν μπορεί να απορροφήσει στην εργασία τον πληθυσμό, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται νέοι άνεργοι, παρότι έχει τεθεί σε ισχύ η επτάωρη ημέρα. Το κύριο πρόβλημα, που θεωρεί ο συγγραφέας ότι έχει να αντιμετωπίσει η ΕΣΣΔ, είναι η οργάνωση της γεωργικής παραγωγής. Παρότι, όπως υποστηρίζει έχει λυθεί το πολιτικό πρόβλημα, με την εθνικοποίηση της γης, το οικονομικό πρόβλημα παραμένει ολοένα και πιο ανησυχητικό. Αυτό σχετίζεται είτε με την απαραίτητη άνοδο της παραγωγικότητας στις ήδη καλλιεργούμενες εκτάσεις είτε με την απαραίτητη αξιοποίηση καινούργιων εκτάσεων.

Τέλος, θέτει το ερώτημα εάν η αύξηση του πληθυσμού και μάλιστα με αυτούς τους ρυθμούς είναι επιθυμητή ή και επικίνδυνη και επισημαίνει ότι το ερώτημα αυτό ανησυχεί τους διανοούμενους και τους κρατούντες. Για την αντιμετώπιση του ζητήματος αυτού, κατά τον συγγραφέα, έχουν προταθεί δύο λύσεις: ο κρατικός κεντρικός έλεγχος που θα επιβάλλει μία νεο-μαλθουσιανή πολιτική ή η επιστροφή στο προηγούμενο αγροτικό καθεστώς, με το οποίο η κάθε αγροτική οικογένεια θα ρυθμίζει ανεξάρτητα τον αριθμό των παιδιών της ανάλογα με τον διαθέσιμο οικογενειακό κλήρο. Χαρακτηρίζει την τελευταία λύση ως «αντεπαναστατική»,¹⁵⁹ η οποία θα μπορούσε να εφαρμοστεί μόνο εάν το υπάρχον καθεστώς διέρχεται από τρομερή κρίση.

Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι στο άρθρο υπάρχει μία ασυνέχεια στην σκέψη του συγγραφέα. Αφενός ο πληθυσμός αναγνωρίζεται ως παράγοντας, που καθιστά μία χώρα μεγάλη δύναμη, αφετέρου αναγνωρίζεται ως πηγή προβλημάτων στον οικονομικό τομέα, σε τέτοιο βαθμό, ώστε η κατακλείδα του άρθρου να εκθέτει τις προτεινόμενες εναλλακτικές που στοχεύουν όχι απλά στην διαχείριση του πληθυσμού, αλλά μάλλον αποσκοπούν στην μείωση ή τουλάχιστον στην σταθεροποίηση του. Η χαρακτηρισμός μιας πιθανής πολιτικής ως νέο-μαλθουσιανής είναι χαρακτηριστικός, καθώς κουβαλά όλο το διανοητικό και σημασιολογικό φορτίο, του μαλθουσιανισμού, δηλαδή της ανάλυσης των κινδύνων από την αύξηση του πληθυσμού. Για την εξήγηση αυτή της ασυνέχειας, εικάζουμε, χωρίς να μπορούμε να το τεκμηριώσουμε με άμεση αναφορά το κείμενο, ότι στην σκέψη του συγγραφέα υπάρχει η διάκριση μεταξύ αυξανόμενου

¹⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 57

πληθυσμού ως επωφελούς παράγοντα για την στρατιωτικό-πολιτική δύναμη ενός κράτους και ως δυνάμει προβληματικού για την οικονομική του κατάσταση.

Δ.2.2) «Το αγροτικό πρόβλημα στην Ρωσική Επανάσταση», G. Méquet, N.6, 1930

Το άρθρο, με πρωτότυπο τίτλο «Le problème agraire dans la Revolution Russe» (*Το αγροτικό πρόβλημα στην Ρωσική Επανάσταση*), το οποίο μελετάει τον ρόλο του αγροτικού ζητήματος στην ρωσική επανάσταση και τα αποτελέσματα της αγροτικής επανάστασης του 1917-1918, καταλαμβάνει μεγάλη έκταση, τριάντα δύο σελίδες και περίπου δεκαπέντε χιλιάδες λέξεις.

Όσον αφορά την βιβλιογραφία και τις πηγές που αξιοποίησε για το υπό εξέταση άρθρο, ο συγγραφέας παραπέμπει στο άρθρο του ίδιου με τίτλο «Η οικονομική ζωή στην επαναστατική Ρωσία, πηγές και εργαλεία ανάλυσης» (*La vie économique dans la Russie révolutionnaire, sources et instruments de travail*), που είχε δημοσιευτεί στο τεύχος 3, το 1929.

Το άρθρο συντάσσεται, χωρίς η συζήτηση στο εσωτερικό της Σ.Ε., σχετικά με την αγροτική οικονομία και την ακολουθούμενη σε αυτή πολιτική, να έχει σταματήσει ούτε στιγμή από την επανάσταση και μετά. Ο αγροτικός τομέας, η οργάνωση της παραγωγής και της οικονομικής δραστηριότητας σε αυτόν απασχολούσε την ηγεσία της Σ.Ε. καθ' όλη την διάρκεια των δεκαετιών του 1920 και 1930. Μετά τα αδιέξοδα που δημιούργησε η πολιτική του πολεμικού κομμουνισμού στην σοβιετική οικονομία και ειδικά στον αγροτικό τομέα, η σοβιετική ηγεσία υιοθέτησε την Νέα Οικονομική Πολιτική (NEP), το 1921-22. Το αποτέλεσμα ήταν μία σταθεροποίηση και αύξηση της αγροτικής παραγωγής, χάρις μάλιστα στις καλές σοδειές του 1925, 1926 και 1927. Από το 1928 η σοβιετική κυβέρνηση άρχισε τις επιτάξεις των αποθεμάτων της σοδειάς. Η αγριότητα με την οποία διεξάγονταν η επίταξη των τροφίμων ήταν πολύ μεγάλη και προκαλούσε αναταράξεις και συζητήσεις εντός του μπολσεβίκικου κόμματος, ακόμα και τάσεις εσωτερικής αντιπολίτευσης.¹⁶⁰ Την ίδια περίοδο, αυστηρή και πολύ λιτή διανομή των τροφίμων και του ψωμιού είχε τεθεί σε εφαρμογή, ενώ η μαύρη αγορά γνώριζε μεγάλη ανάπτυξη.¹⁶¹ Κατά συνέπεια, οι διαμάχες γύρω από την αγροτική οικονομία ήταν εμφανείς στους εξωτερικούς παρατηρητές, ενώ πληροφορίες για την κατάσταση των αγροτικών μαζών σε κάποιον μικρό βαθμό διαχέονταν στην Ευρώπη και ασφαλώς προκαλούσαν ενδιαφέρον.

Επιπλέον, η I.L.O, εντός της οποίας (Διεθνούς Ένωσης Εργασίας) δραστηριοποιούνταν επαγγελματικά ο συγγραφέας, ασχολούνταν με τις συνθήκες της αγροτικής οικονομίας και των αγροτικών στρωμάτων, παρά την προσφυγή της γαλλικής κυβέρνησης στο Διεθνές Δικαστήριο με σκοπό τον περιορισμό των αρμοδιοτήτων της στο μη αγροτικό τομέα.

¹⁶⁰E.H. Carr, *The Russian Revolution, From Lenin to Stalin*, New York, The free Press, 1979, σ. 125

¹⁶¹Στο ίδιο, σ. 127

Το άρθρο εκκινεί από την μελέτη του αγροτικού καθεστώτος, όπως διαμορφώθηκε μετά το 1860 και μέχρι την επανάσταση, το οποίο συνιστούσε «*μια πραγματική αγροτική συγκρότηση για μία περίοδο σχεδόν 50 χρόνων.*»¹⁶² Ο συγγραφέας, ο οποίος παραθέτει στοιχεία για την τεράστια φτώχεια και εξαθλίωση των αγροτών, συμπεραίνει ότι οι μεταρρυθμίσεις του 1860, με τις οποίες καταργήθηκε η δουλοπαροικία και διανεμήθηκαν κλήροι στους πρώην δουλοπάροικους, δεν μείωσαν, ούτε απάλυναν το πρόβλημα της έλλειψης γης, από το οποίο υπέφεραν οι αγρότες. Προσθέτει ότι η έλλειψη γης επιδειωνόταν λόγω της μεγάλης αύξησης του πληθυσμού και ότι οι αγρότες αναγκάζονταν να αναζητούν συμπληρωματικά εισοδήματα είτε σε εποχιακές αγροτικές και βιομηχανικές εργασίες, είτε στην οικοτεχνία. Καθώς η εντατική καλλιέργεια ήταν σχεδόν αδιανόητη, «*Την αληθινή γιατριά για όλα τους τα δεινά, δεν την έβλεπαν παρά στην επέκταση των κλήρων τους.*»¹⁶³ Ο συγγραφέας προτείνει ουσιαστικά μία ερμηνεία της ρωσικής επανάστασης, θεωρώντας ως βασικές αιτίες τη λειτουργία και τη δομή της αγροτικής οικονομίας, η οποία δεν προσέφερε παρά μία «*αυξανόμενη μιζέρια*»¹⁶⁴ στους χωρικούς. Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η δοθείσα ερμηνεία είναι δυνατόν να εκληφθεί σε ορισμένα σημεία ως συνηγορία υπέρ της συμμετοχής των αγροτών στην επανάσταση, καθώς προβάλλεται αναλυτικά η οικονομική ανέχεια των αγροτικών στρωμάτων και ο «*σχεδόν μόνιμος υποσιτισμός... ορισμένων κομματιών του πληθυσμού.*»¹⁶⁵

Το άρθρο καταλήγει ότι στις αρχές του 20ου αιώνα το αγροτικό πρόβλημα ετίθετο με μία αυξημένη οξύτητα, η οποία ήδη πριν «*τις καθαρά επαναστατικές εκδηλώσεις*» του 1905 οδηγούσε σε ταραχές στην ύπαιθρο.¹⁶⁶ Μετά το 1905 η ρωσική κυβέρνηση αναγκάστηκε να επεξεργαστεί μία νέα αγροτική πολιτική, υπό τον Stolypin, της οποίας τα αποτελέσματα κρίνει μεν θετικά, σημειώνει δε ότι δεν είχαν τον απαραίτητο χρόνο για να ευδοκιμήσουν, ή ανασχέθηκαν από άλλους παράγοντες. Το ξέσπασμα του πολέμου, η επαφή των νέων αγροτών με τις επαναστατικές ιδέες, σε συνδυασμό με «*σύνθημα το κληρονομημένο από τις προηγούμενες γενεές: η γή*»¹⁶⁷ προκάλεσαν, κατά τον συγγραφέα, την αγροτική επανάσταση στην Ρωσία. Θεωρεί δεδομένη την καθολική ή σχεδόν καθολική συμμετοχή των αγροτών στον επαναστατικό πυρετό την άνοιξη του 1917. Ιδιαίτερα επισημαίνει την πρωτοβουλία των αγροτών το φθινόπωρο του 1917 να αρχίσουν τον διαμοιρασμό της γης των μεγάλων ιδιοκτησιών, χωρίς να περιμένουν την απόφαση οποιασδήποτε κυβέρνησης. Συμπεραίνει ότι είχε ως αποτέλεσμα την «*ισοπέδωση όλης της αγροτικής τάξης, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την χρήση της γης.*»¹⁶⁸ Χαρακτηρίζει την άνοδο των Μπολσεβίκων στην εξουσία ως

¹⁶² Annales, 1930, T.2, N. 6, σ. 162

¹⁶³ Στο ίδιο, σ. 163

¹⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 163

¹⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 164

¹⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 165

¹⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 167

¹⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 167

πραξικόπημα (coup d'état), που ικανοποίησε όμως τις επιδιώξεις της μεγάλης πλειοψηφίας των αγροτών.

Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο χαρακτηρισμός της ανόδου των μπολσεβίκων στην εξουσία ως πραξικοπήματος είναι κοινός τόπος τον μεσοπόλεμο και μόνον τα κομμουνιστικά κόμματα και οι συμπαθούντες τους δεν χρησιμοποιούν τον χαρακτηρισμό αυτόν. Όμως, η επισήμανση, αμέσως μετά, ότι το νέο καθεστώς ικανοποίησε τις επιθυμίες των αγροτών, απαλύνει τον χαρακτηρισμό και αποτελεί ένδειξη συμπάθειας προς την Οκτωβριανή Επανάσταση και το μπολσεβίκικο “πραξικόπημα”. Πόσο μάλλον όταν νωρίτερα έχει τονιστεί επιμελώς και έχει παρουσιαστεί ως γνήσια, καθολική και μακροχρόνια επιθυμία των αγροτικών μαζών, δηλαδή της μεγάλης πλειοψηφίας του πληθυσμού, ο διαμοιρασμός της γης και ως μαζικό, αυθόρμητο και ανεξάρτητο των κυβερνητικών και κομματικών αποφάσεων το αγροτικό κίνημα καθ' όλη την διάρκεια του 1917.

Ο Méquet σημειώνει εξάλλου ότι η γη των ευγενών μοιράστηκε ομόθυμα ανάμεσα στους αγρότες, όμως οι μεγάλες εκτάσεις γης, που ήταν στα χέρια των μη ευγενών, δεν διανεμήθηκαν τόσο εύκολα. *«Σε αυτό το σημείο, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η ρωσική επανάσταση στην μορφή και στα αποτελέσματά της χωράει αρκετά δύσκολα στις αντιλήψεις που σχετίζονται με τον διαμοιρασμό της γης»*.¹⁶⁹ Αξίζει να σχολιαστεί ότι επισημαίνοντας την ιστορική πρωτοτυπία της Οκτωβριανής Επανάστασης, που την συμπυκνώνει στο γεγονός ότι *«η ιδιοκτησία είναι μία έννοια καταργημένη»*,¹⁷⁰ δεν προχωρεί σε διαπιστώσεις αρνητικές ή καταδικαστικές του εγχειρήματος.

Παρατηρεί ότι αρχικά λόγω της ελευθερίας, την οποία απολάμβαναν τον πρώτο χρόνο οι αγρότες από την κυβέρνηση, ώστε να προχωρήσουν στον διαμοιρασμό της γης, αυτή απολάμβανε της εμπιστοσύνης των αγροτών, καθώς μάλιστα τους απάλλαξε από το οικονομικό βάρος των ενοικίων και των αποπληρωμών. Σημειώνει ότι, μόνο αργότερα, η έναρξη του εμφυλίου, η πείνα στις πόλεις και η πολιτική του πολεμικού κομμουνισμού άρχισαν να μεταστρέφουν την στάση των αγροτών προς την κυβέρνηση.

Διακρίνει στην επανάσταση δύο περιόδους, την αρχική περίοδο, κατά την οποία η μεγάλη μάζα των αγροτών στράφηκε εναντίον μίας ελάχιστης μειοψηφίας μεγαλοϊδιοκτητών γης και σε μία δεύτερη, κατά την οποία *«ένας πραγματικός εμφύλιος πόλεμος χώριζε σε δύο ασαφή μέρη όλον τον αγροτικό πληθυσμό»* υποστηρίζοντας ότι αυτή η *«δεύτερη φάση της αγροτικής επανάστασης ήταν απείρως πιο βίαιη από την πρώτη»*.¹⁷¹ Οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι η διάκριση δύο φάσεων της επανάστασης, ή δύο διαφορετικών επαναστάσεων αποτελεί μία διάκριση συχνή στην ιστοριογραφία της ρωσικής επανάστασης από τον μεσοπόλεμο έως τις μέρες μας. Ανεξάρτητα από την πραγματική

¹⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 170

¹⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 170

¹⁷¹ Στο ίδιο, σ. 172

βάση του διαχωρισμού αυτού, υπάρχει η τάση να χαρακτηρίζεται το πρώτο μέρος ως λιγότερο βίαιο, με πανεθνική συμμετοχή, ενώ το δεύτερο αιμοσταγές και πραξικοπηματικό. Σε αυτόν τον κοινό ιστοριογραφικό τόπο, εγγράφεται ο διαχωρισμός και χαρακτηρισμός των δύο φάσεων από τον συγγραφέα. Η διάκριση εξάλλου της Ρωσικής Επανάστασης σε δύο φάσεις προέρχεται και από την αρχική υποδοχή της Φεβρουαριανής επανάστασης από τον γαλλικό τύπο και τους γαλλικούς πολιτικούς κύκλους ως επανάστασης δημοκρατικής, συμβατής με τις αξίες και τις επιδιώξεις της Entente στον πόλεμο, μιας επανάστασης που ανέτρεψε την γερμανόφιλη αυταρχική και δολοπλόκα γραφειοκρατία, και η οποία θα επέτρεπε στη δημοκρατική πλέον Ρωσία να συνεχίσει τον πόλεμο ενάντια στις κεντρικές δυνάμεις ανανεωμένη και μέχρι τέλους.¹⁷²

Συνδέει την δεύτερη φάση με την επικράτηση του πολεμικού κομμουνισμού και της τάσης επιβολής της κοινοκτημοσύνης. Αναφέρεται τον εκτεταμένο λιμό που προκλήθηκε το 1921-1922 και έπληξε ιδιαίτερα τις περιοχές της Ουκρανίας, τον οποίο εξηγεί ως αποτέλεσμα των παρατεταμένων και άγριων πρακτικών του πολεμικού κομμουνισμού και των επιτάξεων, που ωθούσαν τους αγρότες στην μείωση των καλλιεργούμενων εκτάσεων και στην καλλιέργεια μόνο για την προσωπική τους κατανάλωση.

Υποστηρίζει επίσης ότι η αλλαγή αγροτικής πολιτικής, με την επιβολή της ΝΕΠ επεδίωκε την αξιοποίηση των μικροαστικών επιδιώξεων των αγροτών, οι οποίοι με την επανεμφάνιση και επαναλειτουργία μίας αγοράς τροφοδοτούμενης από την μικρή βιομηχανία και τα αγροτικά προϊόντα, θα αύξαναν την παραγωγή τους. Εξηγεί ότι με την ΝΕΠ, ενώ διατηρήθηκε η αρχή της εθνικοποίησης της γης, δόθηκε η επιλογή στους αγρότες να διαλέξουν τον τρόπο της εκμετάλλευσης των αγροκτημάτων, τα οποία χρησιμοποιούσαν, είτε ως κοινοτική εκμετάλλευση, είτε ως ατομική εκμετάλλευση, είτε ως κολεκτιβιστική εκμετάλλευση.

Κατόπιν, παρουσιάζει αναλυτικά την κοινωνική διαστρωμάτωση ανά περιοχή, όπως προέκυψε μετά τη διανομή της γης, τα μεγέθη της αγροτικής οικονομίας, καθώς και το βιοτικό επίπεδο των αγροτικών στρωμάτων. Ταυτόχρονα, αναλύει τις συγκρούσεις στο εσωτερικό του μπολσεβίκικου κόμματος, μεταξύ της αριστεράς, της δεξιάς τάσης, ως αντανάκλαση των διαφορετικών συμφερόντων των φτωχών αγροτών και των πλούσιων χωρικών και ως διαφορετικές εκτιμήσεις για τις προοπτικές της αγροτικής οικονομίας.

Η ανάλυση της ακολουθούμενης αγροτικής πολιτικής είναι λεπτομερής μέχρι και για το έτος 1925. Για τα επόμενα χρόνια, περιγράφει σε γενικές γραμμές τις εξελίξεις. Παρατηρεί ότι η ακολουθούμενη αγροτική πολιτική υφίσταται πολλές διαδοχικές και αντιφατικές μεταβολές, κάτω από την πίεση των διαφόρων τάσεων του κόμματος, για τις διαμάχες εντός του οποίου σημειώνει ότι *«τα προσωπικά ζητήματα έρχονταν πρώτα σε σχέση με τις αρχές της οικονομικής πολιτικής»*, ιδιαίτερα

¹⁷²Sophie Coeure, *ό.π.*, σ. 25-26 και Marc Ferro, *ό.π.*, σ. 18-24

για την περίπτωση της αριστερής αντιπολίτευσης και του Τρότσκι.¹⁷³ Σημειώνει ότι μετά την εκκαθάριση της αριστεράς του κόμματος, η διοίκηση του κόμματος υιοθέτησε τις προτάσεις της τελευταίας, αρχίζοντας μετά το 1927 την επίθεση στους κουλάκους.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι η αντίληψη της περιόδου ότι η διαμάχη στο εσωτερικό του μπολσεβίκικου κόμματος και στο εσωτερικό της ηγεσίας της Σ.Ε. οφείλεται σε σημαντικό βαθμό σε προσωπικές αντιμαχίες και δεν ήταν αποτέλεσμα καταρχήν πολιτικών και κοινωνικών αιτιών ήταν (και παραμένει) ευρέως διαδεδομένη. Ανάλογη είναι η προσέγγιση του Méquet στο άρθρο που εξετάζεται εδώ.

Όσον αφορά την σημασία εν τέλει των αλλαγών που επέφερε η αγροτική επανάσταση του 1917 και όσων μέτρων ακολούθησαν ο Méquet συμπεραίνει τα εξής: *«Από την εξέταση όλων αυτών των συμπτωμάτων, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η αγροτική επανάσταση δεν αρκούσε για να βελτιώσει την κατάσταση των αγροτικών μαζών.»*¹⁷⁴ και ότι *«Το αποτέλεσμα όλων αυτών των αναλύσεων (του ιδίου), όσο ατελείς και εάν ήταν, ήταν ότι για ένα σημαντικό μέρος της χώρας η αγροτική επανάσταση δεν έχει λύσει το κύριο πρόβλημα του αγροτικού υπερπληθυσμού.»*¹⁷⁵ Το σκεπτικό αυτών των παραθεμάτων αποτελεί συνέχεια της σκέψης που είχε αναπτυχθεί στο άρθρο «Το πρόβλημα του πληθυσμού στην Ε.Σ.Σ.Δ.» σχετικά με τον αγροτικό υπερπληθυσμό, σύμφωνα με το οποίο η Σ.Ε. αντιμετώπιζε δυσκολίες στην απορρόφηση του πληθυσμού.

Κατά την γνώμη μας, ο συγγραφέας δεν απορρίπτει την επανάσταση ως πλήρως ανώφελη για τους αγρότες. Αφενός διότι δόθηκε λύση σε κάποιο πολιτικό πρόβλημα, του οποίου την ύπαρξη αναγνωρίζει, αφετέρου διότι, όπως σημειώνει στο τέλος του άρθρου, το κράτος διαθέτει, πλέον, ισχυρά εργαλεία, για τον καθορισμό της αγροτικής πολιτικής και την παρεμπόδιση της μεγέθυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων και του γρήγορου πλουτισμού τμήματος των αγροτών: την κατοχυρωμένη εθνικοποίηση της γης, τον αγροτικό φόρο και την στέρηση των δικαιωμάτων της ψήφου. Αυτά τα εργαλεία αποτελούν στο σκεπτικό του συγγραφέα απότοκο της επανάστασης. Κατά συνέπεια, κρίνει ότι μπορούν να δοθούν οι απαραίτητες οικονομικές λύσεις, πόσο μάλλον αφότου *«Οι διοικούντες έχουν οριστικά εγκαταλείψει την ιδέα ότι η πολιτική λύση του αγροτικού προβλήματος που δόθηκε από την επανάσταση του 1917 θα μπορούσε να αρκέσει για να βγάλει την Ρωσία από τις δυσκολίες τις οποίες συζητάει εδώ και αρκετές γενεές.»*¹⁷⁶ Τέλος, είναι αξιοπρόσεκτο ότι ελάχιστα αναφέρεται στην κολεκτιβοποίηση της γεωργίας και αρκείται να σημειώσει ότι οι προσπάθειες για συγκρότηση μίας κολεκτιβιστικής γεωργίας βρίσκονται ακόμα στην αρχή, παρότι υποστηρίζονται από την κεντρική διοίκηση. Η απουσία μίας τέτοιας αναφοράς οφείλεται στο μικρό χρονικό

¹⁷³ Annales, T.2, N. 6, σ. 188

¹⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 179

¹⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 183

¹⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 192

διάστημα ανάμεσα στην λήψη της απόφασης από την σοβιετική ηγεσία για πλήρη κολεκτιβοποίηση το 1929 και την επεξεργασία και δημοσίευση του άρθρου το 1930.

Δ.2.3) «Οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις στην ανατολική και κεντρική Ευρώπη. Οι οικονομικές και κοινωνικές τους αιτίες», O. Gorni, N.10, 1931

Ο συγγραφέας δημοσιεύει το άρθρο με τον πρωτότυπο τίτλο «Les reformes foncières en Europe orientale et centrale. Leurs causes économiques et sociales» (*Οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις στην ανατολική και κεντρική Ευρώπη. Οι οικονομικές και κοινωνικές τους αιτίες*), στο τεύχος 10 των *Annales*, το 1931, υπογράφοντας ως μέλος του Δ.Γ.Ε., με έδρα την Γενεύη. Το άρθρο καταλαμβάνει 19 σελίδες και έχει μέγεθος περίπου εννέα χιλιάδες λέξεις. Μελετάει την ιστορία των αγροτικών μεταρρυθμίσεων στην ανατολική Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένης και της Ρωσίας, κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}. Αν και δεν επικεντρώνεται στην Σοβιετική Ένωση ή την Τσαρική Αυτοκρατορία, εντούτοις αυτές εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο, που ορίζουν ο τίτλος και η ανάλυση του συγγραφέα.

Η βιβλιογραφία που χρησιμοποιεί είναι μόνο δευτερογενής και κυμαίνεται από δύο έως πέντε έργα για κάθε κράτος. Στα κράτη για τα οποία παραθέτει βιβλιογραφία συμπεριλαμβάνονται τα σκανδιναβικά, τα βαλτικά, τα κράτη της ανατολικής και κεντρικής Ευρώπης και τα βαλκανικά κράτη. Συγκεκριμένα, για την Τσαρική Αυτοκρατορία/Ρωσία η βιβλιογραφία που παραθέτει είναι η εξής: J. Lescure, *Les origines de la revolution russe* (Οι ρίζες της ρωσικής επανάστασης), Paris, 1927, J. Griziotti Kretschmann, *La questione agraria in Russia* (Το αγροτικό πρόβλημα στην Ρωσία), Piacenza, 1926, A. Daudé-Bancel, *La reforme agraire en Russie* (Η αγροτική μεταρρύθμιση στην Ρωσία), Paris, 1926, A. Miller, *Essai sur l'histoire des institutions agraires de la Russie centrale du XVI au XVIII siècle* (Δοκίμιο στην ιστορία των αγροτικών θεσμών της κεντρικής Ρωσίας από το 16ο έως τον 18ο αιώνα), Paris, 1926.¹⁷⁷ Ο Jean Lescure (1882-1947) ήταν οικονομολόγος ακαδημαϊκός στην Γαλλία, διάσημος για τα έργα του πάνω στις κρίσεις, από τα πρώτα στην γαλλική οικονομική επιστήμη. Η Jenny Griziotti Kretschmann (1884-1980) γεννήθηκε στην Ρωσία και σπούδασε οικονομολόγος στην Ιταλία, όπου ακολούθησε μία ακαδημαϊκή καριέρα, χωρίς ποτέ να μπορέσει να αποκτήσει μία μόνιμη θέση. Το ερευνητικό της ενδιαφέρον εστίαζε και στις ιδιομορφίες της ρωσικής οικονομίας.¹⁷⁸ Ο Millerand Alexandre (1859-1943) ήταν δικηγόρος, μετριοπαθής και ρεφορμιστής σοσιαλιστής, διατέλεσε σε διάφορες υπουργικές και υψηλές πολιτειακές θέσεις μεταξύ

¹⁷⁷ *Annales*, T.3, N.10, σ. 225

¹⁷⁸ Parisi Daniela, «Una lunga vita da economista. L'itinerario biografico e scientifico di Jenny Kretschmann Griziotti (1884-1980)», Abstract <http://www-3.unipv.it/ilpolitico/sintesi.php?id=179>

1909 και 1924. Ο Achille Daudé-Bancel (1870-1963) ήταν Γάλλος, αρχικά αναρχικός και έπειτα σοσιαλιστής, υποστηρικτής του αγροτικού συνεταιριστικού κινήματος.¹⁷⁹

Το άρθρο συντάχθηκε και δημοσιεύθηκε σε μία περίοδο κατά την οποία, πρώτον, η παγκόσμια οικονομική κρίση, που ξέσπασε το 1929, «έλαβε απρόσμενα οξύ χαρακτήρα στις “αγροτικές” χώρες της Ευρώπης».¹⁸⁰ Ο μέσος όρος της τιμής του σιταριού στην διεθνή αγορά για τα διαστήματα 1923-1929 και 1930-1934 υποδιπλασιάστηκε, ενώ παρόμοια ήταν η μείωση και σε άλλα πολλά αγροτικά προϊόντα.¹⁸¹ Αυτό επέφερε πρόσθετες οικονομικές δυσκολίες σε πολλά κράτη της ανατολικής Ευρώπης, καθώς στήριζαν την δημοσιονομική ισορροπία τους, τις εισαγωγές τους και την νομισματική τους σταθερότητα στις εξαγωγές αγροτικών προϊόντων. Επιπλέον, προκάλεσε οικονομική δυσχέρεια και κοινωνική και πολιτική δυσφορία στα αγροτικά στρώματα αυτών των κρατών, τα οποία μάλιστα αποτελούσαν την πλειοψηφία του πληθυσμού. Συνεπώς, η συγγραφή του άρθρου αντανακλά τις διεθνείς οικονομικές εξελίξεις στον αγροτικό τομέα και τις επιπτώσεις τους στις εσωτερικές εξελίξεις των κρατών αυτών.

Κατά δεύτερον, τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης δεν μετρούν πολλά χρόνια ζωής. Ίδρύνονται μετά τον Α' Π.Π με την υπογραφή των συμφωνιών που ακολούθησαν. Ήταν το αποτέλεσμα, πέραν άλλων παραγόντων, της προσπάθειας των νικητών του Α' Π.Π. να αναχαιτίσουν την εξάπλωση της Οκτωβριανής Επανάστασης. Έτσι, οι νικήτριες δυνάμεις επαναχάραξαν τα σύνορα της Ευρώπης, με βάση το δόγμα του Ουίλσον και με σκοπό την δημιουργία μίας ζώνης ασφαλείας (*cordon sanitaire*) απέναντι στην κομμουνιστική εξάπλωση.¹⁸² Τα νέα κράτη αναγκάστηκαν να εφαρμόσουν εκτεταμένες αγροτικές μεταρρυθμίσεις, θυσιάζοντας την αριστοκρατία, ώστε να αναχαιτισθεί η κομμουνιστική επιρροή στα αγροτικά στρώματα και να τα μετατρέψουν σε κοινωνικά στηρίγματά τους. «Έτσι σε όλη την ανατολική και κεντρική Ευρώπη οι μεγάλες ιδιοκτησίες κατατήθηκαν για να δημιουργηθεί μία νέα τάξη μικροϊδιοκτητών αγροτών.»¹⁸³ Επομένως, οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις αποτελούν ιδρυτικές πράξεις των νέων κρατών, κάτι που προκαλεί το ενδιαφέρον για την ερμηνεία τους, ιδιαίτερα σε μία περίοδο οικονομικής κρίσης.

Ο συγγραφέας χαρακτηρίζει τις αγροτικές μεταρρυθμίσεις ως ιδιαίτερα φαινόμενα των χωρών της ανατολικής και κεντρικής Ευρώπης.¹⁸⁴ Τις ορίζει κυρίως ως το σύνολο των μέτρων που τέθηκαν σε εφαρμογή για την απαλλοτρίωση της μεγάλης έγγειας ιδιοκτησίας και τον διαμοιρασμό της σε μικρότερους κλήρους, όπου εγκαθίστανται οικογένειες αγροτών. Ασκήει κριτική σε όσους αναλυτές τις επικρίνουν ως αυθαίρετες παρεμβάσεις στο «ελεύθερο παιχνίδι των οικονομικών

¹⁷⁹Dictionnaire Biographique, mouvemente ouvrier, mouvement social, <http://maitron-en-ligne.univ-paris1.fr/spip.php?article108253>

¹⁸⁰Σωκράτης Δ. Πετμεζάς, *Προλεγόμενα στην αγροτική οικονομία του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2012, σ. 219

¹⁸¹Στο ίδιο, σ. 218, πίνακας 4.1

¹⁸²Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 31

¹⁸³Mazower, *ό.π.*, σ. 30

¹⁸⁴Annales, T.3, N.10, σ. 208

δυνάμεων»,¹⁸⁵ επισημαίνοντας ότι δεν λαμβάνουν υπ' όψιν τις ιδιαίτερες συνθήκες που κατέστησαν τις μεταρρυθμίσεις απαραίτητες. Θέτει, έτσι, ως στόχο του άρθρου την ανάλυση αυτών των ιδιαίτερων συνθηκών και την ανάδειξη της συμβολής των μεταρρυθμίσεων στην βελτίωση της λειτουργίας της αγροτικής οικονομίας και στην ικανοποίηση των αναγκών του πληθυσμού.

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η υπεράσπιση των αγροτικών μεταρρυθμίσεων, ειδικά απέναντι στους επικριτές τους, που προέρχονται, όπως υποδεικνύει ο ίδιος ο συγγραφέας, από τους υποστηρικτές του οικονομικού φιλελευθερισμού, δηλαδή του *laissez faire* της καπιταλιστικής οικονομίας, αναδεικνύει άμεσα την συμμετοχή του Gorní στον ευρύτερο σοσιαλιστικό χώρο.

Παρατηρεί ότι η οικονομία και η συνολική κοινωνική-οικονομική δομή της ανατολικής και κεντρικής Ευρώπης έχουν ένα κατεξοχήν αγροτικό χαρακτήρα στην οικονομία τους και στην συνολική δομή τους. Συνοψίζει τους λόγους της διαφορετικής εξέλιξης της ανατολικής Ευρώπης από την δυτική στην απουσία μίας «*ενεργητικής, εύρωστης και δυναμικής αστικής τάξης, που είναι ο κύριος παράγοντας του σημερινού καθεστώτος στις δυτικές χώρες*».¹⁸⁶ Αυτή, κατά τον συγγραφέα, διαμορφώθηκε στην δυτική Ευρώπη στην διάρκεια των αιώνων μετά τις μεγάλες ανακαλύψεις, λόγω του θαλάσσιου εμπορίου, στο οποίο δεν είχαν πρόσβαση τα κράτη της ανατολικής. Επιπλέον, προσθέτει ότι τα πολιτικά καθεστώτα σε αυτήν δεν ευνοούσαν την ανάπτυξη του εμπορίου και της βιομηχανίας, λόγω της αστάθειας τους. Συνεπώς, οι χώρες της ανατολικής Ευρώπης δεν υπέστησαν καμία τροποποίηση της κοινωνικής τους διαστρωμάτωσης.

Η δοθείσα ιστορική ερμηνεία της διαφορετικής ιστορικής εξέλιξης, με βάση την απουσία ή αδυναμία της αστικής τάξης, απηχεί τις μαρξιστικές αναλύσεις, όχι μόνο ως προς την μεθοδολογία, (ιστορική ερμηνεία με βάση την ταξική σύνθεση της κοινωνίας), αλλά και πολύ συγκεκριμένα στις αναλύσεις που αφορούν την ανατολική Ευρώπη. Παραπέμπει στις αναλύσεις των Μαρξ και Ένγκελς, που ανέλυαν την ρωσική οικονομία ως ένα ήμι-ασιατικό τρόπο παραγωγής,¹⁸⁷ αλλά και στις αναλύσεις των ίδιων των σοσιαλδημοκρατικών αλλά και κομμουνιστικών κομμάτων της εποχής.

Όπως επισημαίνει ο Gorní, παρά τις διάφορες μεταρρυθμίσεις προς το τέλος του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου αιώνα, «*στην πραγματικότητα, η πλειοψηφία της γης παρέμενε στα χέρια των ευγενών μέχρι και τις μεταρρυθμίσεις μετά τον πόλεμο*».¹⁸⁸ Αναφέρει ως κύριους παράγοντες για τον διαμοιρασμό των μεγάλων ιδιοκτησιών, τον αντικειμενικό κερματισμό των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, καθώς και «*ένα καθεστώς εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο ανυπόφορο και που έπρεπε να τελειώσει κάποια στιγμή*».¹⁸⁹ Σε αυτό το σημείο, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι είναι

¹⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 208

¹⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 210

¹⁸⁷ M.C. Howard, J.E. King, *A history of Marxian economics Vol.1 1883-1929*, Princeton University Press, Princeton, 1989, σ. 133-135

¹⁸⁸ *Annales*, T.3, N.10, σ. 211

¹⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 211

εμφανής η υπεράσπιση των αγροτικών μεταρρυθμίσεων λόγω μίας ηθικής οπτικής, η οποία απορρίπτει τις εκμεταλλευτικές ανθρώπινες σχέσεις και η οποία οφείλεται στην σοσιαλιστική στράτευση του συγγραφέα ήδη από το 1896, δηλαδή από την ηλικία των 17 ετών. Για τους ίδιους λόγους θα τονίσει εμφατικά, στην συνέχεια του κειμένου, την οικονομική ανέχεια των αγροτικών στρωμάτων.

Αναλύει το καθεστώς δουλοπαροικίας, όπως είχε διαμορφωθεί στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης, ιδιαίτερα στην Ρωσία, και την απουσία μισθωτής αγροτικής εργασίας. Συμπεραίνει ότι οι χωρικοί προσκολλούνται στον κλήρο, τον οποίο εκμεταλλεύονταν ή κατείχαν και επιδίωκαν να επιβιώσουν μέσω αυτού. Συμπεραίνει, όμως, ότι αυτό το καθεστώς προϋπέθετε μία ισορροπία ανάμεσα στο μέγεθος των κλήρων και το μέγεθος των οικογενειών και του πληθυσμού γενικότερα. Ο υπερπληθυσμός, λοιπόν, συνιστούσε οικονομικό πρόβλημα. Συνεπώς, κατά τον συγγραφέα, συνδυαζόμενος με την ιδιαίτερα διαδεδομένη αντίληψη των χωρικών των ανατολικών χωρών ότι *«αυτή η γη μας ανήκει, διότι εμείς της καλλιεργούμε»*,¹⁹⁰ οδηγούσε πολύ συχνά σε εξεγέρσεις ή επαναστάσεις, από τον 14ο αιώνα έως την σύγχρονη εποχή, οι οποίες, αν και επέβαλλαν μία νέα ισορροπία μεταξύ πληθυσμού και διαθέσιμης γης, γρήγορα αποδεικνύονταν πρόσκαιρες, καθώς τα αποτελέσματά τους εξαφανιζόταν λόγω μίας νέας αύξησης του πληθυσμού.

Περιγράφει αναλυτικά τα οικονομικά βάρη, που προέκυψαν για τους αγρότες στην Ρωσία μετά το 1860, από την εξαγορά της γης, όπως και τους λόγους για τους οποίους παρέμεινε διαδεδομένη η πρακτική της αγγαρείας και διαφόρων μορφών δουλοπαροικίας. Ακόμα, τονίζει τις μεγάλες οικονομικές επιβαρύνσεις στους αγρότες, οι οποίες προέκυπταν από τους έμμεσους και άμεσους φόρους. Τα παραπάνω τα παρουσιάζει ως μία επιπλέον αιτία των αγροτικών μεταρρυθμίσεων, λόγω της σημαντικής επίπτωσης που είχαν στο βιοτικό επίπεδο των αγροτών.

Προσθέτει, τέλος, ότι η διαφορετική εθνική υπόσταση και θρησκεία μεταξύ των αυτοχθόνων αγροτών και των μεγάλων γαιοκτημόνων σε ορισμένες περιοχές της ανατολικής και κεντρικής Ευρώπης αποτέλεσε πρόσθετη αιτία της αγροτικής εξέγερσης και άρα μεταρρυθμίσεων. Θεωρεί ότι ο παγκόσμιος πόλεμος δημιούργησε ευνοϊκές συνθήκες για τις διεκδικήσεις των αγροτών, καθώς *«τα καινούργια κράτη είχαν μεγάλο ενδιαφέρον να τους ικανοποιήσουν. Έψαχναν μέσα στις αγροτικές μάζες ένα στοιχείο στήριξης και συνοχής. Εξ ου και οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις...»*.¹⁹¹

Ο συντάκτης του άρθρου υποστηρίζει ότι η αρχή των αγροτικών μεταρρυθμίσεων εντοπίζεται στο τέλος του 18ου αιώνα, όταν η γαλλική επανάσταση ανάγκασε τις κυβερνήσεις των χωρών να καταλάβουν ότι δεν είναι δυνατό να αγνοούν τις ανάγκες των αγροτικών μαζών. Παραθέτει ως σημαντικούς σταθμούς προς την διάδοση και εδραίωση των αγροτικών μεταρρυθμίσεων τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1828, τις επαναστάσεις του 1848, την ήττα της

¹⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 214

¹⁹¹ Στο ίδιο, σ. 222

Ρωσίας στο Κριμαϊκό πόλεμο, την επανάσταση του 1907 τις μεταρρυθμίσεις του Stolypin στην Ρωσία, και τέλος τον παγκόσμιο πόλεμο και την ίδρυση των νέων κρατών.

Κατά τον συγγραφέα, όσο προχωράμε στον χρόνο, τόσο πιο ριζοσπαστικές γίνονται οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις, γιατί αφενός το πρόβλημα του υπερπληθυσμού οξύνεται, αφετέρου οι μέθοδοι καλλιέργειας και οι συνθήκες στην αγορά ευνοούσαν τον τεμαχισμό σε μικρές ιδιοκτησίες. Θεωρεί ότι αυτή η «*δίψα για γη*» κοινή σε όλους του λαούς της ανατολικής Ευρώπης, είναι ο κύριος μακροπρόθεσμος παράγοντας για την νομοθέτηση αγροτικών μεταρρυθμίσεων. Στο τέλος, προσπαθώντας να αποφύγει μία δεσμευτική πρόβλεψη, εκτιμά ότι μάλλον η αγροτική οικονομία θα εξελιχθεί προς την κοινωνική διαφοροποίηση μεταξύ μισθωτών αγροτών και μεσαίων ιδιοκτητών-εργοδοτών αγροτών.

Συνολικά, στο άρθρο επιβεβαιώνει την διαδεδομένη εικόνα της Ρωσίας, ως μίας αγροτικής χώρας, που ακολούθησε μία ιδιαίτερη ιστορική πορεία σε σχέση με τις χώρες της δυτικής Ευρώπης. Εντοπίζει τις πηγές της διαφοροποίησης στην κοινωνική διαμόρφωση της Ρωσίας. Παραμένει έτσι μέσα στο πνεύμα των *Annales*, που επιδιώκουν να καλλιεργήσουν την κοινωνική ιστορία.

Θεωρεί ότι η Ρωσία ασκεί ισχυρή επιρροή σε όλη την ανατολική Ευρώπη, είτε αναγνωρίζοντας την επιρροή των αγροτικών μεταρρυθμίσεων του 1860, που είχε «*επιπτώσεις στις γειτονικές χώρες*», είτε εξηγώντας ότι «*οι γειτονικές χώρες αισθάνθηκαν παρομοίως τα αποτελέσματα*» της εξέγερσης του 1905-1907 και των μεταρρυθμίσεων του Stolypin, είτε αναγνωρίζοντας την επιρροή της ρωσικής επανάστασης στους αγρότες της κεντρικής Ευρώπης.¹⁹² Προκαλεί, όμως, εντύπωση ότι αν και οι πολιτικές εξελίξεις της Ρωσίας θεωρούνται σημαντικές για την εξάπλωση των αγροτικών μεταρρυθμίσεων, η σημασία της ρωσικής επανάστασης του 1917, σε σχέση με τα υπόλοιπα γεγονότα της ρωσικής πολιτικής ζωής που παραθέτει, δεν θεωρείται «*...παρά μία περιστασιακή αιτία...*», ίδιας σημασίας με την αποστράτευση των μαζικών στρατών μετά το τέλος του πολέμου.¹⁹³ Αυτή η εκτίμηση γίνεται διότι κατά τον συγγραφέα η ρωσική επανάσταση «*δεν μπορούσε να επιδράσει παρά μόνο πάνω σε μία μάζα αποφασισμένη να αποκτήσει την ελεύθερη γη*». Ο ίδιος χαρακτηρισμός, περιστασιακή αιτία (*cause occasionnelle*), αποδίδεται στον ρωσοϊαπωνικό πόλεμο σε σχέση με το ξέσπασμα της «*εξέγερσης του 1907*» και την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων του Stolypin.¹⁹⁴ Συνεπώς, δεν καταγράφει καθόλου την αγροτική πολιτική που ακολούθησε το νέο σοβιετικό καθεστώς, ούτε κατά την πρώτη φάση της επανάστασης, ούτε αργότερα.

Η επιχειρηματολογία του συγγραφέα είναι ανακόλουθη, καθώς πολιτικά γεγονότα τα οποία την εποχή συγγραφής του άρθρου είχε καθιερωθεί να θεωρούνται ήσσονος σημασίας σε σχέση με την ρωσική επανάσταση του 1917, δηλαδή οι μεταρρυθμίσεις του 1860, η επανάσταση του 1905 και

¹⁹²Στο ίδιο, σ. 224

¹⁹³Στο ίδιο, σ. 224

¹⁹⁴Στο ίδιο, σ. 224

οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις του Stolypin, παρουσιάζονται ως σημαντικοί κρίκοι στην αλυσίδα γεγονότων και αιτιών των αγροτικών μεταρρυθμίσεων και όχι ως περιστασιακές αιτίες. Αντιθέτως, η ρωσική επανάσταση υποβιβάζεται σε απλή έκφραση βαθύτερων και πιο μακρόχρονων επιδιώξεων των αγροτικών στρωμάτων, αν και για κανένα από τα προηγηθέντα πολιτικά γεγονότα δεν επιμένει ο συγγραφέας ότι συνιστούν απλώς και μόνο εκδήλωση βαθύτερων δυνάμεων. Η επιχειρηματολογία, λοιπόν, στο σημείο αυτό είναι ανακόλουθη και πιθανόν οφείλεται στην στράτευση του συγγραφέα με το Σοσιαλιστικό Κόμμα Ιταλίας και ιδιαίτερα στις σχέσεις του με την πιο μετριοπαθή πτέρυγα του, δηλαδή αυτή της οποίας ηγούνταν ο Filippo Turati, στο έντυπο *Critica Sociale* (Κοινωνική Κριτική) του οποίου αρθρογραφούσε.¹⁹⁵ Η μετριοπαθής πτέρυγα του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος είχε αρνηθεί την μπολσεβικοποίησή του.

Επιπλέον, παρουσιάζει ενδιαφέρον ότι αν και στην ανάλυσή του περιγράφει κοινωνικές δυνάμεις, χρησιμοποιώντας όρους όπως μπουρζουαζία, χωρικοί, γαιοκτήμονες, δουλοπάροικοι, και ακόμα χαρακτηρίζει τις μεταξύ τους σχέσεις, ως «εκμεταλλευτικές, ανταγωνιστικές, καταπιεστικές», δεν χρησιμοποιεί καθόλου τους όρους καπιταλισμός, φεουδαρχία, για να αποδώσει την συνολική εικόνα των κοινωνιών, τις οποίες πραγματεύεται.

Τέλος, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το άρθρο δημοσιεύτηκε κατόπιν εκτενών διορθώσεων από τον Febvre. Όπως σχολιάζει ο τελευταίος για το άρθρο του Gorni στην επιστολή του στις αρχές Αυγούστου του 1930 προς τον Bloch «*Σας στέλνω επίσης το (άρθρο) του Gorni, με το οποίο πάλεψα γενναία. Τι άρθρο! Η Ιταλία, από όσο φαίνεται, δεν μας πάει καθόλου [...] Μόλις θα έχετε μία εικόνα από το άρθρο του Gorni, πείτε μου εάν πρέπει να ανακοινώσουμε σε αυτόν τον άνθρωπο ότι το άρθρο έγινε δεκτό με περικοπές και διορθώσεις. Δεν θέλω να του γράψω πριν ρίξετε και εσείς μία τελευταία ματιά σε αυτό το περισσότερο από μέτριο τελικό κείμενο για το αγροτικό. Πιστεύω ότι, όσο μπόρεσα, κράτησα το λιγότερο κακό κομμάτι*».¹⁹⁶

Δ.2.4) «Σχετικά με το πενταετές πλάνο», G. Méquet, N.15, 1932

Το υπό εξέταση άρθρο, με πρωτότυπο τίτλο «*Autour du plan quinquennal*» (Σχετικά με το πενταετές πλάνο), που καταλαμβάνει τριάντα επτά σελίδες και αριθμεί περίπου δέκα επτά χιλιάδες λέξεις, μελετά το πρώτο πενταετές πλάνο που εφαρμόστηκε στην Σοβιετική Ένωση μεταξύ 1929-1933 και την πορεία προς την εφαρμογή του. Το άρθρο εντάσσεται στην ενότητα *Enquêtes Contemporaines* (Σύγχρονες Έρευνες).

Ο συγγραφέας για την σύνταξη του άρθρου χρησιμοποιεί ρωσόφωνη, γαλλόφωνη, αγγλόφωνη και γερμανόφωνη δευτερογενή βιβλιογραφία. Κυρίαρχη θέση κατέχει η ρωσόφωνη βιβλιογραφία σοβιετικής προέλευσης. Συνολικά, η δευτερογενής βιβλιογραφία που παραθέτει δεν

¹⁹⁵Fondazione di Studi Storici, Filippo Turati, http://www.pertini.it/turati/a_gorni.html

¹⁹⁶Marc Bloch, Lucien Febvre, *ό.π.*, σ. 235-236

ξεπερνάει τους δέκα τίτλους. Ως πρωτογενείς πηγές χρησιμοποιεί τα επίσημα ντοκουμέντα των σοβιετικών οργάνων, υπεύθυνων για τον σχεδιασμό και παρακολούθηση του πενταετούς πλάνου. Ακόμα, παραπέμπει σε άρθρα περιοδικών εκδόσεων της Σ.Ε., τα οποία περιέχουν στοιχεία για το πενταετές πλάνο. Ο Μέquet εξηγεί ότι η σύνταξη μίας πλήρους βιβλιογραφίας για το πενταετές πλάνο είναι δύσκολη λόγω του όγκου των σχετικών έργων και προτείνει συνεπώς δύο βιβλιογραφίες, μία συνταγμένη στην Σ.Ε. από τον Deborin, *Theorie et pratiques de l'établissement des plans de l'économie nationale de l'U.R.S.S. (1917-1927, 1928), I, Bibliographie*, Moscou, Editions d'Etat, 1929 και μία στην Μεγάλη Βρετανία, *Bulletin of the British Library of Political et Economic Sciences* (septembre 1931).

Ξεκινώντας, δανείζεται την παρατήρηση ενός σοβιετικού αξιωματούχου ότι το πενταετές πλάνο (p'jatiletka) έχει σχεδόν καταχωρηθεί ως διεθνής και αμετάφραστος όρος, όπως η λέξη Σοβιέτ. Το χαρακτηρίζει ένα νέο ιστορικό φαινόμενο, το οποίο προκαλεί «σκεπτικισμό και έκπληξη» στον υπόλοιπο κόσμο.¹⁹⁷ Προσθέτει ότι η κοινή εκτίμηση για την κατάσταση της Σ.Ε. προερχόταν από τις εντυπώσεις, που είχαν δημιουργηθεί κατόπιν και εξαιτίας του λιμού του 1921 και οι οποίες υπερτονίζονταν από την «αντιμπολσεβίκικη προπαγάνδα». Συνεπώς, όταν έγινε γνωστό ότι «ένας πληθυσμός που θεωρούνταν ότι βρισκόταν ακόμα μέσα στην εξαθλίωση, είχε το θράσος να θέλει να πηδήξει μέσα σε λίγα χρόνια όλα τα στάδια της Βιομηχανικής επανάστασης, υπήρξε ένα γενικό σήκωμα των ώμων». ¹⁹⁸ Στη συνέχεια σχολιάζει ότι οι πρώτες πληροφορίες για τις επιτυχίες του πενταετούς πλάνου γνωστοποιήθηκαν «την στιγμή εκείνη, που η παγκόσμια οικονομική κρίση εξελισσόταν, ενώ την ίδια στιγμή η Σ.Ε. έμοιαζε να προχωρά με βήμα γίγαντα» και ότι αυτό είχε ως συνέπεια την πρόκληση ακραίων αντιδράσεων, καθώς τα νέα αυτά έγιναν δεκτά είτε «ως απειλή είτε ως καθολική πανάκεια». ¹⁹⁹

Θεωρεί ότι πίσω από την επαναστατική φρασεολογία του πλάνου υπάρχει «μία ρώσικη ιδέα, ακριβέστερα, η κατεξοχήν ρώσικη ιδέα: ...η αιώνια πάλη της Ρωσίας για την ανεξαρτησία της», καθώς υπάρχει «μία βαθιά αναλογία ανάμεσα στους επιδιωκόμενους στόχους του Στάλιν και του Μεγάλου Πέτρου.» ²⁰⁰ Ακόμα, χαρακτηρίζει ρώσικη ιδέα τη φιλοδοξία της σοβιετικής ηγεσίας να αποτελέσει το πλάνο πρότυπο μίμησης για τον υπόλοιπο κόσμο. Συμπεραίνει ότι «αυτές οι ρώσικες ιδέες εμφανίζονται πλέον με θετική και υλιστική μορφή» και ότι «οι μπολσεβίκοι στην αντίληψή τους για το μέλλον της ΕΣΣΔ αποδείχτηκαν πιο Ρώσοι από τους προκατόχους τους». ²⁰¹

Ο παραλληλισμός με την πολιτική του Μεγάλου Πέτρου και η αναγνώριση μίας πολιτικής συνέχειας ανάμεσα στους δύο ηγέτες ήταν διαδεδομένη στο μεσοπόλεμο και θα κατέληγε

¹⁹⁷ Annales, T. 4, N.15, σ. 257

¹⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 257

¹⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 257, 258

²⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 258

²⁰¹ Στο ίδιο, σ. 258

μεταπολεμικά κοινότυπη. Στην ίδια την σοβιετική ιστοριογραφία σχετικά με τον Μεγάλο Πέτρο, η περίοδος διακυβέρνησης του τελευταίου αναγνωρίστηκε ως σημαντικό και αξιόλογο μέρος της ρωσικής ιστορίας, ιδιαίτερα καθώς η σοβιετική ηγεσία και το μπολσεβίκικο κόμμα κατά τον μεσοπόλεμο αναδείκνυαν την σημασία της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία και της συγκεντρωτικής διοίκησης και καθώς υπήρχε μία αναθέρμανση του πατριωτικού αισθήματος πριν και κατά την διάρκεια του Β' Π.Π.²⁰² Επιπλέον, ένας από τους κύριους συντάκτες του πρώτου πενταετούς πλάνου, ο οικονομολόγος και ιστορικός της οικονομίας Stanislav Strumilin (1877-1974), μελετούσε και συνέγραψε για την οικονομική πολιτική του Μεγάλου Πέτρου.²⁰³ Η ταχεία εκβιομηχάνιση και τα πενταετή πλάνα *«ερμηνεύθηκαν συχνά ως επιστροφή στη Ρώσικη αυτοκρατορική μέθοδο της επανάστασης από τα πάνω, με σκοπό να γεφυρωθεί το κενό με την Δύση, με τον ίδιο τρόπο που το επιχείρησε ο Μεγάλος Πέτρος ή ο Ιβάν ο Τρομερός. Ο ίδιος ο Στάλιν, στα τελευταία του χρόνια αρεσκόταν σε τέτοιου είδους συγκρίσεις, όπως και πολυάριθμοι Δυτικοί σχολιαστές έκτοτε.»*²⁰⁴

Ο χαρακτηρισμός, από τον συγγραφέα, του πενταετούς πλάνου ως ρώσικης ιδέας αποτελεί ένδειξη ότι αν και η ΕΣΣΔ διακήρυσσε την ισοτιμία μεταξύ των διαφόρων εθνών που την συνέθεταν, στους εξωτερικούς παρατηρητές, ακόμη και τους ευνοϊκά διακείμενους, γινόταν αντιληπτή ως κράτος, όπου κυριαρχούσε το ρωσικό στοιχείο. Επιπλέον, η ανάδειξη της ιστορικής συνέχειας του ρωσικού έθνους και των χαρακτηριστικών του, διαμέσου της Σοβιετικής Ένωσης, είναι αποτέλεσμα και της διακήρυξης από την ηγεσία της Σ.Ε. της στρατηγικής του σοσιαλισμού σε μία χώρα. Η νέα στρατηγική οδήγησε στην προβολή από την προπαγάνδα της Σ.Ε. των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του ρωσικού έθνους και της ρωσικής κοινωνίας, ώστε να επιτευχθεί ο στόχος. Επιπλέον, η ανίχνευση των ριζών του πενταετούς πλάνου σε μία παλιά ρωσική ιδέα, δημιουργεί συνειρμούς ταύτισης και συνέχειας του νέου σοβιετικού καθεστώτος με την πολιτική μεγάλης δύναμης της Τσαρικής Αυτοκρατορίας.

Ο συγγραφέας αναφέρει το συμπέρασμα του Λένιν ότι *«η χώρα των Σοβιέτ έχει όλα όσα χρειάζεται για να οικοδομήσει μία σοσιαλιστική οικονομία»*, με υποσημείωση ότι το έχει εντοπίσει στην απόφαση του 14ου Συνεδρίου του Μπολσεβίκικου Κόμματος το 1925.²⁰⁵ Η συγκεκριμένη παραπομπή φανερώνει ότι στη σκέψη του συγγραφέα δεν υπάρχει ασυνέχεια ανάμεσα στην Σοβιετική Ένωση υπό την ηγεσία του Λένιν και στην μετά Λένιν εποχή. Καθώς το 1925 ο Λένιν είχε ήδη πεθάνει και συνεπώς η φράση του αποτελεί αναφορά τρίτου στα λόγια του, ο συγγραφέας δεν θεωρεί ότι χρησιμοποιείται ή παρατίθεται λανθασμένα ή καταχρηστικά.

²⁰²Nicholas V. Riasanovsky, *The Image of Peter the Great in Russian History and Thought*, New York, Oxford University Press, 1985, σ. 256

²⁰³Στο ίδιο σ. 275, 276

²⁰⁴Martin Mallia, *ό.π.*, σ. 303

²⁰⁵Annales, T. 4, N.15, σ. 259

Παρατηρεί ότι οι μπολσεβίκοι έχουν σταματήσει να αντιλαμβάνονται την Ρωσία ως αποκλειστικά ευρωπαϊκό κράτος και ότι «το Πενταετές Πλάνο προβλέπει την “ανάπτυξη της Ευρασίας”».²⁰⁶ Η αναφορά στην αντίληψη της Σοβιετικής Ένωσης ως μία ευρασιατικής δύναμης από την σοβιετική ηγεσία, εγγράφεται όχι απλώς στην παραδοσιακή δυτική αντίληψη για το τσαρικό κράτος, αλλά επιπλέον εγγράφεται και ενισχύει μία διαδεδομένη στις καπιταλιστικές χώρες αντίληψη αποδυτικοποίησης και απο-ευρωπαϊκοποίησης της Σ.Ε. Εξάλλου, οι εγκατεστημένοι στην Ευρώπη ρώσοι εμικρέδες, χωρίς βέβαια να αποτελούν συγκεκριμένο παράγοντα επιρροής για τα *Annales*, εκδιωχθέντες ή αυτοεξορισθέντες από την Σ.Ε. αντιλαμβάνονταν την Ευρώπη ως πιθανό σωτήρα της Ρωσίας, που υπέφερε από τον κατ' αυτούς ανατολίτικο μπολσεβικισμό.²⁰⁷

Επιπλέον, ο συγγραφέας παρουσιάζει την Ευρασία ως μία παρθένα οικονομικά περιοχή, «γιγάντιας έκτασης», όπου «βγαίνουν ακόμα κάτω από τον ανοιχτό ουρανό τα μεταλλεύματα, των οποίων την ύπαρξη ο παλιός μας κόσμος έχει σχεδόν στερηθεί».²⁰⁸ Ο χαρακτηρισμός της Ευρώπης ως παλαιού κόσμου χρησιμοποιούταν σε σύγκριση με την αμερικάνικη ήπειρο και αργότερα τις Η.Π.Α, και ήταν φορτωμένος με ισχυρές θετικές συνδηλώσεις. Η χρήση του όρου σε αντιδιαστολή με την ΕΣΣΔ και συγκεκριμένα την ασιατική επικράτεια της ΕΣΣΔ, προκαλεί εντύπωση, ιδιαίτερα καθώς ο συγγραφέας συνδέει την επικράτεια αυτή με την δυνατότητα να πραγματοποιηθεί «αυτό που μέχρι τώρα δεν ήταν παρά ένα ακαθόριστο όνειρο των μαρξιστών θεωρητικών»,²⁰⁹ συμβαδίζοντας με μία ευρύτερη εικόνα που φιλοδοξούσε να δημιουργήσει η ηγεσία των μπολσεβίκων για την Σ.Ε. ως έναν ολότελα καινούργιο και νέο κόσμο.

Κατά τον συγγραφέα, κεντρική παραδοχή του πλάνου είναι ότι η οικονομία της Ρωσίας είναι καθυστερημένη και ανισοβαρής. Περιγράφει τα κύρια χαρακτηριστικά της ρωσικής οικονομίας πριν το 1913: την κυριαρχία του αγροτικού τομέα, την ανισορροπία ανάμεσα στους διάφορους τομείς, την εξάρτηση από τις εισαγωγές εργαλειομηχανών και επεξεργασμένων βιομηχανικών προϊόντων από το εξωτερικό, την εξάρτηση από το ξένο κεφάλαιο και το χαμηλό βιοτικό επίπεδο. Υποστηρίζει ότι ο πόλεμος αποκάλυψε με τρόπο εκρηκτικό όλες τις ανωτέρω ανισορροπίες και κλόνησε τη «υπομονή του ρωσικού λαού», για την οποία «έχουνε συχνά μιλήσει».²¹⁰ Χαρακτηρίζει το μπολσεβίκικο καθεστώς, κατά την διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, δηλαδή όσο διαρκούσε η πολιτική του πολεμικού κομμουνισμού, «δικτατορικού χαρακτήρα, που δεν συγκρούστηκε, όμως, με τα πάθη των μαζών», οι οποίες φοβόντουσαν την απώλεια των επαναστατικών κατακτήσεων και την επιστροφή των παλιών κυρίαρχων τάξεων.²¹¹ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι ο χαρακτηρισμός ως δικτατορία του σοβιετικού καθεστώτος και ιδιαίτερα της μπολσεβίκικης εξουσίας

²⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 258

²⁰⁷ Gerard Delanty, *ό.π.*, σ. 111

²⁰⁸ *Annales*, T. 4, N.15, σ. 258

²⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 259

²¹⁰ Στο ίδιο, σ. 261

²¹¹ Στο ίδιο, σ. 261

είναι, όπως προαναφέρθηκε, κοινή τάση της περιόδου, αν και εδώ περιορίζεται στην περίοδο του πολεμικού κομμουνισμού. Παρόλα αυτά, η επισήμανση ότι το σοβιετικό καθεστώς δεν συγκρούστηκε με τα αισθήματα των λαϊκών μαζών ελαφρύνει τον χαρακτηρισμό του ως δικτατορίας και υποδηλώνει μία συμπάθεια του συγγραφέα.

Συνεχίζοντας ο Méquet περιγράφει τις καταστροφές κατά την διάρκεια του εμφυλίου στον βιομηχανικό εξοπλισμό, στις γενικότερες υποδομές και στα αγαθά των νοικοκυριών, την εξάντληση όλων των ειδών των αποθεμάτων, την ραγδαία αύξηση του πληθυσμού και τις ανάγκες που προέκυπταν από όλα τα παραπάνω. Μετά το 1927, όταν οι δείκτες στην βιομηχανία και στην γεωργία επέστρεψαν στα προπολεμικά επίπεδα παραγωγής, χάρις στην εφαρμογή της ΝΕΠ, η οποία ήταν ένας «*πρόσκαιρος ελιγμός*», αποτέλεσμα του «*πραγματισμού των μπολσεβίκων, που δικαιολογήθηκε με άνεση από την εξαιρετικά γρήγορη οικονομική επάνοδο*»,²¹² το ζήτημα της οικονομικής ανεξαρτησίας της Σ.Ε., μέσα στο πλαίσιο της διεθνούς οικονομίας, και της συνέχισης της βιομηχανικής της ανάπτυξης, τέθηκε επιτακτικά. Κατά τον συγγραφέα, δύο δρόμοι υπήρχαν: είτε το εμπόριο με το εξωτερικό, όπως διεξαγόταν πριν το 1913, είτε η ανάπτυξη της εγχώριας βιομηχανίας. Οι μπολσεβίκοι επέλεξαν την δεύτερη οδό, λόγω κυρίως «*της επαναστατικής τους ψυχολογίας, που δεν άντεχε να δει την Ρωσία των Σοβιέτ να ζαναπέσει στην κατάσταση μία ημι-αποικίας του ξένου κεφαλαίου*» και αποφάσισαν ότι «*έπρεπε να δώσουν στην ΕΣΣΔ μία βιομηχανία, που θα τους καταστήσει αρκετά ανεξάρτητους από το εξωτερικό*». ²¹³

Για τον συγγραφέα, το ερώτημα που αντιμετωπίζουν όλοι οι μελετητές του πενταετούς πλάνου είναι πού θα έβρισκε η Σ.Ε. τα απαραίτητα κεφάλαια. Επισημαίνει ότι με την «*δική μας δυτική έννοια*»²¹⁴ των κεφαλαίων, το πρόβλημα παρέμενε άλυτο: ούτε από το εξωτερικό, ούτε από το ρώσικο ιδιωτικό κεφάλαιο ήταν δυνατό να αντληθούν. Το κεφάλαιο για τις επενδύσεις του πενταετούς πλάνου, κατά τον συγγραφέα, είναι χρήση της υπεραξίας της εργασίας του πληθυσμού για την κατασκευή νέων παραγωγικών μονάδων, την οποία παρουσιάζει σαν πίστωση της εργασίας του πληθυσμού. Έτσι, τα κεφάλαια για το πενταετές πλάνο δεν είναι ούτε τα έσοδα από τις εξαγωγές, ούτε τα αποθέματα χρυσού, αλλά «*αυτό το κεφάλαιο, είναι η εμπιστοσύνη που επέτρεψε στην κυβέρνηση την κινητοποίηση του πληθυσμού και την χρήση του ενός τρίτου του εθνικού εισοδήματος για τον εξοπλισμό της χώρας, αντί να αφήσει τον πληθυσμό να χαλαρώσει λίγο*». ²¹⁵ Κατά τον συγγραφέα, η κατοχύρωση της εμπιστοσύνης αυτής κατέστη δυνατή από την γνώση της τέχνης της κινητοποίησης των μαζών, από μία μπολσεβίκικη ηγεσία «*φανατικών ή ενθουσιωδών*»²¹⁶ και από το διαδεδομένο αίσθημα της συλλογικότητας στο ρωσικό λαό, τον οποίο παρουσιάζει να λειτουργεί

²¹² Στο ίδιο, σ. 262

²¹³ Στο ίδιο, σ. 264

²¹⁴ Στο ίδιο, σ. 264

²¹⁵ Στο ίδιο, σ. 266

²¹⁶ Στο ίδιο, σ. 266

συλλογικά κατά τον τρόπο που λειτουργούν οι κυψέλες των μελισσών. Ακόμα, προσθέτει την πανταχού παρούσα προσδοκία και προσπάθεια για ένα καλύτερο μέλλον σε συνδυασμό με τον εναπομείναντα μονάχα για το παρόν «οίκτο» (*pitié*), ο οποίος άλλωστε θεωρούνταν ως μία «ποιότητα ιδιαίτερα ρωσική».²¹⁷ Παρατηρεί ότι στην αρχή ο πληθυσμός ήταν απρόθυμος, αλλά ότι κάποιο είδος δημιουργικής χαράς και ένα αίσθημα πατριωτικού καθήκοντος επικράτησε αργότερα.

Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η εικόνα που σχηματίζει ο αναγνώστης του άρθρου για το μπολσεβίκικο κόμμα είναι ότι αυτό ήταν βαθιά ριζωμένο μέσα στην χώρα και διατηρούσε πολυάριθμους δεσμούς με τις μάζες, οι οποίες το εμπιστεύονται. Η εικόνα συμπληρώνεται από την εντύπωση ότι όλος ο προπαγανδιστικός μηχανισμός του κόμματος λειτουργεί εξαιρετικά. Τέλος, ο συγγραφέας παραθέτοντας μία σειρά στερεότυπων εικόνων για τον ρώσικο λαό, υπερθεματίζει ως προς την μετασχηματιστική δύναμη του μπολσεβίκικου κόμματος. Η συζήτηση για την δυνατότητα των μπολσεβίκων να μεταμορφώσουν την ίδια την ψυχή του ρωσικού λαού είναι πολύ συχνή στην Γαλλία της εποχής.²¹⁸ Όπως συμπεραίνει χαρακτηριστικά: το Κομμουνιστικό Κόμμα «για να εγκαθιδρύσει το πενταετές πλάνο... αντικατέστησε την ρώσική μοιρολατρία (*nitchevo*) με την ακαταμάχητη/άγρια θέλησή του».²¹⁹

Υποστηρίζει ότι η συζήτηση γύρω από τις μεθόδους και τους στόχους του πενταετούς πλάνου προσέλαβε, «εκτός του κόμματος, σε ορισμένες στιγμές, μία λάμψη ενός νέου εμφυλίου πολέμου», ενώ μέσα στο κόμμα, αν και δε ξεπέρασε «τα όρια μίας διαλογικής διαμάχης (*débat dialectique*)», «έφτασε στα όρια της ύστατης έντασης», σημειώνοντας, βέβαια στο σημείο αυτό, ότι «η περίπτωση του Λέοντα Τρότσκι είναι ιδιαίτερη και περιπλέκεται από μία προσωπική αντιπαλότητα με τον Στάλιν».²²⁰ Υιοθετήθηκε, εν τέλει, «η πορεία προς τον σοσιαλισμό», την οποία αποδίδει ως αρχική πρόταση στον Λέοντα Τρότσκι και στην αντιπολίτευση της αριστεράς, ήδη από το 1923.

Παρατηρεί ότι πολλοί εξωτερικοί παρατηρητές, εξετάζοντας τα σφιχτά χρονικά πλαίσια που έθετε το πενταετές πλάνο, υποστήριζαν ότι, καθώς οι ρώσοι εργάτες διακρίνονταν από μία «αγροτική απάθεια», μία «σχεδόν ανύπαρκτη παραγωγικότητα» σε σχέση με τους δυτικοευρωπαίους εργάτες και μία «τεμπελιά», η υλοποίησή του ήταν αδύνατη.²²¹ Σχολιάζει επ' αυτού, αντιτιθέμενος κατ' αυτόν τον τρόπο στην στερεοτυπική εικόνα για τον ρώσικο λαό, ότι όπως και τα 20 χρόνια ταχύρυθμης βιομηχανικής ανάπτυξης πριν το πόλεμο έτσι και η επανάσταση είχε αλλάξει την επικρατούσα νοοτροπία. Ενδιαφέρον προκαλεί στο σημείο αυτό ότι ο συγγραφέας δεν παρουσιάζει την επανάσταση του 1917 ως μία πράξη εξάπλωσης της αναρχίας και των αντιπαραγωγικών ηθών.

²¹⁷ Στο ίδιο, σ. 266

²¹⁸ Sophie Coeure, *ό.π.*, σ. 94

²¹⁹ *Annales*, T. 4, N.15, σ. 259

²²⁰ Στο ίδιο, σ. 267

²²¹ Στο ίδιο, σ.268

Έρχεται σε αντίθεση με τις γελοιογραφικές αποκηρύξεις και τους λιβέλους εναντίον της ρώσικης επανάστασης, που αφθονούσαν στα αμέσως μετά το ξέσπασμά της χρόνια.

Παραθέτει την προϊστορία της επεξεργασίας του πλάνου, το οποίο θεωρεί όχι «εγκεφαλικό προϊόν ορισμένων λίγων οικονομολόγων», αλλά «κατάληξη μίας μακράς σειράς επιστημονικών ερευνών και εμπειρικών δοκιμών... και συζητήσεων» ήδη από το 1918.²²² Επισημαίνει ότι κατά την διάρκεια του εμφυλίου μόνο η πολεμική βιομηχανία υπάκουε σε ένα σχέδιο, παρότι από την πρώτη στιγμή της ανόδου των μπολσεβίκων στην εξουσία, η ιδέα για σχεδιασμό της οικονομίας ήταν παρούσα. Εκτιμά ότι, ενώ είχαν γίνει διάφορες μελέτες και προεργασίες για τον σχεδιασμό της οικονομίας, όπως τα μεγαλεπήβολα σχέδια εξηλεκτρισμού της ΕΣΣΔ, πάραυτα έλειπε «μία καθαρή πολιτική κατεύθυνση, διευθυνόμενη από μία δυνατή και τολμηρή βούληση»,²²³ ενώ οι διάφορες συγκυρίες, όπως η περίοδος του λιμού και της εφαρμογής της ΝΕΠ, καθυστέρησαν την μετάβαση σε μία πιο σχεδιασμένη οικονομία.

Αποδίδει μεγάλη σημασία στις αποφάσεις του 14ου Συνεδρίου του μπολσεβίκικου κόμματος, το 1925, και ακόμη περισσότερο σε αυτές του 15^{ου} συνεδρίου, το 1927, το οποίο υιοθέτησε «μία απόφαση, κατά κάποιο τρόπο, ιστορική...»²²⁴ για την εκκίνηση της εφαρμογής του πενταετούς πλάνου. Αναφέρει την διαπίστωση της απόφασης ότι μόνο το σοβιετικό καθεστώς είναι ικανό να σχεδιάσει την οικονομία του και την προσοχή που εφιστά η απόφαση στο ενδεχόμενο πολέμου και στο απρόβλεπτο του κλίματος και των επιπτώσεων του στην αγροτική παραγωγή. Την χαρακτηρίζει απόφαση που διακρίνεται από αποφασιστικότητα αλλά και σύνεση. Στο σημείο αυτό αξίζει να παρατηρήσουμε ότι ο συγγραφέας χρησιμοποιεί την στρατιωτική ορολογία, χαρακτηρίζοντας την εφαρμογή του πλάνου «επίθεση», με «το στρατηγικό σχέδιο» της καλά επεξεργασμένο και η οποία θα εξαπολύταν συγκεκριμένη ώρα.²²⁵ Πράγματι, στο εσωτερικό της Σ.Ε. και στην φρασεολογία του κομμουνιστικού κινήματος η περίοδος χαρακτηριζόταν από μία «έντονη στρατιωτικοποίηση της οικονομικής ρητορικής».²²⁶ Προτιμά να χρησιμοποιεί τους όρους *défaite* (ήττα) αντί για *échec* (αποτυχία), το *gagner* (κερδίζω, νικάω) αντί για το *reussir* (επιτυγχάνω). Ο ίδιος ο συγγραφέας παραδέχεται ότι χρησιμοποιεί «τους στρατιωτικούς όρους, που τόσο συχνά χρησιμοποιούνται στην Σ.Ε.».²²⁷ Αναμφίβολα, η χρήση της ίδιας ορολογίας εμπεριέχει μέρος του συναισθηματικού φορτίου που έφερε το λεξιλόγιο αυτό εντός της Σ.Ε., καθώς μάλιστα είχε δημιουργηθεί μέσα στην βάση του εμφυλίου πολέμου, και υποδεικνύει μία συστράτευση τρόπον τινά του συγγραφέα στους στόχους του πλάνου.

²²² Στο ίδιο, σ. 269

²²³ Στο ίδιο, σ. 273

²²⁴ Στο ίδιο, σ. 273

²²⁵ Στο ίδιο, σ. 275

²²⁶ Peter Gatrell, «Economic and demographic change: Russia's age of economic extremes», Ed. Ronald Grigor Suny, *The Cambridge History of Russia, 20th Century, V.III, The Soviet Century*, Cambridge University Press, 2006, σ. 395

²²⁷ *Annales*, T. 4, N.15, , σ. 292

Στην συνέχεια, εκθέτει τις γενικές γραμμές και τους στόχους του πλάνου: τους ορισθέντες στόχους για την αύξηση της παραγωγής, των μισθών, της παραγωγικότητας, των τιμών και άλλων δεικτών, στη βιομηχανία, στον αγροτικό τομέα και στην εκπαίδευση. Κατόπιν, εξετάζει αναλυτικά την εφαρμογή του πλάνου κατά τον πρώτο χρόνο. Σημειώνει ότι υπήρξαν ορισμένες αντιστάσεις στην ύπαιθρο από την πλευρά των πλούσιων αγροτών, ενώ στις πόλεις δεν υπήρξε καμία αντίδραση. Κρίνει ότι *«τα υλικά αποτελέσματα ήταν, αν όχι πλήρως ικανοποιητικά, το λιγότερο ενθαρρυντικά. Όσον αφορά τα ηθικά και κοινωνικά αποτελέσματα, έμοιαζαν να δικαιολογούν τις ελπίδες που είχαν δημιουργήσει οι διευθύνοντες στις μάζες... Αυτό μας εξηγεί γιατί ... μία σημαντική μερίδα της κοινής γνώμης τάχθηκε υπέρ της επιτάχυνσης της εφαρμογής του πενταετούς πλάνου.»*²²⁸ Τα αποτελέσματα, λοιπόν, επέτρεψαν την εμφάνιση του συνθήματος *«Το πενταετές σε τέσσερα χρόνια»*.

Εξετάζοντας την εφαρμογή του πενταετούς τον δεύτερο και τρίτο χρόνο, παρατηρεί ότι λόγω της επιτάχυνσης της κολεκτιβοποίησης στην ύπαιθρο υπήρξε ο κίνδυνος, κατά το δεύτερο έτος εφαρμογής να *«ξεσπάσει ένας πραγματικός εμφύλιος πόλεμος»*, που αποφεύχθηκε χάρις στην *«τακτική υποχώρηση σχεδιασμένη από τον Στάλιν»* το 1930.²²⁹ Ακόμα, σχολιάζει το γεγονός ότι εμφανίστηκαν διάφορες ανισορροπίες στην εξέλιξη του πλάνου και στην μεγέθυνση διαφόρων τομέων, οι οποίες προκαλούσαν ανησυχία, ενώ μία κόπωση είχε αρχίσει να εμφανίζεται στον πληθυσμό, εναντίον της οποίας *«εφαρμόστηκαν μέτρα»* και *«στο 16 συνέδριο του Κόμματος αποκηρύχτηκαν εντονότατα οι ηττοπαθείς ελιγμοί της δεξιάς αντιπολίτευσης και ορισμένων διανοούμενων.»*²³⁰

Οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι από την παρουσίαση της εφαρμογής του πενταετούς πλάνου στο άρθρο, απουσιάζουν οι δυσμενείς όροι εργασίας της εργαζόμενων, η γιγάντια εξάπλωση της καταναγκαστικής εργασίας και άλλες αποδεδειγμένα αρνητικές για τον πληθυσμό εξελίξεις.²³¹ Για την ακρίβεια, η οικονομική δυσχέρεια του πληθυσμού επισημαίνεται διαρκώς, συνήθως, όμως συνοδευόμενη από επαινετικά σχόλια για την ψυχική αντοχή και την προσδοκία για ένα καλύτερο μέλλον. Σημειώνει μόνο τα εξής: Πρώτον, ότι χρειάστηκε μία περιστολή των *«πραγματικά γενναιόδωρων παροχών περίθαλψης και ασθένειας»*, για να μην γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης με στόχο την αδράνεια και την οκνηρία, μία εκστρατεία για τον περιορισμό των φαινομένων εγκατάλειψης της δουλειάς και των συχνών αλλαγών θέσεων εργασίας και μία αυστηροποίηση της διανομής των επιδομάτων ανεργίας, προκειμένου να εξωθηθεί όλος ο πληθυσμός στην εργασία.²³² Δεύτερον, παρουσιάζει πολύ θολά ως μοναδικές κατασταλακτικές ενέργειες, που συνόδευσαν την εφαρμογή του πενταετούς πλάνου, ορισμένες αλλαγές σε στελέχη της διοίκησης, δηλαδή σε

²²⁸ Στο ίδιο, σ. 283

²²⁹ Στο ίδιο, σ. 284

²³⁰ Στο ίδιο, σ. 286

²³¹ Mazower, *ό.π.* σ.124-129 και Moshe Lewi, *The Soviet Century*, London, Verso, 2005, 113-127

²³² Annales, T. 4, N.15, σ. 290

«διευθύνοντες, που ανακλήθηκαν στην τάξη, όπως ξέρουν να το κάνουν σε αυτή την χώρα» ή λάθη που «κόστισαν ακριβά σε ορισμένους υψηλούς αξιωματούχους».²³³ Ακόμα, συμπεραίνει ότι η αύξηση του αριθμού των εργαζομένων στις πόλεις, η οποία ήταν εξαιρετικά μεγάλη, δεν οφειλόταν σε «από απλό εκβιασμό», αλλά και στην εφαρμογή μισθολογικών κινήτρων.²³⁴ Έως ένα βαθμό, η εκτεταμένη κακομεταχείριση των εργαζόμενων που έλαβε χώρα την περίοδο αυτή δεν είχε γίνει γνωστή σε όλη της την έκταση στις ευρωπαϊκές χώρες, ιδιαίτερα καθώς οι επαφές των Ευρωπαίων με την Σοβιετική Ένωση, μέσω ταξιδιών, τεχνικών κλιμακίων και κάθε είδους πολιτιστικών, τεχνολογικών και επιστημονικών επαφών, που ήταν πολυάριθμες την δεκαετία του 1920 λιγόστεψαν κατά πολύ μετά το 1930.²³⁵ Βέβαια, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η κακομεταχείριση των εργαζομένων, η ύπαρξη καταναγκαστικής και προσομοιάζουσας στη δουλεία εργασίας και οι δυσμενείς βλαπτικές συνθήκες εργασίας δεν ήταν πλήρως άγνωστες στους κατοίκους της Ευρώπης και της Γαλλίας, την περίοδο συγγραφής του άρθρου.²³⁶

Στην τελική εκτίμηση του συγγραφέα για το πενταετές πλάνο και την μέχρι τότε εφαρμογή του, κρίνει ότι εφαρμόζεται κάτω από το αυστηρό και συνετό έλεγχο. Αντιθέτως, ο Mazower παρατηρεί με την χρονική απόσταση που επιτρέπει μία ακριβέστερη προσέγγιση ότι επρόκειτο για «φρενήρη και ανοργάνωτη διαδικασία» και ότι «το Πλάνο λειτουργούσε κυρίως ως ασταθής πηγή ερεθισμάτων και στόχων...».²³⁷

Ο Méquet εκτιμάει ότι το πενταετές πλάνο «απέδειξε ότι η διευθυνόμενη οικονομία δεν είναι μία ουτοπία.»²³⁸ Προβάλλει τον ισχυρισμό των κομμουνιστών ότι ο καπιταλισμός είναι ασύμβατος με την διευθυνόμενη οικονομία και ότι μία επανάσταση είναι απαραίτητη για την εφαρμογή της, χωρίς να τον υιοθετεί, αλλά λέγοντας ότι το μέλλον θα δείξει, όπως επίσης το μέλλον θα δείξει εάν μπορεί η σοβιετική οικονομία να γλυτώσει από κρίσεις όπως αυτή του 1929. Εκτιμάει ότι το δεύτερο πενταετές πλάνο θα αντιμετωπίσει περισσότερες δυσκολίες και θα αποδείξει περισσότερα για τη διευθυνόμενη οικονομία, διότι «θα προσεγγίσει προβλήματα, που μας αγγίζουν περισσότερο, τα προβλήματα της διανομής.», αφού, «το πεντάχρονο πλάνο, στο βαθμό που ήταν πρόγραμμα εξοπλισμού, είναι, για τον υπερεξοπλισμένο κόσμο μας, ένα παράδειγμα που δεν μπορεί να ακολουθήσει.»²³⁹ Τέλος, χαρακτηρίζει το πλάνο προσπάθεια «να επιβληθεί η λογική εκεί όπου προηγουμένως κυριαρχούσε η διαίσθηση.» Ακόμα, θεωρεί «το Πλάνο» ως συνεισφορά «του Ρώσου»

²³³ Στο ίδιο, σ. 289

²³⁴ Στο ίδιο, σ. 289

²³⁵ Mazower, *ό.π.*, σ. 130

²³⁶ Sophie Coeuré, *ό.π.*, σ. 221

²³⁷ Mazower, *ό.π.*, σ. 126

²³⁸ Annales, T. 4, N.15, σ. 293

²³⁹ Στο ίδιο, σ. 293

ίδιας αξίας με την αμερικανική τεχνική, την οποία θεωρεί ότι πρέπει να μιμηθούν και οι ευρωπαϊκές χώρες.²⁴⁰

Στο συμπεράσματά του αξιοποιεί ορισμένες ιδέες, που προέρχονται από το μαρξιστικό σώμα ιδεών. Πρώτον, χαρακτηρίζοντας την παγκόσμια οικονομία ως υπερεξοπλισμένη, απηχεί την μαρξιστική ερμηνεία της κρίσης του καπιταλιστικού συστήματος, στην οποία η υπερσυσσώρευση κεφαλαίων αποτελεί κεντρική ιδέα. Δεύτερον, η παρατήρηση ότι το πλάνο είναι προσπάθεια επιβολής της λογικής επί της διαίσθησης, θυμίζει την μαρξιστική κριτική του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η οποία αρθρώνεται ενάντια στην αναρχία του καπιταλιστικού συστήματος. Τέλος, το συμπέρασμα ότι το πεντάχρονο πλάνο αποτελεί μία ισχυρή επιλογή, η οποία πιθανώς να μπορεί να υιοθετηθεί και στις οικονομίες καπιταλιστικού τύπου, σημαίνει πως ο Μέquet διακρίνει στο πλάνο μία πιθανή λύση για την κρίση που αντιμετωπίζουν οι καπιταλιστικές οικονομίες.

Δ.2.5) «Η αγροτική κολεκτιβοποίηση στην ΕΣΣΔ», G. Méquet, N.49, 1938

Το άρθρο, με πρωτότυπο τίτλο «La collectivisation agricole dans l'URSS» (Η αγροτική κολεκτιβοποίηση στην ΕΣΣΔ), καταλαμβάνει είκοσι τρεις σελίδες σε έκταση και αριθμεί περίπου δέκα χιλιάδες λέξεις. Μελετάει την αγροτική κολεκτιβοποίηση στην ΕΣΣΔ και δημοσιεύεται στις αρχές του 1938.

Ο συγγραφέας δεν συντάσσει στο τέλος του εγγράφου βιβλιογραφία, ούτε παραπέμπει στο κυρίως σώμα του κειμένου ή σε υποσημείωση σε κάποια συλλογή βιβλιογραφίας. Παρά την πληθώρα στοιχείων και στατιστικών υπάρχει μόνο μία παραπομπή για το βιβλίο *Du première au deuxième plan quinquennal*, Paris, Bureau d'editions, 1933.

Ο συγγραφέας ξεκινάει παραπέμποντας στο συνταγμένο από τον ίδιον άρθρο του 1932, «Το αγροτικό πρόβλημα στην Ρώσικη Επανάσταση, από το οποίο ανακαλεί τις προσεκτικές εκτιμήσεις του για το μέλλον της σοβιετικής γεωργίας. Χαρακτηρίζει τις εξελίξεις έκτοτε «επανάσταση», ειδικότερα σε σχέση με ό,τι ίσχυε έως το 1927.²⁴¹ Μέχρι την χρονιά εκείνη, η ΝΕΠ είχε αναζωογονήσει την αγροτική παραγωγή και δημιουργήσει ταυτόχρονα μία ισχυρή αγροτική αστική τάξη²⁴², που παρεμπόδιζε τον επισιτισμό της χώρας. Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η απόδοση από τον συγγραφέα των προβλημάτων επισιτισμού στην αντίθεση της αγροτικής αστικής τάξης, ανεξάρτητα από την αλήθεια ή όχι του ισχυρισμού, ακολουθεί την εξήγηση που πρόβαλλε η

²⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 293

²⁴¹ *Annales*, T. 10, N. 49, σ. 1

²⁴² Ο όρος “αγροτική αστική τάξη” ορίζει το στρώμα εκείνο των κεφαλαιούχων, που δραστηριοποιούνται στο αγροτικό τομέα της οικονομίας. Δηλαδή, όσους μισθώνουν εργατική δύναμη και διαθέτουν πάγιο κεφάλαιο, το οποίο στην συγκεκριμένη περίπτωση συνίσταται στην κατοχή γης, αγροτικών εργαλείων, ζώων παραγωγής, χρηματικών κεφαλαίων κ.τ.λ. Συνεπώς, ο χαρακτηρισμός “αγροτική” περιγράφει τον τομέα της οικονομίας, ενώ ο χαρακτηρισμός “αστική” περιγράφει τις κοινωνική και ταξική θέση του στρώματος αυτού.

σοβιετική ηγεσία, η οποία είχε κηρύξει τον πόλεμο στους κουλάκους και είχε θέσει ως στόχο την εξαφάνισή τους ως τάξη.

Αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στο 15ο Συνέδριο του Μπολσεβίκικου κόμματος, τον Δεκέμβριο του 1927, το οποίο αποφάσισε εμβάθυνση της κολεκτιβοποίησης, αφότου *«Η εμπειρία των χρόνων που πέρασαν απέδειξε και με το παραπάνω ότι ο διαμοιρασμός της γης και η θρυμματισμός των εκμεταλλεύσεων ήταν εμπόδια σχεδόν αζεπέραστα στην ανάπτυξη μίας γεωργίας, ελάχιστα εξορθολογισμένης, εξοπλισμένης με μοντέρνα τεχνικά μέσα»*.²⁴³ Μέχρι τότε, τα σοβχόζ, κρατικά αγροκτήματα, και τα κολχόζ, συνεταιριστικά αγροκτήματα, ήταν πολύ περιορισμένα. Έκτοτε, η εξάπλωση του *«σοσιαλιστικού τομέα»* της αγροτικής οικονομίας γενικά και ειδικά των σοβχόζ, των αποκαλούμενων *«εργοστασιών σιτηρών»*, *«όπου θα μπορούσαν να εφαρμοστούν βιομηχανικές μέθοδοι παραγωγής»*, έγινε το σύνθημα της πολιτικής ηγεσίας και *«παρά τις αδυναμίες, δεν εγκαταλείφθηκε ποτέ.»*²⁴⁴ Μέχρι το 1929, όμως, η κολεκτιβοποίηση προχωρούσε αργά και κυρίως στους φτωχούς αγρότες.

Από τις αρχές του 1930 αποφασίστηκε η επιτάχυνση και εξάπλωση της κολεκτιβοποίησης και η *«εξαφάνιση των κουλάκων ως τάξη»*. Έκτοτε, άρχισε η αντίδραση ενάντια στα σχέδια αυτά να μεγαλώνει και προέρχονταν κυρίως από *«την καινούργια αγροτική μπουρζουαζία... η οποία ήξερε ότι όλα αυτά τα μέτρα κολεκτιβοποίησης λαμβάνονταν, αν όχι εναντίον της, τουλάχιστον εναντίον στην επέκταση ή ακόμα και στην διατήρηση των κερδών της»*.²⁴⁵ Χαρακτηρίζει την αντιπαράθεση ως *«πόλεμο»*, που θύμισε τις πιο σκοτεινές μέρες του 1918, ενώ αναφέρει ότι επιβλήθηκαν στους αντιδρώντες αναγκαστικές μετακινήσεις ή καταδίκες σε καταναγκαστικά έργα, ιδιαίτερα στην κατασκευή του καναλιού Λευκής Θάλασσας-Βαλτικής. Σημειώνει, επίσης, ότι συνοδεύτηκε από μία ένταση της αντιθρησκευτικής εκστρατείας. Υποστηρίζει ότι την κολεκτιβοποίηση επιθυμούσαν και συνέδραμαν ενθουσιωδώς οι φτωχοί αγρότες και ότι μέσα σε ορισμένες εβδομάδες ανατράπηκε όλη η δομή της αγροτικής υπαίθρου, αφού ο μισός αγροτικός πληθυσμός συμμετείχε ήδη στην κολεκτιβοποίηση. Όμως, μετά το άρθρο του Στάλιν τον Μάρτιο του 1930, που αποκήρυσσε τις ακραίες καταναγκαστικές μεθόδους, η διαδικασία κολεκτιβοποίησης υποχωρούσε, καθώς οι αγρότες μπορούσαν πλέον να επιλέξουν, εάν θα ανήκουν ή όχι στα κολεκτιβοποιημένα αγροκτήματα. Έτσι, παραθέτοντας στοιχεία συμμετοχής στα κολχόζ από ορισμένες περιοχές συμπεραίνει ότι *«ήταν αρκετά καθαρό ότι, έως τότε, επρόκειτο για κολεκτιβοποίηση δια της βίας»*.²⁴⁶

Παρά την παραδοχή του συγγραφέα για τον εκβιαστικό χαρακτήρα της κολεκτιβοποίησης και παρά την αναφορά του στις μεθόδους καταναγκασμού και επιβολής της τελευταίας, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι δεν αποδίδεται η πλήρης εικόνα της εξαιρετικά βίαιης περιόδου αυτής, παρά την

²⁴³ Στο ίδιο, σ. 2

²⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 2

²⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 4

²⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 7

σύγκριση με την περίοδο του εμφυλίου πολέμου. Η θέση της «εξαφάνισης των κουλάκων ως τάξης» σχολιάζεται ελάχιστα, δεν υπάρχει καμία εκτίμηση για τα μεγέθη των πληθυσμών που υπέστησαν τον καταναγκασμό, ενώ οι αναφορές για τον λιμό δεν εξετάζονται περαιτέρω. Αν και ήδη οι σύγχρονοι παρατηρητές υπολόγιζαν τα θύματα του λιμού σε εκατομμύρια,²⁴⁷ ο συγγραφέας δεν παραθέτει τέτοιες εκτιμήσεις. Η νεότερη έρευνα έχει καταλήξει ότι δέκα ή και περισσότερα εκατομμύρια αγρότες υπάχθηκαν στα παντός είδους καταπιεστικά μέτρα κατά την διάρκεια της κολεκτιβοποίησης και τουλάχιστον 30 χιλιάδες εκτελέστηκαν πάραυτα.²⁴⁸ Η άρνηση ύπαρξης λιμού, από τον συγγραφέα, οφείλεται στο ότι «ενώ ο μεγάλος λιμός του 1921 είχε σε μεγάλο βαθμό εκτεθεί στην Δύση για να προκαλέσει ένα κίνημα βοήθειας στην Ρωσία, αυτός του 1932-33 δεν γινόταν παραδεκτός από τις σοβιετικές αρχές.»²⁴⁹ Η παρουσίαση του συγγραφέα συμβαδίζει με την σοβιετική προπαγάνδα της εποχής, με την οποία «η σοβιετική κυβέρνηση αναγνώριζε τα συμποτάζ και την απόκρυψη των σοδειών αλλά διέψευδε εντονότατα την ύπαρξη οποιουδήποτε λιμού οφειλόμενου στις επιτάξεις και στις αναγκαστικές μετακινήσεις.» ενώ την ίδια στιγμή «οι πολιτικοί κύκλοι και ο τύπος της Γαλλίας ελαχιστοποιούν το μέγεθος του λιμού...»²⁵⁰

Κατά τον συγγραφέα η διετία 1930-31, σύμφωνα με τις αποφάσεις του 16ου Συνεδρίου, που διεξήχθη το 1930, χαρακτηριζόταν από την ενίσχυση δια της πειθούς και της προσέλευσης δια των προνομίων των αγροτών στα κολχόζ. Αυτή την εποχή εγκαινιάζεται μία «περίοδος πραγματικά εποικοδομητική μίας δεύτερης αγροτικής επανάστασης», κατά την οποία υπάρχει «μία ανάπτυξη λιγότερο ή περισσότερο αργή, χωρίς ζαφνικές ρήξεις, όσον αφορά την μεταμόρφωση της σοβιετικής γεωργίας».²⁵¹ Επιπλέον, θεωρεί ότι η καλή σοδειά του 1930 απήλλαξε την κομμουνιστική πολιτική από την μομφή ότι είναι καταστρεπτική και συνέβαλλε, ώστε τα κολχόζ να αποτελέσουν πόλος έλξης. Σημειώνει ότι η δεύτερη περίοδος της κολεκτιβοποίησης παρουσίαζε εντούτοις ορισμένες ανησυχητικές όψεις, όπως οι σφαγές του ζωικού κεφαλαίου από τους αγρότες, «από τον φόβο της κατάσχεσης ή από άλλα κίνητρα, πριν ενταχθούν στα κολχόζ».²⁵²

Το μέγεθος των σφαγών του ζωικού κεφαλαίου δεν σχολιάζεται από τον συγγραφέα, αν και ήταν τουλάχιστον σε αδρές γραμμές γνωστό στους σύγχρονους παρατηρητές. Ο Τρότσκι ήδη στην συγγραφή το 1936 του έργου *Προδομένη Επανάσταση*, παραθέτει στοιχεία για μείωση ανάμεσα στο 1929 και 1934 του αριθμού των αλόγων κατά 55%, των κερασφόρων ζώων κατά 40%, των χοίρων κατά 55% και των προβάτων κατά 66%.²⁵³ Ο δε Mazower, παραθέτοντας αντίστοιχα στοιχεία, υποστηρίζει ότι το μέγεθος της καταστροφής που προκλήθηκε στο ζωικό κεφάλαιο των βοοειδών

²⁴⁷ Λέων Τρότσκι, *Προδομένη Επανάσταση*, Αθήνα, Εργατική Πάλη, 2016, σ. 44

²⁴⁸ Mazower, *ό.π.*, σ. 124

²⁴⁹ Sophie Coeure, *ό.π.* σ. 225

²⁵⁰ Στο ίδιο σ. 225

²⁵¹ Annales, T.10, N. 49, σ. 8

²⁵² Στο ίδιο, σ. 11

²⁵³ Λέων Τρότσκι, *ό.π.*, σ. 44

κατά την περίοδο της κολεκτιβοποίησης δεν ξεπεράστηκε ούτε από την καταστροφή που προκάλεσε η ναζιστική εισβολή.²⁵⁴

Ο Méquet στην συνέχεια παρουσιάζει την πορεία των επόμενων χρόνων, σημειώνοντας ότι οι σοδειές του 1931 και του 1932 ήταν μέτριες, κάτι που ώθησε τις αρχές να επιτρέψουν την πώληση του πλεονάσματος των κολχόζ σε ειδικές αγορές, με σκοπό την ενίσχυση της παραγωγής. «*Η επανακαθιέρωση της ελευθερίας του εμπορίου καθόρισε πολλές καταχρήσεις*».²⁵⁵ Η κερδοσκοπία, το παραεμπόριο, οι κλοπές πήραν μεγάλες διαστάσεις. Κατά τον συγγραφέα, «*Οι προβλεπόμενες ποινές είναι η απόδειξη ότι κακό έχει βαθιές ρίζες: για τις απλές κλοπές, προβλεπόταν η ποινή του θανάτου*»²⁵⁶ Μετά την κακή σοδειά του 1932, σχολιάζει ότι υπήρχαν μεν επισιτιστικές δυσκολίες, όμως «*δεν είναι δυνατό να επιβεβαιωθούν οι αναφορές ρεπόρτερ ή ξένων παραγόντων που δηλώνουν την εμφάνιση ενός πραγματικού λιμού σε ορισμένες περιοχές*».²⁵⁷

Το 1933 σύμφωνα με τον συγγραφέα ήταν η χρονιά ανασκόπησης και ανασύνταξης της πορείας της κολεκτιβοποίησης από τα καθοδηγητικά όργανα. Παραθέτει διάφορα στοιχεία για την πορεία της γεωργικής παραγωγής, τα οποία αποδείκνυαν μία σοβαρή υστέρηση στην παραγωγικότητα της γεωργίας. «*Ήταν δύσκολο να ξαναπέσουν οι ευθύνες μόνο πάνω στους κουλάκους. Ακόμη μία φορά, ο Στάλιν επωμίστηκε να πει τις αλήθειες στους ανθρώπους του κόμματος του*».²⁵⁸ Παραθέτει, κατόπιν, αποσπάσματα από τα γραπτά του Στάλιν, στα οποία ο τελευταίος εξηγεί ότι σημασία δεν είχε η μορφή της οικονομικής εκμετάλλευσης, δηλαδή η ύπαρξη ή όχι κολχόζ, αλλά εάν καθοδηγούνταν από «*πραγματικούς επαναστάτες, μπολσεβίκους, κομμουνιστές*». Ο Στάλιν εγκαινίασε λοιπόν το σύνθημα της μπολσεβικοποίησης των κολχόζ, η οποία όμως έπρεπε να επιχειρηθεί ευέλικτα, καθώς οι «*αναμνήσεις από τον εμφύλιο πόλεμο, όταν αρκετά συχνά οι χωρικοί δεν αποδέχονταν τα σοβιέτ, παρά μόνο εάν δεν υπήρχαν κομμουνιστές, δεν είχαν ακόμα σβηστεί*».²⁵⁹ Ακόμη, ο Στάλιν εγκαινίασε την τακτική που «*θα συγκέντρωνε και θα διασφάλιζε στον μικρό πατέρα Στάλιν μία μεγάλη δημοφιλία στην ύπαιθρο*», με την υπόσχεση ότι «*όλα τα μέλη των κολχόζ θα αποκτήσουν την άνεσή τους (μία καλή ζωή)*».²⁶⁰ Έτσι, εφαρμόστηκαν μία σειρά από μέτρα, τα οποία είχαν ως αποτέλεσμα το 1933 να είναι μία επιτυχημένη χρονιά για την αγροτική παραγωγή, όπως και αυτή του 1934, χρονιά κατά την οποία τα 3/4 των κτημάτων ήταν πλέον κολεκτιβοποιημένα, σύμφωνα με στοιχεία που παραθέτει ο Méquet.²⁶¹

²⁵⁴Mazower, *ό.π.*, 125

²⁵⁵Annales, T.10, N. 49, σ. 13

²⁵⁶Στο ίδιο, σ. 13

²⁵⁷Στο ίδιο, σ. 13

²⁵⁸Στο ίδιο, σ. 14

²⁵⁹Στο ίδιο, σ. 16

²⁶⁰Στο ίδιο, σ. 16

²⁶¹Στο ίδιο, σ. 18

Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η εικόνα που δημιουργείται για την ηγεσία του Στάλιν, ως μία ειλικρινή διακυβέρνηση, μίας φωτισμένη ηγεσία, πολιτικά ευέλικτη και επιδέξια εγγράφεται χρονικά στην περίοδο της οικοδόμησης της προσωπολατρίας του Στάλιν και συντονίζεται με την προπαγανδιστική προσπάθεια της Σ.Ε. Μάλιστα, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί ακόμα και το χαρακτηρισμό «πατέρας», ο οποίος θα μετεξελιχθεί σε ημιεπίσημη προσφώνηση του σοβιετικού τύπου και καθεστώτος προς τον Στάλιν και το κατεξοχόν λεκτικό σύμβολο της προσωπολατρίας προς τον Στάλιν.

Παρουσιάζει, κατόπιν, την νομική και πολιτική κωδικοποίηση της εφαρμοσθείσας αγροτικής πολιτικής, όπως αυτή ολοκληρώθηκε το 1935. Παρουσιάζει τα σημαντικότερα σημεία του κειμένου Statut de l'artel agricole (Κανονισμός του αγροτικού συνεταιρισμού), το οποίο υιοθετήθηκε το 1935 από το Δεύτερο Συνέδριο των Κολχόζ, την Σοβιετική Κυβέρνηση και το Κομμουνιστικό Κόμμα. Θεωρεί ότι «το κείμενο αυτό έθεσε τέρμα στην περίοδο δοκιμών που είχε αρχίσει από την απότομη αλλαγή πολιτικής του Στάλιν στις αρχές του 1930».²⁶² Σε γενικές γραμμές, ο συγγραφέας, παρουσιάζει τον χωρικό «να έχει φέρει τις συνήθειες του και τον δικό του τρόπο αντίληψης» εντός του κολεκτιβιστικού συστήματος, ενώ «έχει γίνει φανερό στους χωρικούς ότι έξω από το Κολχόζ δεν υπάρχει καμία δυνατή θετική διέξοδος».²⁶³

Στην συνέχεια παρουσιάζει πολύ συνοπτικά τις εξελίξεις από το 1935 και έπειτα. Πρώτον, την επέκταση της κολεκτιβοποίησης, την προτίμηση των χωρικών για τα κολχόζ έναντι των σοβχόζ, την ταχεία εκμηχάνιση της αγροτικής οικονομίας, την εκπαίδευση ενός ειδικευμένου εργατικού δυναμικού και μία γενικότερη άνοδο του τεχνικού και μορφωτικού επιπέδου στην γεωργική οικονομία.

Καταλήγει στα εξής συμπεράσματα: «Από σκοπιά κοινωνική, μπορούμε να θεωρήσουμε την κολεκτιβοποίηση τελειωμένη υπόθεση... Όσον αφορά, όμως, τις δυνατότητες της εφαρμογής ενός πλάνου, δεν έχουν εμφανιστεί ακόμα με μία απόλυτη καθαρότητα... Μένει να δούμε, εάν για περιόδους πιο μακρόχρονες, το σύστημα αυτό είναι βιώσιμο. Σε αυτή και μόνο την περίπτωση, είναι δυνατόν να βεβαιωθεί ότι η αγροτική κολεκτιβοποίηση είναι η απαραίτητη βάση για μία διευθυνόμενη οικονομία».²⁶⁴

Ε) Το υπόλοιπα άρθρα

Στην ενότητα αυτή θα εξετάσουμε όλα τα υπόλοιπα άρθρα, τα οποία προέκυψαν από την αποδελτίωση του περιεχομένου των τευχών, πέρα από τα πέντε κύρια άρθρα που αναλύσαμε προηγουμένως. Πρόκειται για συνολικά πενήντα άρθρα, εκ των οποίων τα σαράντα δύο ανήκουν

²⁶²Στο ίδιο, σ. 19

²⁶³Στο ίδιο, σ. 20

²⁶⁴Στο ίδιο, σ. 22-23

στη θεματική *Courriers critiques* (Κριτικές σημειώσεις) και ένα στην θεματική *Statistiques* (Στατιστικές), και τα οποία αποτελούν βιβλιοκρισίες. Ακόμα, ένα είναι κύριο άρθρο, ενώ τα υπόλοιπα είναι κριτικές σημειώσεις ή σύντομα άρθρα εκ των οποίων ένα ανήκει στην θεματική *Vie Scientifique* (Επιστημονική Ζωή), τέσσερα στην *Questions de fait et de méthode* (Επίδικα ζητήματα και ερωτήματα μεθόδου) και ένα στην *Débat de méthodes* (Διάλογος για την μεθοδολογία).

E.1) Οι βιβλιοκρισίες

Η θέση που καταλαμβάνουν οι βιβλιοκρισίες στην συνολική δομή των *Annales* και στην στοχοθεσία τους είναι αρκετά σημαντική, τόσο σε όγκο, όσο και στην σημασία που τους αποδίδεται από τους διευθύνοντες του περιοδικού. Ο ίδιος ο Febvre τόνιζε την διάθεση του περιοδικού να «*κάνει την αστυνομία των κακών βιβλίων*»,²⁶⁵ ενώ από την αλληλογραφία με τον Bloch γνωρίζουμε ότι τον απασχολούσε ιδιαίτερα η οργάνωση των ενοτήτων αυτών.²⁶⁶ Όπως περιγράφηκε ανωτέρω, οι βιβλιοκρισίες εντάσσονται στις ενότητες *Courriers Critiques* (Κριτικές Σημειώσεις), *Du passé au présent: Courriers Critiques* (Από το παρελθόν στο παρόν: Κριτικές Σημειώσεις), οι οποίες είναι αποκλειστικά αφιερωμένες στην κριτική παρουσίαση βιβλίων, μέσα από άρθρα μικρού μεγέθους, που κυμαίνονται ανάμεσα στις εκατό και τις χίλιες λέξεις. Ο σύντομος σχολιασμός που συνοδεύει τις βιβλιοκρισίες αυτών των ενοτήτων, είναι πολλές φορές αποκαλυπτικός για την αντίληψη των συγγραφέων των *Annales* σχετικά με ζητήματα που αφορούν την Σ.Ε. Επιπλέον, βιβλιοκριτικό χαρακτήρα έχουν αρκετά άρθρα που παρουσιάζονται στις ενότητες *La vie scientifique* (Επιστημονική Ζωή), *Questions de fait et de méthode* (Επίδικα ζητήματα και ερωτήματα μεθόδου), *Un débat des méthodes* (Ένας διάλογος για την μεθοδολογία), *Statistiques* (Στατιστικές). Εντούτοις, η παρουσίαση και η κριτική ενός βιβλίου στις ενότητες αυτές δεν αποτελεί τον κύριο στόχο, αλλά χρησιμεύει ως αφορμή ή βάση εκκίνησης για μία ευρύτερη πραγμάτευση ενός ιστοριογραφικού ή μεθοδολογικού προβλήματος. Ως εκ τούτου τα άρθρα αυτών των ενοτήτων είναι αρκετά μεγαλύτερα από τα άρθρα των ενοτήτων *Courriers Critiques* και *Du passé au présent: Courriers Critiques*.

Η αυτόνομη παρουσίαση των βιβλιοκρισιών που αφορούν την Σ.Ε. δεν θα λάβει χώρα στο σημείο αυτό για την αποφυγή επαναλήψεων και την αποφυγή της αποσπασματικής προσέγγισης. Αφενός, ορισμένα από τα άρθρα των ενοτήτων *La vie scientifique*, *Questions de fait et de méthode* και *Un débat des méthodes* θα εξεταστούν αναλυτικότερα στο ακόλουθο υποκεφάλαιο, ενώ σημαντικές παρατηρήσεις από τα άρθρα των ενοτήτων *Courriers Critiques* και *Du passé au présent: Courriers Critiques* θα ενσωματωθούν στα συμπεράσματα.

Οι συγγραφείς των βιβλιοκρισιών είναι οι εξής: G. Méquet τριάντα έξι, Paul Leuilliot δύο, Gaetan Pirou ένα, Maurice Halbwachs τρία, Lucien Febvre ένα. Οι τίτλοι δεκαεννέα εξ αυτών των

²⁶⁵Christian Delacroix, Francois Dosse, Patrick Garcia, *ό.π.*, σ.118

²⁶⁶Marc Bloch, Lucien Febvre, *ό.π.*, σ. XLII

άρθρων γνωστοποιούν ότι πρόκειται για βιβλιοκρισία έργου ή έργων με οικονομικό περιεχόμενο. Οι βιβλιοκρισίες πολιτικών έργων αριθμούν τις εννιά, έξι είναι οι βιβλιοκρισίες καθαρά ιστορικών έργων και οχτώ βιβλιοκρισίες αφορούν ταξιδιωτικές εντυπώσεις, σχόλια, φιλοσοφικά δοκίμια κ.α. Μία βιβλιοκρισία τέλος δημοσιεύτηκε άτιτλη. Οι βιβλιοκρισίες αφορούν δέκα έργα με χώρα έκδοσης την Γερμανία, τριάντα τέσσερα με χώρα έκδοσης την Γαλλία και τέσσερα με χώρα έκδοσης την Μεγάλη Βρετανία. Ο μεγαλύτερος αριθμός των έργων από τον αριθμό των βιβλιοκρισιών εξηγείται από την πρακτική να παρουσιάζονται συχνά δύο ή ακόμα και τρία έργα εντός μίας βιβλιοκρισίας. Η γλώσσα έκδοσης των έργων ταυτίζεται με την γλώσσα της χώρας έκδοσης. Αρκετά από τα έργα είναι μεταφράσεις, εκ των οποίων σπάνιες είναι αυτές μεταξύ αγγλικών, γαλλικών, γερμανικών, αλλά πολύ συχνές όσες αφορούν μετάφραση ρώσικων έργων στα γαλλικά. Δεκατρία αποτελούν μεταφράσεις έργων από τα ρώσικα κατά κανόνα στα γαλλικά. Στην βιβλιογραφία της εργασίας καταγράφονται οι τίτλοι όλων των βιβλιοκρισιών, όπως επίσης και υπό παρουσίαση έργα κάθε ενός άρθρου βιβλιοκρισίας.

Η εξέταση των βιβλιοκρισιών επιβεβαιώνει τον προσανατολισμό των *Annales* προς οικονομικά και κοινωνικά ιστορικά ζητήματα. Εντούτοις, εμφανίζεται ένα σημαντικό ποσοστό βιβλιοκρισιών με αντικείμενο την πολιτική και κυρίως την παρουσίαση έργων των ίδιων των σοβιετικών ηγετών. Ακόμα, μεγάλο μέρος των βιβλιοπαρουσιάσεων αποτελείται από την παρουσίαση επίσημων εκδόσεων της Σ.Ε. και ειδικότερα κρατικές στατιστικές εκδόσεις. Η υπεροχή της γαλλόφωνης βιβλιογραφίας είναι υπαρκτή, όχι όμως συντριπτική. Ακόμα, εάν συνυπολογίσουμε τον μεγάλο αριθμό μεταφράσεων από τα ρώσικα στα γαλλικά και τις ορισμένες, αν και ελάχιστες, περιπτώσεις γαλλόφωνων έργων από την Ελβετία ή το Βέλγιο, συμπεραίνουμε ότι πρόκειται για κυριαρχία μεν της γαλλόφωνης βιβλιοκρισίας, αλλά όχι για κατίσχυση της γαλλικής ακαδημαϊκής ή πνευματικής παραγωγής και συμπεραίνουμε ότι οι συντάκτες του περιοδικού ενδιαφέρονταν έντονα για την εκτός Γαλλίας ακαδημαϊκή και πνευματική παραγωγή. Επομένως, η οπτική των *Annales*, όπως τουλάχιστον προκύπτει από τις βιβλιοκρισίες, δεν φαίνεται να είναι εθνοκεντρική.

E.2) Άλλα άρθρα

Όσον αφορά τα υπόλοιπα άρθρα αυτά είναι τα εξής: Το άρθρο με τίτλο «La vie économique dans la Russie révolutionnaire, sources et instruments de travail» (Η οικονομική ζωή στην επαναστατική Ρωσία, πηγές και εργαλεία εργασίας) του G. Méquet, που εντάσσεται στην ενότητα La vie scientifique (Επιστημονική Ζωή) και δημοσιεύεται το 1929, στο τεύχος N. 3. Το κύριο άρθρο «Les conditions géographiques d'une Union Européenne. Fédération européenne ou ententes régionales?» (Οι γεωγραφικές συνθήκες μίας Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ευρωπαϊκή συνομοσπονδία ή περιφερειακές συμμαχίες) με συγγραφέα τον A. Demangeon, που δημοσιεύεται το 1932 στο τεύχος

N. 17. Το άρθρο με τίτλο «Piatiletka» (Πενταετής Πλάνο) του Georges Méquet, που εντάσσεται στην ενότητα Questions de fait et de méthode και δημοσιεύεται το 1933 στο τεύχος N. 20. Το άρθρο με τίτλο «Le passé de la Russie et son interprétation» (Το παρελθόν της Ρωσίας και η ερμηνεία του), με συγγραφέα τον Raul Labry που εντάσσεται στην ενότητα Questions de fait et de méthode (Επίδικα ζητήματα και ερωτήματα μεθόδου) και δημοσιεύεται το 1934, στο τεύχος N. 26. Το άρθρο με τίτλο «Techniques, sciences et marxisme» (Τεχνικές, επιστήμες και μαρξισμός) του Lucien Febvre, που εντάσσεται στην ενότητα Un débat des méthodes (Ένας διάλογος για την μεθοδολογία) και δημοσιεύεται το 1935 στο τεύχος N. 36. Το άρθρο με τίτλο «Un aspect du “mouvement stackanovite”» (Μία όψη του “σταχανοβικού κινήματος”) με συγγραφέα τον Georges Friedmann, που εντάσσεται στην ενότητα Questions de fait et de méthode (Επίδικα ζητήματα και ερωτήματα μεθόδου) και δημοσιεύεται το 1936, στο τεύχος N. 38. Τέλος, το άρθρο με τίτλο «De la Saint-Russie au U.R.S.S. » (Από την Αγία Ρωσία στην ΕΣΣΔ) του Lucien Febvre, που εντάσσεται στην ενότητα Questions de fait et de méthode (Επίδικα ζητήματα και ερωτήματα μεθόδου) και δημοσιεύεται το 1938 στο τεύχος N. 53.

Το άρθρο «Η οικονομική ζωή στην επαναστατική Ρωσία, πηγές και εργαλεία ανάλυσης» (La vie économique dans la Russie révolutionnaire, sources et instruments de travail), του G. Méquet, που υπάγεται στην ενότητα La vie scientifique (Επιστημονική Ζωή), και δημοσιεύεται στο τεύχος τρία, το 1929, καταλαμβάνει έντεκα σελίδες και αριθμεί περίπου πεντέμιση χιλιάδες λέξεις. Ο Méquet διαπιστώνει ύπαρξη πληθώρας στοιχείων και μελετών για την οικονομική ζωή της Σ.Ε., τα οποία όμως παραμένουν, ακόμα, αταξινόμητα. Αποδίδει τον μεγάλο τους αριθμό στον *«ρόλο που παίζει η οικονομική επιστήμη στην γενική πολιτική της ΕΣΣΔ»*.²⁶⁷ Το άρθρο έχει στόχο να δώσει *«οδηγίες απλές πάνω στις απαραίτητες για την μελέτη της οικονομικής εξέλιξης της ΕΣΣΔ πηγές»*. Προτρέπει αρχικά τον μελετητή να στραφεί προς τις κατευθυντήριες αρχές της οικονομικής πολιτικής, δηλαδή στο πρόγραμμα, στις αποφάσεις και τις συζητήσεις των συνεδρίων του Κόμματος και των συνδικαλιστικών οργανώσεων, *«στο αλφαβητάρι του Κομμουνισμού»* και στα άπαντα του Λένιν. Κατόπιν, προτείνει διάφορες συλλογές αποφάσεων, νόμων, διαταγμάτων της Σ.Ε., που αφορούν την περίοδο 1917-1925. Έπειτα, παραπέμπει σε στατιστικές και συλλογές στοιχείων, των οποίων τον αριθμό θεωρεί άφθονο. Κατόπιν, παραθέτει συλλογές στατιστικών στοιχείων που αφορούν κάθε τομέα οικονομικής δραστηριότητας ξεχωριστά, δηλαδή την βιομηχανία, την γεωργία, την πίστη, το εμπόριο και τις μεταφορές. Συνεχίζει με την παράθεση ορισμένων μελετών για την οικονομία της Σ.Ε., για τις οποίες κάνει σύντομες παρατηρήσεις. Η μεγάλη πλειοψηφία των έργων και των εκδόσεων εν γένει, που προκρίνει, είναι σοβιετικής προέλευσης και πρόκειται στη συντριπτική τους πλειοψηφία για επίσημες εκδόσεις.

²⁶⁷Annales, T.1, N.3, σ. 399

Το άρθρο είναι αποκαλυπτικό για την αντιμετώπιση εκ μέρους του συγγραφέα και των *Annales* της αξιοπιστίας των πληροφοριών που προέρχονται από την Σ.Ε. Δεν δηλώνεται ούτε υπονοείται οποιαδήποτε αμφισβήτηση της ειλικρίνειας, όσων συντάσσουν τις διάφορες εκδόσεις, είτε επίσημες, είτε σοβιετικών ιδιωτών. Η μοναδική κριτική που ασκείται αφορά την ποιότητα των εκδόσεων των κρατικών ή επίσημων στατιστικών και έγκειται στην αναγνώριση ότι δημοσιεύονται «ένας σωρός λάθη είτε τυπογραφικά είτε συντακτικά»²⁶⁸ και ότι τα στατιστικά στοιχεία είναι ανομοιογενή. Τονίζει εντούτοις ότι με το πέρασμα των χρόνων βελτιώνεται η ποιότητα τους. Η αξιοπιστία των σοβιετικών πηγών, εκδόσεων και στατιστικών αμφισβητούνταν έντονα από τους Γάλλους ταξιδιώτες στην Σ.Ε. και τον γαλλικό τύπο, τόσο ως προς την ειλικρίνεια τους, όσο και ως προς την πραγματική τους επιστημονική αξία.²⁶⁹

Το κύριο άρθρο με τίτλο «Οι γεωγραφικές συνθήκες μία Ευρωπαϊκής Ένωσης: Ευρωπαϊκή ομοσπονδία ή περιφερειακές συμμαχίες?» (Les conditions géographiques d'une Union Européenne. Fédération européenne ou ententes régionales?), το οποίο δημοσιεύτηκε στον τόμο 17 του 1932 με συγγραφέα τον Albert Demangeon, καλύπτει 19 σελίδες και αριθμεί περίπου 9 χιλιάδες λέξεις. Ο συγγραφέας (1872-1940), τον οποίο ο Pierre Nora κατατάσσει στον ίδιο κύκλο επιρροής στα *Annales* με τον Méquet,²⁷⁰ ήταν Γάλλος ανθρωπογεωγράφος, απόφοιτος της Ε.Ν.Σ και συμμετείχε στα *Annales* από την ίδρυσή τους.

Ο Demangeon μελετάει τις δυνατότητες για μία οικονομική και πολιτική ευρωπαϊκή ενοποίηση. Εντοπίζει τις απαρχές της ιδέας στα γραπτά του Saint-Simon το 1814. Μελετάει την οικονομική κατάσταση των διαφόρων ευρωπαϊκών κρατών, τις εμπορικές και οικονομικές σχέσεις μεταξύ τους, τις σχέσεις των ευρωπαϊκών οικονομιών με όλον τον υπόλοιπο κόσμο, τις ανταγωνιστικές Η.Π.Α. και τις αποικίες, μέσα από δείκτες του εμπορίου και της παραγωγής. Τέλος, καταθέτει ορισμένες εκτιμήσεις για το ποια είναι η προτιμότερη οδός για την πορεία προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση.

Όσον αφορά το κεντρικό ερώτημα του άρθρου, αυτό αποτελεί προβληματισμό διαδεδομένο στην Γαλλία του μεσοπολέμου. Το άρθρο του Demangeon δημοσιεύεται λίγα χρόνια μετά τις προσπάθειες των γαλλικών κυβερνήσεων για οικονομική και πολιτική ενοποίηση της ευρωπαϊκής ηπείρου. Η εξουθένωση της Γαλλίας από την διεξαγωγή του Α' Π.Π. ευνόησε την ανάπτυξη της ιδέας μίας ευρωπαϊκής οικονομικής συνεργασίας στο εσωτερικό της. Έχοντας να αντιμετωπίσει την οικονομική της υποβάθμιση, όπως και το σύνολο των ευρωπαϊκών καπιταλιστικών οικονομιών στον μεσοπόλεμο, σε σχέση με την οικονομική ζωτικότητα των Η.Π.Α., και προσπαθώντας να συγκρατήσει μία εκ νέου πολεμική εξόρμηση του γερμανικού κράτους, συγκάλεσε τη Διεθνή

²⁶⁸Στο ίδιο, σ. 401

²⁶⁹Sophie Coeuré, *ό.π.*, 97-98

²⁷⁰Pierre Nora, *ό.π.*, σ. 399

Οικονομική Συνδιάσκεψη της Γενεύης, το 1927, με σκοπό, σύμφωνα με τον πρόεδρό της, να εκκινήσει μία διαδικασία προς «μία οικονομική κοινωνία των Εθνών, μακροπρόθεσμος στόχος της οποίας ... είναι η δημιουργία των Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης».²⁷¹

Αργότερα, ακολούθησαν οι προσπάθειες του Aristide Briand, Γάλλου πολιτικού, επανειλημμένα πρωθυπουργού της χώρας του, τιμηθέντα με Νόμπελ Ειρήνης το 1926, ένθερμου θιασωτή της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Συγκεκριμένα, το 1929 ως πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών πρότεινε στην σύνοδο της Κοινωνίας των Εθνών (Κ.Τ.Ε.) ένα σχέδιο Ομοσπονδίας Ευρωπαϊκών Κρατών εντός του πλαισίου της Κ.Τ.Ε. Κατόπιν, τον Μάιο του 1930 παρουσίασε στην Κ.Τ.Ε το «Μνημόνιο για την οργάνωση της ευρωπαϊκής ομοσπονδίας», το οποίο υποβλήθηκε σε μορφή υπομνήματος σε 27 ευρωπαϊκά κράτη.²⁷² Όλες οι προσπάθειες απέτυχαν και εν τέλει ενταφιάστηκαν από την επικράτηση του εθνικοσοσιαλισμού στην Γερμανία τον Ιανουάριο του 1933. Συνεπώς, το ερώτημα που τίθεται ήδη στον τίτλο του άρθρου συνδέεται με την διαφαινόμενη αποτυχία των γαλλικής προέλευσης σχεδίων ευρωπαϊκής ενοποίησης και γι' αυτό ο συγγραφέας ωθείται στο συμπέρασμα ότι «Μας φαίνεται πρόωμο να θελήσουμε να θέσουμε τα θεμέλια μίας οικονομικής τάξης πραγμάτων που θα εκτείνεται σε όλην την Ευρώπη. Είναι οι περιφερειακές συμμαχίες εκείνες που μπορούν να πραγματοποιήσουν μία τέτοια τάξη πραγμάτων σταδιακά».²⁷³

Θέτοντας το ερώτημα ποια είναι τα όρια και ποιες οι χώρες που συμπεριλαμβάνονται στην Ευρώπη, καταγράφει, πέρα από τα κράτη της δυτικής και κεντρικής Ευρώπης, την Μεγάλη Βρετανία και τα κράτη ανατολικά της Γερμανίας, την Ρωσία, την οποία αποκαλεί έτσι και όχι ως Σ.Ε. ή Ε.Σ.Σ.Δ. Την συγκρίνει με την Μεγάλη Βρετανία, καθώς είναι και «*δύο προκεχωρημένα (avancées) του ευρωπαϊκού πολιτισμού*» και «*χώρες πολύ ευρωπαϊκές, όμως βαθιά μπλεγμένες σε ξένα εδάφη*» ως ακραίο σύνορο της Ευρώπης, και ως χώρα ένας μέρος της οικονομίας της οποίας τοποθετείται εκτός Ευρώπης, ενώ την παρομοιάζει με «*μία γέφυρα προς την Ανατολή*», όπως αντίστοιχα η Μ. Βρετανία λειτουργεί ως μία «*γέφυρα προς την Δύση*».²⁷⁴ Παρατηρεί ότι «*η Ρωσία μοιάζει προς το παρόν να θέλει να ζήσει λιγότερο ή περισσότερο απομονωμένη. ...δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε ότι το κέντρο βάρους της (centre de gravité) ανήκει στην Ευρώπη... Όμως δεν πρέπει να αποκλείουμε από μία ευρωπαϊκή ένωση την αγροτική Ρωσία, τόσο μεγάλη σε δυνατότητες ως παραγωγός και καταναλώτρια χώρα. Έτσι, το λιγότερο που μπορούμε να κάνουμε, είναι να μελετήσουμε και να προετοιμάσουμε τα μέσα για την ενσωματώσουμε σε αυτήν*».²⁷⁵ Είναι ενδιαφέρον να σχολιάσουμε ότι συγκαταλέγει την Ρωσία στα ευρωπαϊκά κράτη και στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η αντίληψη του για την Σ.Ε. εντάσσεται στην διαδεδομένη για την εποχή αντίληψη ενός κράτους που εκτείνεται στην Ανατολή και ενώνει

²⁷¹Mazower, *ό.π.*, σ. 116

²⁷²Σπύρος Τζόκας, *Το όραμα της Ευρώπης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2006, σ.92

²⁷³Annales, T.4, N. 17, σ. 440-451

²⁷⁴Στο ίδιο, σ. 440-441

²⁷⁵Στο ίδιο, σ. 441

τον χώρο αυτό με την Ευρώπη. Εντούτοις, το εντυπωσιακό είναι ότι αποφεύγει πλήρως να προχωρήσει στο σχολιασμό του πολιτικού καθεστώτος που επικράτησε μετά το 1917, αποφεύγοντας ακόμα και την χρήση των ονομασιών Σοβιετική Ένωση και Ε.Σ.Σ.Δ.. Για το συγγραφέα το κράτος αυτό δεν είναι παρά η Ρωσία.

Το άρθρο με τίτλο «Πενταετές Πλάνο» (Piatiletka), με συγγραφέα τον Georges Méquet, εντάσσεται στην ενότητα Questions de fait et de méthode (Επίδικα ζητήματα και ερωτήματα μεθόδου) και δημοσιεύεται το 1933 στο τεύχος N. 20. Καταλαμβάνει τέσσερις σελίδες και αριθμεί περίπου δύο χιλιάδες λέξεις. Το άρθρο είναι χωρισμένο σε δύο μέρη, στα οποία παρουσιάζονται αντίστοιχα τα βιβλία του Michael Farbman, *Piatiletka, Le Plan russe*, Paris, Rieder, 1931, in-8, 226 p. και του H.R. KnickerBocker, *The Soviet Five-Year Plan and its effects on world trade*, London, John Lane the Bondley Head Ltd, 1931, in-8, xx-245 p. Στην παρουσίαση του πρώτου έργου επαναφέρει την εκτίμηση ότι το πενταετές πλάνο προβλέπει και υλοποιεί μία αλματώδη ανάπτυξη της σοβιετικής οικονομίας, τόσο ώστε ένα έτος του πενταετούς πλάνου σύμφωνα με τον Méquet «ισοδυναμεί για τις μεγάλες βιομηχανικές χώρες με κάτι παρόμοιο με τριάντα χρόνια εάν λάβουμε υπ' οψιν τον χρόνο που χρειάστηκε για να ολοκληρωθεί η βιομηχανική επανάσταση».²⁷⁶ Συμφωνεί με την διαπίστωση του συγγραφέα ότι «αυτή η ιδέα μίας καινούργιας ζωής που ζύπνησε μέσα στο πνεύμα της δραστήριας νεολαίας» είναι ο σημαντικότερος παράγοντας σε ισχύ στην Σ.Ε.²⁷⁷ Ο Méquet σχολιάζοντας την έκπληξη του συγγραφέα για το γεγονός ότι οι θεωρίες υπερπληθυσμού δεν γίνονται δεκτές στην Σ.Ε., σημειώνει ότι τέτοιες θεωρίες θεωρούνται “παρωχημένες” από τους σοβιετικούς ηγέτες.²⁷⁸ Ο χαρακτηρισμός της έννοιας του υπερπληθυσμού ως παρωχημένου εμφανίζεται πρώτη φορά σε κείμενο του Méquet, καθώς στο άρθρο «Το πρόβλημα του πληθυσμού της ΕΣΣΔ» δεν είχε εμφανιστεί ούτε η εκτίμηση ότι αυτή η έννοια δεν γίνεται δεκτή από τους σοβιετικούς αξιωματούχους ως παρωχημένη, ούτε η συγκατάβαση του Méquet στο χαρακτηρισμό αυτό.

Το άρθρο «Το παρελθόν της Ρωσίας και η ερμηνεία του» (Le passé de la Russie et son interprétation), υπάγεται στην ενότητα Questions de fait et de méthode (Επίδικα ζητήματα και ερωτήματα μεθόδου), δημοσιεύεται το 1934, στο τεύχος 26, καταλαμβάνει έξι σελίδες και αριθμεί περίπου τρεισήμισι χιλιάδες λέξεις. Στο άρθρο παρουσιάζεται, από τον Raul Labry, καθηγητή της ρώσικης γλώσσας και λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Lille, το συλλογικό έργο *Histoire de Russie* (Ιστορία της Ρωσίας), εκδοθέν στο Παρίσι, το 1933, με επιμέλεια του Paul Milioukov, ηγέτη του αστικού φιλελεύθερου Συνταγματικού Δημοκρατικού κόμματος (γνωστό ως Καντέτ), Υπουργού Εξωτερικών στην πρώτη προσωρινή κυβέρνηση μετά την Φεβρουαριανή επανάσταση, ο οποίος μετά

²⁷⁶ *Annales*, 1933, T.5, N.20, σ. 169

²⁷⁷ Στο ίδιο, σ.169

²⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 170

το 1921 ζούσε στο εξωτερικό. Ο συντάκτης της εκτεταμένης αυτής βιβλιοκρισίας παρατηρεί ότι απουσιάζει το προλεταριάτο από την ιστορική αφήγηση, ότι η εξήγηση για την εμφάνιση και τα χαρακτηριστικά του ρωσικού σοσιαλισμού είναι ελλιπής, καθώς θα έπρεπε να υπάρχει «μία εξέταση πιο προωθημένη των σχέσεων ανάμεσα στις κοινωνικές ιδέες και τις συνθήκες ζωής στην Ρωσία». ²⁷⁹ Επιπλέον, κρίνει ότι οι συγγραφείς υποτιμούν τον ρόλο της οικονομίας, κάτι το οποίο ο Raul Labry θεωρεί ότι οφείλεται σε «αντίδραση στους μαρξιστές ιστορικούς, προερχόμενους από την σχολή Προκόφσκι, τον μπολσεβίκο θεωρητικό...», αντίδραση για την οποία κρίνει ότι «έχει προχωρήσει σε υπερβολικό βαθμό». ²⁸⁰ Παρόλα αυτά, αξιολογεί το έργο ως αναντικατάστατο για τους ερευνητές και προβλέπει ότι ο τρίτος τόμος, όπου θα εξιστορούνται τα γεγονότα έως και την ρώσικη επανάσταση, θα είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον, λόγω του συνδυασμού του ιστορικού και του πολιτικού άνδρα στο πρόσωπο του επιμελητή.

Το άρθρο «Τεχνικές, επιστήμες και μαρξισμός» (Techniques, sciences et marxisme), που καταλαμβάνει εννέα σελίδες και αριθμεί περίπου τρεισήμισι χιλιάδες λέξεις με συγγραφέα τον Lucien Febvre, δημοσιεύτηκε στην ενότητα Un débat des méthodes (Ένας διάλογος για την μεθοδολογία), το 1935, στο τεύχος 36. Ο Febvre, με αφορμή το βιβλίο *A la lumière du marxisme* (Στο φως του μαρξισμού), το οποίο εκδόθηκε στο Παρίσι το 1935 από τις εκδόσεις éditions Sociales Internationales (Διεθνείς Κοινωνικές Εκδόσεις), καταπιάνεται με το ζήτημα της επιστημονικής έρευνας. Το βιβλίο αποτελεί συλλογή διαλέξεων, που δόθηκαν μεταξύ 1933-34 στην ομάδα Cercle de la Russie Neuve à Paris (Σύνδεσμος της Νέας Ρωσίας στο Παρίσι), και πραγματεύονταν την θέση και την λειτουργία των επιστημών στις δυτικές χώρες σε αντιδιαστολή με την ΕΣΣΔ.

Ο Febvre δηλώνει ότι τον ενδιαφέρει ιδιαίτερα η σχέση επιστήμης και τεχνικής και δηλώνει ότι συμφωνεί με τις παρατηρήσεις, που εκτίθενται στο βιβλίο όσον αφορά την μεταξύ τους σχέση, παρότι οι τελευταίες θεμελιώνονται στο διαλεκτικό υλισμό, από τον οποίο ο συγγραφέας δηλώνει ότι τηρεί τις αποστάσεις του. Πιο συγκεκριμένα, αν και δηλώνει ότι συμφωνεί με πολλές διαπιστώσεις και συμπεράσματα του διαλεκτικού υλισμού, όσον αφορά την αποδοτική επιστημονική προσέγγιση, δεν θεωρεί ότι αυτές οφείλονται αποκλειστικά και μόνο στον Μαρξ. Όταν χρησιμοποιεί εκφράσεις ιδιαίτερα emphatic: «διαβάζοντας ορισμένες ομιλίες, βρισκόμαστε “στο σπίτι μας”», «χειροκροτώ και με τα δύο χέρια» ²⁸¹ ενώ προτρέπει: «διαβάστε Μαρξ... Διαβάστε Λένιν επίσης, και όσους έχουν επεκτείνει την προσπάθεια του Μαρξ σε ορισμένα αποφασιστικά σημεία.» ²⁸² Εντούτοις, στην προσπάθεια να αποφύγει την ταύτιση με τον μαρξισμό και να αξιώσει μία ανεξάρτητη από αυτόν θέση, δηλώνει ότι «Στις μέρες μας, ένας ιστορικός όσο λίγο καλλιεργημένος και να είναι,..., είναι διαποτισμένος από τρόπους σκέψης και τρόπους αντίληψης των γεγονότων και των καταστάσεων,

²⁷⁹ Annales, T.6, N.26, σ. 172

²⁸⁰ Στο ίδιο,, σ. 173

²⁸¹ Annales, T. 7, N.36, σ. 620

²⁸² Στο ίδιο, σ. 622

μαρξιστικούς. Ακόμα και εάν δεν έχει διαβάσει ούτε μία γραμμή Μαρξ, ακόμα και εάν θεωρεί τον εαυτό του παθιασμένο αντιμαρξιστή σε άλλους τομείς πέραν της επιστήμης, πολλές από τις ιδέες που ο Μαρξ έχει εκφράσει με ολοφάνερη δεξιοτεχνία, έχουν ήδη περάσει στο κοινό θεμέλιο, που αποτελεί τον διανοητικό θησαυρό μίας γενιάς».²⁸³

Πρέπει κανείς να παρατηρήσει ότι και στα δύο ανωτέρω άρθρα, οι συγγραφείς προσπαθούν να λάβουν μία θέση, η οποία αφενός να μην ταυτίζεται με τον μαρξισμό και να μην παρουσιάζονται ως καθοδηγούμενοι επιστημονικά αποκλειστικά από το επιστημονικό δόγμα του μαρξισμού, αλλά ταυτόχρονα προσπαθώντας να υπερασπιστούν όψεις της μαρξιστικής φιλοσοφίας, ιδιαίτερα έναντι άλλων ιστοριογραφικών τάσεων και μεθόδων.

Το άρθρο «Μία όψη του “σταχανοβικού κινήματος”» (Un aspect du “movement stackanovite”), του Γάλλου, απόφοιτου της E.N.S., κοινωνιολόγου και φιλόσοφου Georges Friedmann, συνεργάτης των Annales, ο οποίος από το 1939 θα συμμετάσχει στην συντακτική επιτροπή του περιοδικού,²⁸⁴ υπάγεται στην ενότητα Questions de fait et de méthode (Επίδικα ζητήματα και ερωτήματα μεθόδου) και δημοσιεύτηκε το 1936, στο τεύχος 38. Καταλαμβάνει τέσσερις σελίδες και περίπου χίλιες πεντακόσιες λέξεις. Το τεύχος 38 δημοσιεύτηκε στις 31 Μάρτη, δηλαδή, ένα μήνα περίπου πριν την εκλογική νίκη του Λαϊκού Μετώπου, του οποίου «οι πρώτοι μήνες ...μπορούν να αναλυθούν ως η περίοδος, όπου η θετική εικόνα της ΕΣΣΔ γνωρίζει το απόγειό της για την περίοδο του μεσοπολέμου».²⁸⁵ Καθώς το παρόν άρθρο αποτελεί μακράν το πλέον φιλοσοβιετικό άρθρο, η δημοσίευσή του στην συγκεκριμένη ημερομηνία δεν είναι τυχαία. Ο συγγραφέας του άρθρου παρουσιάζει εν συντομία το σταχανοβικό φαινόμενο, μέσα από τα άρθρα της Pravda, τα πρακτικά του σταχανοβικού συνεδρίου το 1935 και τις ομιλίες ηγετών της Σ.Ε. Υποστηρίζει ότι σε όλη την Σ.Ε. σημειώνεται άνοδος της παραγωγικότητας, λόγω των προσπαθειών των εργατών, ενώ τα ονόματα όσων πρωτοστατούν, επευφημούνται στον τύπο. Παραθέτει απόσπασμα από ρεπορτάζ των Times, το οποίο χαρακτηρίζει τον σταχανοβισμό πραγματικό κίνημα μέσα στην εργατική τάξη, το οποίο κατά τον συγγραφέα κινητοποιεί «δεκάδες και εκατοντάδες χιλιάδες εργάτες και εργάτριες».²⁸⁶ Διευκρινίζει ότι δεν μπορούμε να μιλάμε για ένα σύστημα Σταχάνοβ, όπως μιλάμε για τεύλορισμό. «Δεν πρόκειται για ένα δόγμα οργάνωσης της εργασίας. Είναι κάτι διαφορετικό, και χωρίς αμφιβολία κάτι πολύ μεγαλύτερο από αυτό.»²⁸⁷ Κατά τον συγγραφέα, σχετίζεται με την διάθεση των εργατικών μαζών, οι οποίες αισθάνονται κυρίαρχες στα

²⁸³ Στο ίδιο, σ. 621

²⁸⁴ Ένα συνοπτικό και αξιόπιστο βιογραφικό σημείωμα υπάρχει στην ιστοσελίδα της International Sociological Association, της οποίας διετέλεσε Πρόεδρος μεταξύ 1956 και 1959: <http://www.isa-sociology.org/en/about-isa/history-of-isa/isa-past-presidents/list-of-presidents/georges-friedmann/>. Αναλυτικότερα δες το Gouarné, Isabelle. «Engagement philosophique et posture sociologique dans l'entre-deux-guerres: le rôle politico-intellectuel de Georges Friedmann». Sociologie du Travail. 54 (3), 2012, 356–374.

²⁸⁵ Sophie Coeure, σ.266

²⁸⁶ Annales, T.8, N.38, σ. 168

²⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 168

εργοστάσια, επιθυμούν και δύνανται πλέον να βελτιώσουν την εργασία τους. Συνδέει τον σταχανοβισμό με τους «ηρωικούς μαχητές του πρώτου πενταετούς πλάνου»,²⁸⁸ τις “κεραυνοβόλες ταξιαρχίες”, όπως αποκαλούνταν, οι οποίες προσέφεραν εργασία στους τομείς που το είχαν ανάγκη, ενώ υποστηρίζει ότι, πλέον, με την άνοδο του τεχνικού επιπέδου, είναι δυνατόν η συμβολή στην άνοδο της παραγωγικότητας να προέλθει από τους μόνιμους εργάτες. Κατά την γνώμη του συγγραφέα, επίσης, «σε αντίθεση με όσα ισχυρίζεται ο Τένλορ, αποδεικνύεται ότι η άμεση εμπειρία της εργασίας ενός εργάτη,... είναι εξαιρετικό σημείο ... για την ορθολογική οργάνωση της εργασίας. Αλλά για να θέλει ο εργάτης όλα αυτά, χρειάζεται μία επανάσταση η οποία να τον έχει κάνει κυρίαρχο των εργαλείων του και των μηχανών του.».²⁸⁹ Υπερασπίζεται το σταχανοβικό κίνημα και την Σ.Ε., υποστηρίζοντας ότι «δεν βρίσκουμε κανένα ίχνος, στους λόγους τους, μία λατρείας της μηχανής, *adorée pour elle-même* (λατρεμένης ως αυταξία), ούτε αυτής της θρησκείας της μηχανής, για την οποία πολύ συχνά κατηγορούν την ΕΣΣΔ».²⁹⁰

Υποστηρίζει ότι η άνοδος της παραγωγικότητας αποτελεί για τους σοβιετικούς ένα μέσο για βελτίωση του μισθού και τη μείωση των ωρών εργασίας και όχι αυτοσκοπός. Οι σταχανοβίτες αποτελούν τον ανθό της εργατικής τάξης και προς στήριξη του ισχυρισμού παραθέτει απόσπασμα από λόγο του Στάλιν. Έτσι, «Το σταχανοβικό κίνημα ... αποδεικνύει ... την ζωτικότητα της ιδέας της προόδου στην σοβιετική Ρωσία και μία μαχητική αισιοδοξία που θυμίζει τα μεγάλα ιδεώδη βιομηχανικά και ουμανιστικά του 19^{ου} αιώνα.».²⁹¹ Υποστηρίζει ότι όλα αυτά βέβαια είναι δυνατά, κάτω από το καθεστώς «μίας οικονομικής οργάνωσης, συνειδητής, σχεδιασμένης», η οποία επιτρέπει την ανάδυση «νέων ανθρώπων».²⁹² Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η συσχέτιση του σταχανοβισμού με τα μεγάλα ιδεώδη του 19ου αιώνα υπαινίσσεται ότι η Σ.Ε. είναι κληρονόμος αυτών των ιδεωδών και την εντάσσει στο ευρύτερο φάσμα του δυτικού πολιτισμού.

Η αναφορά στα ουμανιστικά ιδεώδη και η συσχέτιση τους με τον σταχανοβισμό και κατά συνέπεια την Σ.Ε. δεν είναι τυχαία. Είναι η περίοδος της μαζικής αντιφασιστικής στράτευσης των διανοούμενων. Ένα χρόνο πριν την συγγραφή του άρθρου είχε διεξαχθεί το Διεθνές Συνέδριο των Συγγραφέων στο Παρίσι. «Η κληρονομιά του Διαφωτισμού κινδυνεύει: Ο Γκέμπελς δηλώνει ότι “το 1789 θα διαγραφεί από την ιστορία”. Εξ ου και η ανάγκη να διαφυλαχθεί μία απειλούμενη πολιτιστική κληρονομιά.».²⁹³ Η παρουσίαση, λοιπόν, της Σ.Ε. ως συνεχιστή των ουμανιστικών ιδεωδών, σε μία Ευρώπη που απειλείται από τον αντιδιαφωτιστικό ναζισμό, είναι έκφραση της σύγκλισης έως ταύτισης του αντιφασιστικού αγώνα με τη δράση της ΕΣΣΔ, η οποία υπήρξε και αποτέλεσμα της σοβιετικής προπαγάνδας.

²⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 168

²⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 168

²⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 168

²⁹¹ Στο ίδιο, σ. 169

²⁹² Στο ίδιο, σ. 169

²⁹³ Enzo Traverso, *Δια πυρός και σιδήρου, ό.π., σ. 339*

Ο ενθουσιασμός του συγγραφέα είναι έκδηλος, ενώ υιοθετεί πλήρως την επίσημη προπαγάνδα της Σ.Ε. Τα σημεία ιδιαίτερα στα οποία συμπίπτει με αυτήν είναι τα εξής: η παρουσίαση του σταχανοβισμού ως κινήματος της εργατικής τάξης, στο οποίο η τελευταία συμμετέχει ενθουσιωδώς και αυθόρμητα, η θεώρηση της Σ.Ε. ως ενταγμένης στην μακρά δυτική παράδοση του Διαφωτισμού, δηλαδή της πίστης στην ακατάπαυστη ηθική και υλική πρόοδο της ανθρωπότητας και η ένταξη του σταχανοβισμού στο πλαίσιο διαμόρφωσης ενός νέου σοβιετικού ανθρώπου.

Η βιβλιοκρισία του Lucien Febvre με τίτλο «Από την Άγια Ρωσία στην ΕΣΣΔ» (*De la Saint-Russie au URSS*), δημοσιεύτηκε στην ενότητα *Questions de fait et de méthode* (Επίδικα ζητήματα και ερωτήματα μεθόδου), το 1938, στο τεύχος 53. Το άρθρο παρουσιάζει το βιβλίο του Georges Friedmann, *De la Saint-Russie au URSS*, που εκδόθηκε στο Παρίσι την ίδια χρονιά, και καταλαμβάνει τέσσερις σελίδες και χίλιες πεντακόσιες λέξεις περίπου. Ο συντάκτης της βιβλιοκρισίας σημειώνει ότι στο βιβλίο συνδυάζει η έρευνα πεδίου, από ένα συγγραφέα που καταλαβαίνει την γλώσσα και στον οποίο αποδίδει ταλέντο παρατηρητή, με τη θεωρία. Παραθέτει τη δηλωμένη πρόθεση του συγγραφέα να μην γράψει μία απολογητική ιστορία, διότι κατά τον τελευταίο περισσότερο θα έβλαπτε παρά θα ωφελούσε την ΕΣΣΔ, για την οποία, όπως σημειώνει ο Febvre, ο συγγραφέας τρέφει έκδηλη συμπάθεια. Ο συντάκτης το χαρακτηρίζει μία συλλογή από κριτικές αναλύσεις, με σημείο εκκίνησης την “Άγια Ρωσία”, την οποία ο συγγραφέας του βιβλίου θεωρεί πρώτη ύλη για την συγκρότηση της ΕΣΣΔ. Παρατηρεί, επιπλέον, ότι ο συγγραφέας δίνει έμφαση στην θέση της νεολαίας στην ΕΣΣΔ, προχωρώντας σε σύγκριση με την προσοβιετική νεολαία και την νεολαία των καπιταλιστικών χωρών και ότι καταπιάνεται με όλα τα μεγάλα ερωτήματα που έχουν τεθεί στην Δύση γύρω από το σοβιετικό καθεστώς. Το χαρακτηρίζει έργο συμπαθητικό, λόγω αυτών των γνωρισμάτων. Η θετική και θερμή αυτή βιβλιοκριτική του Bloch είναι μέρος μίας γενικότερης θερμής υποδοχής του έργου από την ακαδημαϊκή κοινότητα. Ενδεικτικές αυτής της υποδοχής είναι οι παρομοίως ευνοϊκά διακείμενες κριτικές από τον Maurice Halbwachs στο περιοδικό *Annales sociologiques* και τον C. Bouglé στο περιοδικό *Marianne*.²⁹⁴

ΣΤ) Αποτιμήσεις και υποθέσεις

Η εξέταση των κειμένων οδηγεί σε διαπιστώσεις ή κρίσεις, οι οποίες είτε έχουν εντοπιστεί εν μέρει στην βιβλιογραφία που αφορά τα *Annales* και επιβεβαιώνονται από την δική μας έρευνα.

²⁹⁴Gouarné, Isabelle. «Engagement philosophique et posture sociologique dans l’entre-deux-guerres: le rôle politico-intellectuel de Georges Friedmann». *Sociologie du Travail*. 54 (3), 2012, σ. 366-367

ΣΤ.1) Παρατηρήσεις για τα όρια της μελέτης

Στην παρούσα μελέτη θέσαμε ως στόχο την περιγραφή και ανάλυση της εικόνας της Σ.Ε. μέσα από τα κείμενα των *Annales*, μεταξύ 1929-1939. Η έρευνα μας επομένως επικεντρώθηκε στην περιγραφή και κατανόηση της εκπεμπόμενης εικόνας, δηλαδή των πληροφοριών τις οποίες ο “πομπός” των *Annales* έστελνε στο περιβάλλον του. Η εικόνα, όμως, συναρτάται, πέραν του πομπού, και από τον παραλήπτη. Αφήσαμε, για λόγους αναγκαστικής οικονομίας χρόνου, κατά μέρος το ζήτημα της πρόσληψης των κειμένων, ανοίγοντας ωστόσο, όπως ελπίζουμε, έναν δρόμο για την διερεύνησή του.

Οπωσδήποτε, λοιπόν, απουσιάζει από την παρούσα μελέτη, μία κοινωνική, οικονομική, πολιτική και πολιτισμική χαρτογράφηση του αναγνωστικού κοινού των *Annales*, η οποία εν μέρει οφείλεται και στην έλλειψη ανάλογων μελετών από την αγγλόφωνη και γαλλόφωνη βιβλιογραφία για τα *Annales*. Συνεπώς, όσον αφορά το αναγνωστικό κοινό, μόνο εικασίες, που δύνανται να λειτουργήσουν ως ερευνητικές υποθέσεις, είναι δυνατόν να παρουσιαστούν. Κατά την γνώμη μας, εξετάζοντας το αναγνωστικό κοινό, θα πρέπει να το διαιρέσουμε σε τρεις κατηγορίες, στους επαγγελματίες ιστορικούς, στο ευρύτερο ακαδημαϊκό κοινό και στο έξω-ακαδημαϊκό κοινό. Η διάκριση αυτή ακολουθεί τον ρητό στόχο της συνένωσης των διαφόρων ακαδημαϊκών και επιστημονικών κλάδων και της απεύθυνσης στους “ανθρώπους της δράσης”, που είχαν θέσει οι περί τα *Annales* ιστορικοί. Εντούτοις, η περιορισμένη κυκλοφορία των *Annales* δείχνει ίσως ότι η διασπορά του ήταν ισχνή και μάλλον εγκλωβισμένη στα όρια του ακαδημαϊκού χώρου. Το τιράζ του περιοδικού δεν αριθμούσε περισσότερα από 1300 αντίγραφα το 1929, αν και παρθενικό τεύχος τυπώθηκε σε 2500 αντίτυπα.²⁹⁵ Μεταξύ 1930-33 το τιράζ κυμαινόταν στα 1000-1100 φύλλα και περίπου στα 800 μεταξύ 1935 και 1938, ενώ ο αριθμός των συνδρομητών μάλλον δεν ήταν καθ’ όλη την διάρκεια του μεσοπολέμου μεγαλύτερος από 300 άτομα.²⁹⁶

Ακόμα, έναν επιπλέον περιορισμό της παρούσας μελέτης αποτελεί το γεγονός ότι δεν ήταν δυνατόν να διερευνηθεί, έστω σε μικρή κλίμακα, την βιβλιογραφία της περιόδου γύρω από την Σ.Ε., δηλαδή τι απόψεις και εικόνες γύρω από την Σ.Ε. διαμορφώνονται εντός του κλάδου των ιστορικών σπουδών και ευρύτερα εντός των ανθρωπιστικών επιστήμων. Συνεπώς, δεν ήταν δυνατόν να προβούμε σε μία συνολική αποτίμηση της θέσης των *Annales* στο σύνολο της ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας για την Σ.Ε.

Τέλος, πρέπει να λάβουμε υπ’ όψιν τις εξής δύο παρατηρήσεις: Πρώτον, ότι πρέπει να διακρίνουμε ανάμεσα στις προθέσεις των συγγραφέων των άρθρων και στην πρόσληψή τους, λόγω της ιστορικό-πολιτικής συγκυρίας και της συγκεκριμένης φιλολογίας. Ο αναγνώστης των *Annales* δεν προσεγγίζει τα άρθρα των *Annales* συνολικά και συγκεντρωμένα, ενώ, βέβαια, η παρούσα μελέτη

²⁹⁵Marc Bloch, Lucien Febvre, *ό.π.*, σ. XLV

²⁹⁶Marc Bloch, Lucien Febvre, *ό.π.*, σ. XLIV-V και Christian Delacroix, Francois Dosse, Patrick Garcia, *ό.π.*, σ.118

πραγματεύεται το θέμα ενιαία και συνολικά. Ο αναγνώστης των *Annales* δεν ήταν υποχρεωμένος να παρακολουθεί τα *Annales*, καθ' όλη την περίοδο που πραγματευόμαστε, και, άρα, ορισμένα μόνο άρθρα μπορεί να του ήταν γνωστά. Κατά συνέπεια, η σχέση του με τα κείμενα πρέπει να είναι αποσπασματική. Σε αυτό συντελεί και η σχετικά μακροχρόνια υπό εξέταση περίοδος.

Τέλος, τα όρια της μελέτης μας καθορίστηκαν από την έλλειψη πολλών σημαντικών έργων από τις δημόσιες βιβλιοθήκες στην Ελλάδα, που αφορούν την γαλλική ιστοριογραφία του 20ου αιώνα, τα *Annales* και τους ιστορικούς των *Annales*. Ιδιαίτερα βάρυνε στο αποτέλεσμα της έρευνάς μας η έλλειψη των δύο από τους τρεις συνολικά τόμους της αλληλογραφίας μεταξύ των δύο ιδρυτών των *Annales*. Η αδυναμία αξιοποίησής τους μας στέρησε την δυνατότητα να ερευνήσουμε ποιοτικότερα την περίοδο μεταξύ 1934-1943.

ΣΤ.2) Συμπεράσματα

Δεν είναι δυνατόν να συμβάλλουμε στην ιστοριογραφική διαμάχη, γύρω από το ερωτήματα που αφορούν την μεθοδολογική, επιστημονική ομοιογένεια των *Annales*, και κωδικοποιούνται στους χαρακτηρισμούς “ιστοριογραφική σχολή”, “ιστοριογραφικό κίνημα”, “ιστοριογραφικό παράδειγμα”. Καθ' όλη την διάρκεια του μεσοπολέμου, όπως φάνηκε, ένας και μόνο συγγραφέας, ο Georges Méquet, είναι υπεύθυνος για την μεγάλη πλειοψηφία των δημοσιευθέντων άρθρων με θέμα την ιστορία της Ρωσίας και κυρίως της Σ.Ε. και για την συντριπτική πλειοψηφία των εκτενέστερων και αναλυτικότερων εξ αυτών. Επομένως, δεν μπορούμε να μιλήσουμε για συγκλίσεις, αποκλίσεις και διαμάχες μεταξύ των μελετητών. Κατά συνέπεια, δεν μπορούμε να βεβαιώσουμε ή να αποδυναμώσουμε τον ισχυρισμό του Burke, ο οποίος υποστηρίζει ότι δεν πρέπει να χαρακτηρίζουμε τα *Annales* σχολή (school), αλλά κίνημα (movement), λόγω των διαφορών μεταξύ των μελών στο εσωτερικό του και λόγω της εξέλιξης στον χρόνο,²⁹⁷ κάτι με τον οποίο συμφωνεί και ο Iggers, ο οποίος θεωρεί εύστοχο τον αυτοχαρακτηρισμό των *Annales* ως εργαστηρίου νέων μεθόδων και προσεγγίσεων.²⁹⁸ Ακόμα, οι πολυάριθμες δημοσιεύσεις του Méquet δεν αποτελούν απόδειξη, παρά μόνο ισχυρή ένδειξη, μίας συμφωνίας των διευθυντών σύνταξης και της συντακτικής επιτροπής των *Annales* με τις αναλύσεις του. Διότι, πολλάκις, δημοσιεύονταν άρθρα, με τα οποία οι Bloch και Febvre διαφωνούσαν, όπως επίσης παρουσιάζεται το φαινόμενο, συγγραφείς από τους πλέον παραγωγικούς, όπως ο Méquet και άλλοι, να μην συμμετέχουν στην συντακτική επιτροπή, την ίδια στιγμή που μέλη της τελευταίας δεν είχαν δημοσιεύσει τίποτα τα ίδια χρόνια.²⁹⁹

Κατά δεύτερον, μέσα από την μελέτη μας επιβεβαιώνεται η κοινή παραδοχή γύρω από τον προσανατολισμό των *Annales*. Όλα τα κύρια άρθρα, που αφορούν την Σ.Ε. αναλύουν κοινωνικά και

²⁹⁷Burke, *ό.π.*, σ. 2

²⁹⁸Iggers, *ό.π.*, σ. 73

²⁹⁹Marc Bloch, Lucien Febvre, *ό.π.*, σ. XXXVIII

οικονομικά ζητήματα, όπως επίσης και η μεγάλη πλειοψηφία των μικρότερων άρθρων και των βιβλιοκρισιών. Έτσι, η εξέταση της Σ.Ε. εγγράφεται στο γενικότερο προσανατολισμό των *Annales*, που είχε ως αποτέλεσμα, μεταξύ 1929 και 1948, περισσότερο από τα δύο τρίτα των άρθρων να μελετούν οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα.³⁰⁰

Άλλωστε, ο επιστημονικός και μεθοδολογικός προσανατολισμός των *Annales* προς την οικονομική και κοινωνική ιστορία διασταυρώνεται και συσχετίζεται την περίοδο του μεσοπολέμου, όχι απλά με τον μαρξισμό, του οποίου την σχέση ως επιστημονικό εργαλείο με τα *Annales* θα σχολιάσουμε ακολούθως. Συνδέεται επίσης με τις κύριες κατευθύνσεις της πολιτικής προπαγάνδας της Σ.Ε., η οποία, ιδιαίτερα κατά την δεκαετία του 1930, προβάλλει τις οικονομικές εξελίξεις και τις κοινωνικές μεταμορφώσεις στο εσωτερικό της ως νομιμοποιητικές της ύπαρξής της. Επομένως, δημιουργείται μία συγχορδία ανάμεσα στα άρθρα των *Annales*, τα οποία επιλέγουν ως αποτέλεσμα των μεθοδολογικών προσεγγίσεων τους να εξετάσουν κοινωνικές, δημογραφικές και οικονομικές εξελίξεις της Σ.Ε. και στην προπαγάνδα της τελευταίας. Έτσι, θα συμφωνήσουμε με τον Francois Dosse, ο οποίος θα προσάψει στα *Annales* του μεσοπολέμου ότι «*περιορίζονται να κρίνουν μόνο με βάση τις προόδους των παραγωγικών δυνάμεων και την ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας, άποψη μερική, αν μη τι άλλο, της σοβιετικής πραγματικότητας.*»³⁰¹

Μπορούμε με βεβαιότητα να ισχυριστούμε ότι η συνολική εικόνα, την οποία εκπέμπουν τα *Annales* για την Σ.Ε., είναι θετική και η στάση των *Annales* κυμαίνεται, κινούμενη από την ήπια συμπάθεια έως τον ενθουσιασμό. Τα συμπεράσματά μας είναι κοινά με μία σειρά άλλων μελετητών. Ο Francois Dosse χαρακτηρίζει τα άρθρα του Méquet «*επαινετικά*» για την Σοβιετική Ένωση, θεωρεί ότι, με τα άρθρα του, ο Georges Friedman «*πλέκει το εγκώμιο του σταχανοβισμού ... και αποδίδει στον Στάλιν τις πρόπουσες τιμές*» και ότι «*Τα Annales ... εγκωμιάζουν το ολοκληρωτικό σταλινικό καθεστώς,...*».³⁰²

Η θετική παρουσίαση της Σ.Ε. και η απουσία ανάλυσης όψεων της σοβιετικής πραγματικότητας, που θα την δυσφημούσαν, αποτελεί μέρος του Front de refus (Μετώπου της άρνησης), όπως το αποκαλεί ο Marc Ferro. Δηλαδή, «*Ενώπιον αρνητικών πληροφοριών με προέλευση την Ρωσία, και οι οποίες δεν μπορούν να διασπείρονται παρά μόνο “από τους εχθρούς της δημοκρατίας”, συγκροτείται ένα είδος μετώπου της άρνησης σε όλους όσους διαδίδουν άσχημα νέα.*»³⁰³ Έτσι, όσοι υποστήριζαν θέσεις ή διέδιδαν ειδήσεις, που έπλητταν την επίσημη εικόνα της Σ.Ε., αποδοκιμάζονταν ως αποστάτες και προδότες του εργατικού κινήματος και της επανάστασης.³⁰⁴

Κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1930, όσο προχωρούσε η συσχέτιση του αντιφασιστικού

³⁰⁰Christian Delacroix, Francois Dosse, Patrick Garcia, *ό.π.*, σ.119

³⁰¹Francois Dosse, *ό.π.*, σ. 66

³⁰²Στο ίδιο, σ. 73, 66

³⁰³Marc Ferro, *L'Occident devant la Revolution Sovietique, l'histoire et ses mythes*, Bruxelles, Edition Complexe, 1980, σ.

63

³⁰⁴Στο ίδιο, σ. 64-65

αγώνα με την συμβολή της Σ.Ε. σε αυτόν, όσοι ασκούσαν κριτική, στιγματίζονταν, επιπλέον, και ως αποστάτες του αντιφασιστικού αγώνα. Πράγματι, όπως συμπεραίνει και ο Enzo Traverso, «μία πολύπλοκη (και στρεβλή) διαλεκτική ανάμεσα στον φασισμό και τον κομμουνισμό είναι η πηγή της ένοχης σιωπής πολλών διανοούμενων απέναντι στα εγκλήματα του σταλινισμού».³⁰⁵

Ο όρος “Μέτωπο της άρνησης”, κατά την γνώμη μας περιγράφει εύστοχα την αρνητική όψη ενός φαινομένου, το οποίο ο Τρότσκι χαρακτηρίζει «Μπολσεβικισμό για την Πολιτισμένη Μπουρζουαζία ή πιο περιληπτικά Σοσιαλισμό για Ριζοσπάστες τουρίστες», σχολιάζοντας την «ενατενιστική και αισιόδοξη, καθόλου καταστροφική [φιλολογία γύρω από την Σ.Ε.], ... που βλέπει όλα τα δυσάρεστα να ανήκουν στο παρελθόν», τα γραπτά των φίλων και συμπαθούντων της, δημοσιογράφων, συγγραφέων, διανοούμενων, όπως ο «Λουί Φίσερ και ο Ντουράντι... ο μακαρίτης Μπαρμπίς και ο Ρομέν Ρολάν, ... η Μπέατρις και ... η Σίντνεϊ Ουέμπ».³⁰⁶ Θα πρέπει εντούτοις να σημειώσουμε ότι η σύμπλευση των *Annales* με αυτό το Μέτωπο της Άρνησης δεν είναι ολοκληρωτική. Η καταναγκαστική εργασία λόγου χάρη παρουσιάζεται και σχολιάζεται στο άρθρο «Η αγροτική κολεκτιβοποίηση στην Ε.Σ.Σ.Δ.», που εξετάσαμε προηγουμένως.

Πιο συγκεκριμένα, καταλήγουμε στα ακόλουθα συμπεράσματα:

Πρώτον, στην συντριπτική πλειοψηφία των άρθρων που εξετάσαμε, οι συγγραφείς δεν αμφισβητούν τα δεδομένα που αντλούν από τις εκδόσεις της Σ.Ε., ούτε επιφυλάσσονται για την εγκυρότητά τους. Σε όλα τα άρθρα χρησιμοποιούνται εκδόσεις της Σ.Ε. και τα στοιχεία που παραθέτουν, ανεπιφύλακτα ως προς την ειλικρίνεια των αρχών που τις παρέχουν. Η μοναδική κριτική, που τους ασκείται, στο άρθρο «Η οικονομική ζωή στην επαναστατική Ρωσία, πηγές και εργαλεία ανάλυσης», αφορά την ποιότητα των εκδόσεων και την ανομοιογένεια των στατιστικών δεδομένων. Σε μία και μοναδική περίπτωση, στην βιβλιοκρισία «*Débuts de la révolution*» (Απαρχές της επανάστασης), *Annales*, 1938, T.10, N.51, όπου παρουσιάζεται το έργο *Ιστορία της Ρώσικης επανάστασης*³⁰⁷ αμφισβητείται για πρώτη φορά, η ειλικρίνεια των συγγραφέων. Συγκεκριμένα, «Πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτό το έργο έχει φτιαχτεί για προπαγάνδα, και για να κάνεις προπαγάνδα, δεν πρέπει να έχει κανείς φόβο του "αμαρτήματος του ψέματος δια της σιωπής". Δεν λέγονται τα πάντα.».³⁰⁸ Είναι προφανές ότι η αυτή η νεοεμφανισθείσα ήπια αμφισβήτηση είναι αποτέλεσμα των δικών της Μόσχας.

Η χρησιμοποίηση των κρατικών στατιστικών δεδομένων εκφράζει την πρόσληψη της Σ.Ε. ως νόμιμης κρατικής οντότητας, της οποίας οι ισχυρισμοί δεν αντιμετωπίζονται εκ των προτέρων ως εξαπάτηση. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Σ.Ε. εντάσσεται στην ίδια κατηγορία με όλα τα υπόλοιπα

³⁰⁵ Enzo Traverso, *Δια πυρός και σιδήρου*, ό.π., σ. 345

³⁰⁶ Λέων Τρότσκι, ό.π., σ. 10

³⁰⁷ *Histoire de la révolution Russe*, Maxime Gorki, V. Molotov, K. Vorochilov, A. Jdanov, J. Staline, Paris, Editions Sociales Internationales, 1937,

³⁰⁸ *Annales*, T.10, N. 51, σ. 288

αναπτυγμένα και πολιτισμένα κράτη. Μία τέτοια αντιμετώπιση δεν μπορεί να θεωρηθεί κοινός τόπος της εποχής, ούτε βέβαια εξαίρεση. Η ενσωμάτωσή της στο διεθνές status quo, η διεθνής διπλωματική και πολιτική αναγνώριση της, ακόμα και η έναρξη εμπορικών και οικονομικών σχέσεων με τα υπόλοιπα κράτη του κόσμου ήταν μία μακρόχρονη διαδικασία, της οποίας η επίτευξη ιεραρχούταν υψηλά στις επιδιώξεις των σοβιετικών αρχών. Άρχισε στα μέσα της δεκαετίας του 1920 με την διπλωματική αναγνώρισή της από την Γερμανία το 1922 και κορυφώθηκε με την είσοδό της στην Κοινωνία των Εθνών τον Σεπτέμβρη του 1934. Συνεπώς, ο G. Méquet και ακολούθως η συντακτική επιτροπή των *Annales*, δημοσιεύοντας ήδη από το 1929 άρθρα, που αξιώνουν επιστημονική εγκυρότητα και χρησιμοποιώντας ως πηγές τους τις επίσημες κρατικές εκδόσεις της Σ.Ε. συμβάλλουν στην διεθνή αναγνώριση της νομιμότητας της ΕΣΣΔ.

Δεύτερον, τα άρθρα των *Annales*, ενισχύουν την εικόνα, που η ηγεσία της Σ.Ε. επιδίωκε να συγκροτήσει σε μία σειρά από τομείς και ακολουθούν την εξέλιξη της προπαγάνδας της. Κατά πρώτον, όσον αφορά τον ρόλο του μπολσεβίκικου κόμματος. Στις απαρχές του καθεστώτος, οι υποστηρικτές της Σ.Ε. και οι συμπαθούντες την Σ.Ε. προέβαλλαν τον κύριο ρόλο των σοβιετικών θεσμών και οργάνων μέσα στο νέο κράτος, ενώ οι αντίπαλοι του κατά κύριο λόγο προέβαλλαν περισσότερο την εικόνα μίας απόλυτης κατίσχυσης, αν όχι δικτατορίας, του μπολσεβίκικου/κομμουνιστικού κόμματος. Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1920 και κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1930, η προπαγάνδα της Σ.Ε. τροποποιήθηκε. Κατά τον Ferro «*Η εξύμνηση του σημαντικότητας ρόλου του κόμματος του Λένιν και του Στάλιν είναι ένα καινούργιο γεγονός...*». Επίσης, «*Αυτή η στροφή στην παρουσίαση/αντιπροσώπηση (la représentation), όπου δεν γίνεται λόγος πλέον καθόλου για τα Σοβιέτ, συνοδεύεται από ένα γεγονός εντυπωσιακό: την θέση που καταλαμβάνει ένα πρόσωπο, η φιγούρα ή ο μύθος του Στάλιν.*».³⁰⁹ Πράγματι, έχουμε εντοπίσει στοιχεία αυτής της νέας προπαγάνδας σε αρκετά σημεία και ιδιαίτερα έχουμε προβεί σε αντίστοιχες παρατηρήσεις σχολιάζοντας στα άρθρα του Méquet «*Σχετικά με το πενταετές πλάνο*» και «*Η αγροτική κολεκτιβοποίηση στην ΕΣΣΔ*». Θα πρέπει, εντούτοις, να προσθέσουμε ότι έχουμε εντοπίσει μόνο ήπια και σποραδικά στοιχεία εξύμνησης της προσωπικότητας του Στάλιν, ενώ τα *Annales* δεν συμβάλλουν σχεδόν καθόλου στην αποθέωση της προσωπικότητας του Λένιν. Υπό αυτήν την έννοια, μπορούμε να καταλήξουμε ότι αν και επηρεάστηκαν από την προπαγανδιστική προσωπολατρία της σοβιετικής ηγεσίας, δεν ενέδωσαν σε αυτήν. Επιπλέον, εντοπίζουμε στα *Annales* ενδείξεις, περισσότερο ή λιγότερο ισχυρές, ανάγνωσης του νέου καθεστώτος υπό τους μπολσεβίκους, ως συνέχειας ή απότοκου της βαθιάς θρησκευτικής παράδοσης του ρωσικού λαού, ή αναγνώρισης ομοιοτήτων του μπολσεβικισμού με τις μεγάλες οργανωμένες θρησκείες. Συγκεκριμένα, στην βιβλιοκρισία με τίτλο «*L'aspect religieuse de la bolchévisme*» (Η θρησκευτική

³⁰⁹Marc Ferro, *ό.π.*, σ.92

όψη του μπολσεβικισμού), ο συντάκτης της συμφωνεί με τον συγγραφέα ότι «*Το κομμουνιστικό κόμμα παρουσίαζε μία χτυπητή αναλογία με τα μεγάλα τάγματα του Μεσαίωνα*». ³¹⁰ Θα πρέπει να έχουμε υπόψιν ότι κατά την εποχή αυτή, στην Γαλλία, με σκοπό την περιγραφή του σοβιετικού καθεστώτος «*οι όροι “του σοβιετικού μυστικισμού”, της “Μηχανής-Θεού” ή των “απόστολων των Πλάνων” εξαπλώνονται*». ³¹¹

Η σύμπλευση με την διαχεόμενη από την Σ.Ε. προπαγάνδα επεκτείνεται στα πρότυπα που η τελευταία προέβαλλε ως τους νέους κοινωνικούς χαρακτήρες. Πρόκειται για το πρότυπο του εργάτη, κατά πρότυπο του Σταχάνοφ, το οποίο αναδεικνύεται, ιδιαίτερα, στο άρθρο του Georges Friedmann «*Μία όψη του “σταχανοβικού κινήματος”*» και στο άρθρο «*Σχετικά με το Πενταετές πλάνο*», και το πρότυπο του αγρότη, μέλους των κολχόζ, του οποίου η ανάδειξη στα *Annales* είναι περιορισμένη και μόνο ψήγματα αυτής εντοπίζουμε στο άρθρο του Méquet «*Η αγροτική κολεκτιβοποίηση στην ΕΣΣΔ*». Όπως διαπιστώνει ο Ferro «*νέες προσωπικότητες εμφανίζονται, σύμβολα μία καινούργιας κοινωνίας, που βρίσκεται υπό κατασκευή. Καταρχήν, το μέλος του Κολχόζ (le Kolkhozien), στο οποίο ενσαρκώνεται στην ύπαιθρο η πάλη του Καινούργιου ενάντια στο Παλιό... Κατόπιν, ο Σταχανοβικός (le Stakhanoviste), του οποίου η ύπαρξη συμβολίζει μία καινούργια ψυχολογία της εργασίας... οι σταχανοβίτες ανακοινώνουν την γέννηση μίας Αριστοκρατίας της Εργασίας*». ³¹²

Τέλος, όσον αφορά τον σχεδιασμό της οικονομίας, όπως σχολιάσαμε στο άρθρο «*Για το πενταετές πλάνο*», το “Πλάνο” αναδεικνύεται μέσα από τις σελίδες των *Annales* σε καινοτόμο συμβολή της Σ.Ε., σε μέθοδο και πρακτική που λειτουργεί αποτελεσματικά και σε δύναμη πρότυπο για τις υπόλοιπες οικονομίες. Το συγκεκριμένο άρθρο, εξάλλου, συντάσσεται την εποχή κατά την οποία «*η συγκεκριμένη εφαρμογή μίας οικονομίας ολοκληρωτικά εξορθολογισμένης και διευθυνόμενης εκπλήσσει τους γάλλους παρατηρητές*» με αποτέλεσμα στην μεγάλη πλειοψηφία εξ αυτών «*να αναμειγνύονται η περιέργεια με τον εντυπωσιασμό και τον θαυμασμό για τα γιγάντια βιομηχανικά έργα*». ³¹³ Ακόμα, όπως είδαμε στο άρθρο «*Για το Πενταετές πλάνο*», και συμπεραίνει επίσης η Coeuré «*το Πλάνο μοιάζει λοιπόν, να έχει ωθήσει στην εξαφάνιση ορισμένα χαρακτηριστικά που θεωρούνταν τυπικά ρώσικα, απάθεια, φαναλισμός ή αναρχία, για να τα αντικαταστήσει με έναν αληθινό ζήλο για εργασία ή επιστήμη*». ³¹⁴ Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η έννοια της ρώσικης ψυχής, όπως εμφανίζεται στο άρθρο «*Σχετικά με το πενταετές πλάνο*», ακολουθεί τα καθιερωμένα στερεότυπα, τα οποία έχουν προέλθει από μία μακρά παράδοση πολιτικής και ιστορικής ανάλυσης των δυτικοευρωπαϊκών αναλυτών, που έχει τις ρίζες της σε γραπτά ακόμα και του 15ου αιώνα. ³¹⁵

³¹⁰ *Annales*, T. 6, N.26, σ. 218

³¹¹ Sophie Coeure, *ό.π.*, σ. 219

³¹² Marc Ferro, *ό.π.*, σ.91

³¹³ Sophie Coeuré, *ό.π.*, σ. 220

³¹⁴ Στο ίδιο, σ. 219

³¹⁵ Ronald Grigor Suny, «*Reading Russia and the Soviet Union in the twentieth century: how the ‘West’ wrote its history of the USSR*», Ronald Grigor Suny (Ed.), *The Cambridge History of Russia, 20th Century, VIII, The Soviet Century*,

Χαρακτηριστικά γνωρίσματα σύμφωνα με αυτήν την παράδοση ιστορικής, κοινωνικής και φυλετικής ανάλυσης είναι η νωθρότητα, η αδράνεια, η έλλειψη πρωτοβουλίας και ενέργειας, η αγάπη προς την εξουσία, η ανικανότητα αυτο-κυβέρνησης, η τάση προς τον δεσποτισμό, η έλλειψη (αυτό)-πειθαρχίας και η υποτακτικότητα. Πιο συγκεκριμένα, την γαλλική πνευματική παράδοση βάρυναν οι αναλύσεις του φιλοσόφου του Διαφωτισμού Montesquieu για τον ρόλο του κλίματος στη διαμόρφωση της βάρβαρης ρώσικης ψυχής. Επιπλέον, οι αναλύσεις του Γάλλου ιστορικού Henri Jean Baptiste Anatole Leroy-Beaulieu (1842-1912) συνέβαλλαν στην διαμόρφωση των αντιλήψεων σχετικά με την Σλαβική ψυχή, μέρος της οποίας είναι η ρωσική με χαρακτηριστικά της γνωρίσματα την έλλειψη ατομικότητας και τον φαναλισμό.³¹⁶ Η μεταμόρφωση της ρώσικης ψυχής αποδίδεται από τις αναλύσεις των *Annales* στην εφαρμογή του Πλάνου, στην εκβιομηχάνιση πριν από την επανάσταση, στην μεταπλαστική δύναμη του Μπολσεβίτικου Κόμματος και στον μεταμορφωτικό χαρακτήρα της επανάστασης. Η υιοθέτηση λοιπόν της στερεότυπης έννοιας της ρώσικης ψυχής και η διαπίστωση της μεταμόρφωσής της χρωματίζει θετικά, δικαιολογεί και υποστηρίζει την ύπαρξη και την λειτουργία του Μπολσεβίτικου κόμματος και της σοβιετικής κυβέρνησης.

Τρίτον, μπορούμε με σαφήνεια να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι στα άρθρα των *Annales* η Σ.Ε. αντιμετωπίζεται ως κράτος, όπου κυριαρχεί το ρωσικό στοιχείο ή ακόμα και ως ρωσικό κράτος, κληρονόμος της Τσαρικής Αυτοκρατορίας. Αυτή η ταύτιση έχει επισημανθεί σχεδόν σε όλα τα κύρια άρθρα και έχει σχολιαστεί εκτενώς σε ορισμένα από αυτά. Παρόμοια είναι η εικόνα στα μικρότερα άρθρα και στις βιβλιοκρισίες. Μία έρευνα, η οποία θα επεξεργαζόταν στατιστικά στοιχεία γύρω από την συχνότητα της χρήσης όρων όπως “Ρωσία”, “Τσαρική Αυτοκρατορία”, “Σοβιετική Ένωση”, “ΕΣΣΔ”, θα αναδείκνυε με ένα ποσοτικό δείκτη τον ρωσοκεντρισμό στην διαχεόμενη εικόνα της Σ.Ε., αλλά δεν είναι δυνατή στα χρονικά πλαίσια της παρούσας εργασίας.

Ακόμα, εμφανίζεται περιστασιακά η αναπαραγωγή στερεότυπων αντιλήψεων για τον ρωσικό λαό ή ακόμα και για την “ρωσική ψυχή”. Η ενασχόληση με αυτές, όπως έχουμε υποδείξει στα άρθρα «Το πρόβλημα του πληθυσμού στην Ε.Σ.Σ.Δ» και αλλού, αποτελεί ένα επιπλέον δείκτη της ρωσοκεντρικής αντίληψης των *Annales* για το Σοβιετικό καθεστώς.

Τέταρτον, η ΕΣΣΔ τοποθετείται από τα *Annales* σταθερά μέσα στα πολιτισμικά όρια της Ευρώπης. Από την κληρονομιά των διαφορετικών και αντίπαλων θεωρήσεων της Ρωσίας, είτε ως ασιατικής βάρβαρης δύναμης που διαθέτει μία ευρωπαϊκή προσωπίδα, είτε ως ευρωπαϊκής δύναμης που εξαπλώνεται στην Ανατολή, οι συγγραφείς των *Annales* επιλέγουν και προωθούν την δεύτερη αντίληψη. Εντάσσουν, έτσι, την ΕΣΣΔ στο ευρύτερο φάσμα του δυτικού πολιτισμού, μάλιστα ως κληρονόμο των καλύτερων του παραδόσεων. Αυτή η αντιμετώπιση είναι εμφανής, όπως έχουμε σχολιάσει αναλυτικά, στα άρθρα «Το πρόβλημα του πληθυσμού στην ΕΣΣΔ» του G. Méquet, «Οι

Cambridge University Press, 2006 σ.6-7

³¹⁶Στο ίδιο, σ.7

γεωγραφικές συνθήκες μία Ευρωπαϊκής Ένωσης: Ευρωπαϊκή ομοσπονδία ή περιφερειακές συμμαχίες» του Demangeon και στο «Μία όψη του “σταχανοβικού κινήματος”» του Georges Friedmann. Ο Διαφωτισμός, «αυτή η αξιακή βάση γίνεται καθολικά αποδεκτή και από τους κομμουνιστές, οι οποίοι θέλουν να εναρμονίσουν την υπεράσπιση της δημοκρατίας στον δυτικό κόσμο με την οικοδόμηση του σοβιετικού καθεστώτος στην Ρωσία.»³¹⁷ Αυτή η αυτοπαρουσίαση της ΕΣΣΔ και του κομμουνιστικού κινήματος υιοθετείται, λοιπόν, από τα *Annales*.

Πέμπτον, όσον αφορά την εικόνα για τον χαρακτήρα του καθεστώτος της Σοβιετικής Ένωσης, για τις σχέσεις του με τον πληθυσμό, για τον δημοκρατικό ή μη χαρακτήρα του, μπορούμε να συμπεράνουμε, όπως έχουμε παρατηρήσει στα άρθρα «Το πρόβλημα του πληθυσμού στην ΕΣΣΔ», «Το αγροτικό πρόβλημα στην Ρωσική επανάσταση» και «Σχετικά με το πενταετές πλάνο», ότι αν και χρησιμοποιείται ο όρος πραξικόπημα για να περιγράψει την άνοδο των μπολσεβίκων στην εξουσία, εντούτοις δεν χρησιμοποιείται ο όρος δικτατορία, ως πάγιος χαρακτηρισμός του καθεστώτος της Σ.Ε., εκτός από την περίοδο του πολεμικού κομμουνισμού. Η απουσία ενός τέτοιου χαρακτηρισμού απομακρύνει τα *Annales* από την αντισοβιετική και αντικομμουνιστική καμπάνια, καθώς μετά την εξαφάνιση της εικόνας μίας Ρωσίας κυριαρχούμενης από την ανοργάνωτη και άναρχη πλέμπα, «Η έννοια της δικτατορίας έγινε ο κοινός παρονομαστής του συνόλου των μη κομμουνιστικών αναγνώσεων».³¹⁸ Κατά αυτόν τον τρόπο, τα *Annales* χαρακτηρίζοντας πραξικόπημα τον Οκτώβρη του 1917, αλλά αρνούμενα να επεκτείνουν τον χαρακτηρισμό, τοποθετούνται εγγύτερα στην σοβιετική αυτοπαρουσίαση του καθεστώτος, διατηρώντας ορισμένες αποστάσεις. Επιπλέον, οι σχέσεις του καθεστώτος με τον πληθυσμό περιγράφονται ως σχέσεις εμπιστοσύνης και καθοδήγησης και ο πληθυσμός παρουσιάζεται ευνοϊκά διακείμενος προς το καθεστώς, ακόμα και στις δύσκολες οικονομικά και πολιτικά περιόδους. Μία τέτοια εικόνα έρχεται σε αντίθεση με το σύνολο της αντισοβιετικής και αντικομμουνιστικής προπαγάνδας, η οποία παρουσιάζει την ΕΣΣΔ ως κρανίου τόπο.

Με αυτό το θέμα συναρτάται το ερώτημα, που αναδύεται συχνά στην δημόσια συζήτηση, καθ όλη την διάρκεια του μεσοπολέμου, και αφορά την ανθεκτικότητα της ΕΣΣΔ, την προοπτική κατάρρευσής της και γενικά το προσδόκιμο ζωής της. «Η εξαφάνιση του καθεστώτος που γεννήθηκε τον Οκτώβρη... σχηματίζει μία πιθανότητα που την ονειρεύεται η ρωσική εμιγκράτσια και την έχει προβλέψει η γαλλική δεξιά από την πρώτη μέρα κατάληψης της εξουσίας. Η αποτυχία των μαρξιστών δικτατόρων, καταδικασμένων από τις ίδιες τους τις αρχές, μοιάζει αναπόφευκτη.»³¹⁹ Δεν έχουμε εντοπίσει στα *Annales* πραγμάτευση αυτού του ερωτήματος στα κύρια άρθρα. Απαντά μία και μοναδική αναφορά στην πιθανότητα πλήρους ανατροπής του καθεστώτος στο άρθρο «Το πρόβλημα

³¹⁷Enzo Traverso, *Δια πύρος και σιδήρου*, ό.π., σ. 343

³¹⁸Sophie Coeuré, *La Grande Lueur à l'Est*, Paris, Editions du Seuil, 1999, σ.104

³¹⁹Στο ίδιο, σ. 108

του πληθυσμού στην ΕΣΣΔ», όπως επίσης βιβλιοκρισία, με τίτλο «L'Union Soviétique en 1928» (Η Σοβιετική Ένωση στο 1928), στα *Annales*, 1930, T.2, N.7, όπου στα παρουσιαζόμενα βιβλία, τα οποία ασχολούνται αμφότερα με την Σ.Ε. σε κρίση, ο Méquet συντάσσεται με το σχόλιο ενός από τους δύο συγγραφείς ότι η διάρκεια ζωής του καθεστώτος «ξεπερνάει όλες τις προβλέψεις των καλύτερων ειδικών».³²⁰

Η απουσία πραγμάτευσης αυτού του ερωτήματος είναι αποτέλεσμα, πρώτον των αντιλήψεων που εκτέθηκαν παραπάνω για τις σχέσεις πληθυσμού και καθεστώτος και των αντιλήψεων για την ταχύτερη οικονομική πρόοδο της ΕΣΣΔ. Όπως σημειώνει ο Ferro «Η δεύτερη υπόθεση, καταστροφικού χαρακτήρα, συνέδεε το τέλος της Ρωσίας με μία άλλη διαδικασία. Την υπόθεση της εξέγερσης ενάντια στο καθεστώς διαδέχεται η υπόθεση μία αποσύνθεσης στο πρώτο τράνταγμα... καθώς τόσο μεγάλη είναι η δυσαρέσκεια μέσα στην χώρα.»³²¹ Ωστόσο, καθώς η ήττα της ΕΣΣΔ δεν ήταν πολιτικός στόχος των συγγραφέων των *Annales* και καθώς η συζήτηση για την κατάρρευσή της διεξαγόταν κατά κύριο λόγο από τους αντιπάλους της, τα *Annales* απείχαν από την συζήτηση αυτή.

Έκτον, οι εσωτερικές πολιτικές αντιμαχίες και συγκρούσεις δεν λαμβάνουν μεγάλης προσοχής από τα *Annales*. Είναι το αποτέλεσμα του μεθοδολογικού προσανατολισμού των *Annales* και το αποτέλεσμα της ένταξης στο Μέτωπο της Άρνησης. Ιδιαίτερα, όσον αφορά τις διαμάχες μεταξύ αριστερής αντιπολίτευσης και Τρότσκι με τον Στάλιν, η σύγκρουση μεν αναγνωρίζεται ως πολιτική σύγκρουση, χωρίς βέβαια να αναγνωρίζονται σε όλη τους την έκταση και να αναδεικνύονται οι μέθοδοι φυσικής βίας και καταστολής με τις οποίες διεξάχθηκε. Ακόμα, η σύγκρουση ερμηνεύεται και ως αποτέλεσμα προσωπικών αντιμαχιών, όπως έχουμε σημειώσει σχολιάζοντας στα άρθρα «Το αγροτικό πρόβλημα στην Ρωσική επανάσταση» και «Σχετικά με το πενταετές πλάνο». Τα *Annales* ή τουλάχιστον ο G. Méquet, υπόρρητα συντάσσεται με την ηγεσία της Σ.Ε., όχι μόνο μέσα από την ευμενή παρουσίαση των επιτευγμάτων της, αλλά και μέσα από την υποτίμηση των αντιπάλων του καθεστώτος. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην βιβλιοκρισία που αφορά το έργο του Τρότσκι *Η Ζωή μου*, με τίτλο «L'autobiographie de Trotsky» (Η αυτοβιογραφία του Τρότσκι), στο τεύχος 10, ο Méquet αξιολογεί το έργο δεν αποτελεί «ντοκουμέντο αξιολογής ιστορικής αξίας», και ότι οποιαδήποτε προσπάθεια να αξιοποιηθεί ως τέτοιο θα ήταν τόσο λογική όσο «θα ήταν [...] λογικό, για να μελετήσει κανείς την Δεύτερη Αυτοκρατορία στην Γαλλία, να στηριχθεί στα “Châtiments”³²²», και επίσης προχωρά σε δηκτικές παρατηρήσεις για το κατ' εκείνον υπεροπτικό ύφος του βιβλίου.³²³

³²⁰ *Annales*, T.2, N.7, σ. 474

³²¹ Marc Ferro, *ό.π.*, σ. 110

³²² Είναι μία συλλογή ποιημάτων του Victor Hugo, τα οποία έχουν γραφθεί το 1853 και με τα οποία ο ποιητής επιτίθεται στον Λουδοβίκο Βοναπάρτη III

³²³ *Annales*, T.3, N.10, σ.319

Από την έρευνά μας, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι υπάρχουν σαφείς επιρροές μαρξικών και μαρξιστικών ιδεών, αναλύσεων και αντιλήψεων στα κύρια άρθρα. Είναι βέβαιο ότι η επιρροή του μαρξισμού ως φιλοσοφίας και μεθοδολογία της ιστορίας αλληλοενισχύονταν με την ευμενή αντιμετώπιση της Σ.Ε., η οποία θεμελιώνει την νομιμότητα της στην μαρξιστική φιλοσοφία της ιστορίας. Πράγματι, φαίνεται να επιβεβαιώνεται η παρατήρηση του Francois Dosse, που υποστηρίζει ότι «η ομάδα των *Annales* άντλησε πολλές ιδέες από ένα διάχυτο μαρξισμό...».³²⁴ Τέτοιες επιρροές έχουν επισημανθεί στα άρθρα «Οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις στην ανατολική και κεντρική Ευρώπη. Οι οικονομικές και κοινωνικές τους αιτίες», «Για το πενταετές πλάνο». Όμως, η επιρροή αυτή συναντούσε ορισμένα σημαντικά όρια. Στο άρθρο «Τεχνικές, επιστήμες και μαρξισμός», όπου, όπως είδαμε, αναγνωρίζεται η συμβολή του Μαρξ, δεν του αναγνωρίζεται κάποια ρηξικέλευθη συμβολή στην ιστορική επιστήμη. Η απόσταση, που τηρεί το περιοδικό από τον μαρξισμό, εντάσσεται στην προσπάθεια για ανάδειξη ενός δικού τους ιδιαίτερου παραδείγματος. «Έχοντας δεξιά τους την ιστορικιστική σχολή και αριστερά το μαρξισμό, η ομάδα των *Annales* προτείνει ένα τρίτο δρόμο».³²⁵ Η μαρξιστική ιστοριογραφία «είναι ένας αντίπαλος και ένα πρόδρομος, ταυτόχρονα, του παραδείγματος των *Annales*».³²⁶

Παρά την ευμενή αντιμετώπιση της ΕΣΣΔ και τις επιρροές από τον μαρξισμό, αυτές δεν οδήγησαν σε κομμουνιστική στράτευση των *Annales*. Παρά την ενίσχυση της συμπάθειας προς την ΕΣΣΔ, λόγω της αντιφασιστικής στράτευσης των *Annales*, ο πολιτικός ορίζοντας των ιδρυτών παρέμεινε εντός των ορίων της ευρύτερης αριστεράς, του αστικού κοινοβουλευτισμού, του μεταρρυθμιστικού σοσιαλισμού και της οικονομίας της αγοράς. Μπορούμε να καταλήξουμε ότι η αντιφασιστική τους στράτευση και η φιλοσοβιετική στάση των *Annales*, σε συνδυασμό με τα παραπάνω πολιτικά όρια, τα καθιστούν μία χαρακτηριστική ψηφίδα του διανοητικού και ηθικού κλίματος, που κόμισε η ανάδειξη της κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου.

Τα *Annales* ιδρύθηκαν και έδρασαν, μέσα σε ένα πολιτικό και διανοητικό κλίμα στη Γαλλία, σε μία εποχή, κατά την οποία μεγάλο μέρος των διανοούμενων προσχωρούσε σε φιλοσοβιετικές και φιλοκομμουνιστικές θέσεις. Αρκετοί εγγράφονταν στο Κομμουνιστικό Κόμμα Γαλλίας, ενώ άλλοι αποτελούσαν δείγματα ενός νέου τύπου στρατευμένου διανοούμενου, του αποκαλούμενου “συνοδοιπόρου”. Ο γαλλικός όρος *compagnon de route* (συνοδοιπόρος) εξαπλώθηκε και έγινε κοινότυπος στην τρέχουσα ορολογία της εποχής.³²⁷ Περιέγραφε τον διανοούμενο, συνηθέστερα καλλιτέχνη, ο οποίος χωρίς να είναι μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος υποστήριζε ενεργά την κοινωνική πάλη ενάντια στις αδικίες του καπιταλιστικού συστήματος και συνήθως υπερασπιζόταν

³²⁴Francois Dosse, *Ιστορία σε ψίχουλα, ό.π.*, σ. 67

³²⁵Στο ίδιο, σ. 69

³²⁶Stoianozich, *French historical method: The Annales Paradigm*, Ithaca, Λονδίνο, Cornell University Press, 1976, σ. 237

³²⁷Hélène Baty-Delalande, «L'espérance au conditionnel au compagnons de route (1920-1939) », *Itinéraires* [En ligne], 2011-4 | 2011, mis en ligne le 01 décembre 2011, consulté le 02 octobre 2016. URL : <http://itineraires.revues.org/1422> ; DOI : 10.4000/itineraires.1422

την Σοβιετική Ένωση, ενώ ιδιαίτερα μετά το 1933-34 συντασσόταν με την Σ.Ε. και το Κ.Κ. στην πάλη ενάντια στον φασιστικό κίνδυνο, ακόμα και εάν διαφωνούσε κατά τα άλλα. Επρόκειτο για φαινόμενο που αφορούσε όλους τους τομείς της διανοητικής ζωής, κυρίως όμως τους λογοτέχνες. Παραδείγματα τέτοιων συγγραφέων ήταν ο André Marleaux, ο André Gide, ο Romain Rolland, οι οποίοι μαζί με τους καλλιτέχνες μέλη του Κ.Κ. Γαλλίας, Louis Aragon και άλλους συγκροτούσαν ένα πλατύ και σημαντικό στρώμα, με ιδιαίτερο ρόλο στην πολιτική ζωή. Το 1932 ιδρύεται η Ένωση Συγγραφέων και Επαναστατών καλλιτεχνών (Association des Écrivains et des Artistes Révolutionnaires, A.E.A.R.), ακολουθεί το Συνέδριο του Άμστερνταμ και αργότερα η Επιτροπή Επαγρύπνησης των αντιφασιστών διανοούμενων.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο διεξάγεται η πολιτική δράση και στρατεύση των ιδρυτών των *Annales*. Ο Febvre πριν τον πόλεμο ήταν μέλος του S.F.I.O. (Section Française de l'Internationale Ouvrière, Γαλλικό Τμήμα της Εργατικής Διεθνούς) και μεταξύ 1907-1909 αρθρογραφούσε στο περιοδικό *Le socialiste comtois* (Ο σοσιαλιστής του Comtois), εβδομαδιαίο όργανο του S.F.I.O. του διαμερίσματος του Ντου.³²⁸ Μετά τον πόλεμο δεν ανήκε σε κάποιον πολιτικό σχηματισμό, όπως και ο Bloch. Την δεκαετία του 1930, ο Febvre έγινε μέλος των αντιφασιστικών οργανώσεων *Οι Φίλοι της Ισπανίας* και *Επιτροπή επαγρύπνησης των αντιφασιστών διανοούμενων*, της οποίας το μανιφέστο του 1934 είχε υπογράψει και ο Bloch.³²⁹ Πολλοί βασικοί συνεργάτες ήταν στρατευμένοι στην αριστερά, ο Friedmann, συμπαθών του κομμουνιστικού κόμματος Γαλλίας και συμμετέχων στην αντιναζιστική αντίσταση, ο Franz Borkebau, της *Σχολής της Φρανκφούρτης*, εισηγητή της θεωρίας του Ολοκληρωτισμού για το σοβιετικό καθεστώς, ο Ζώρζ Μπουρζέν, ιστορικός του Κομμούνας, που είναι φίλος του Febvre και του Leon Blum, ενώ ο κοινωνιολόγος Halbwachs θα πεθάνει στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Μπούχενβαλντ το 1945.³³⁰ Τέλος, ο Bloch διάκειται ευνοϊκά απέναντι στο Λαϊκό μέτωπο το 1936,³³¹ ενώ κατά την Κατοχή θα στρατευθεί στην αντίσταση και θα εκτελεστεί από τους Ναζί το φθινόπωρο του 1944.

Οι ιδρυτές των *Annales*, λοιπόν, και ως ένα ορισμένο βαθμό και τα ίδια τα *Annales* ενστερνίζονταν το αντιφασιστικό ήθος που εξαπλώθηκε στις τάξεις των διανοούμενων την δεκαετία του 1930 και συμμετείχαν στον αντιφασιστικό αγώνα. Είναι ενδεικτικό ότι, το 1937, το τεύχος με αντικείμενο μελέτης την Γερμανία λάμβανε ανοιχτά αντιφασιστική θέση και αυτό είχε ως συνέπεια την ρήξη με τις εκδόσεις Armand Colin, οι οποίες προωθούσαν την δημοσίευση ενός φιλοναζιστικού άρθρου, ρήξη η οποία συνέβαλε ώστε το 1939 τα *Annales* να καταλήξουν αυτοεκδιδόμενα.³³²

³²⁸Francois Dosse, *ό.π.*, σ. 63

³²⁹Christian Delacroix, Francois Dosse, Patrick Garcia, *ο.π.*, σ.122

³³⁰Francois Dosse, *Ιστορία σε ψίχουλα, ό.π.*, σ. 64

³³¹Στο ίδιο, σ. 64

³³²Christian Delacroix, Francois Dosse, Patrick Garcia, *ό.π.*, σ.120

Όμως, όπως έχουμε ήδη επιχειρηματολογήσει στο κεφάλαιο Γ3, τα *Annales* ενδιαφέρονται για την εύρυθμη λειτουργία του επιχειρηματικού κόσμου και της οικονομίας της αγοράς, φιλοδοξώντας να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε αυτήν την κατεύθυνση. Μάλιστα, ο Bloch προσπαθώντας να πείσει για την χρησιμότητα της ιστορίας στην επιχειρηματική ζωή, επιχειρηματολογεί, αναφερόμενος στην μάχη ενάντια στον κομμουνισμό. Λέει χαρακτηριστικά ότι «Ανάμεσα στις ισχυρές δυνάμεις, που ενδιαφέρονται να καταπολεμήσουν τον κομμουνισμό, έχουμε φθάσει στο σημείο, όπου θα έρθει η ιδέα να μελετηθεί αντικειμενικά το κίνημα, το οποίο είναι πρώτα από όλα ένα πραγματικό γεγονός? Η θεωρία ή οι μύθοι είναι απλοί και καθαροί. Όμως, τα ανθρώπινα στοιχεία, και οι βαθιές ανάγκες, λιγότερο ή περισσότερο ασύνειδες, είναι πολύ λιγότερο γνωστές». ³³³ Αν και το ύφος του αποσπάσματος αυτού δεν υποδεικνύει κάποια συστράτευση με το αντικομμουνιστικό στρατόπεδο, σε κάθε περίπτωση, η αναγνώριση ότι η αντί-κομμουνιστική μάχη μπορεί να διεξαχθεί με καλύτερους όρους και μάλιστα με την βοήθεια “αντικειμενικών γνώσεων”, είναι ενδεικτική των πολιτικών ορίων του Bloch, και συνεπώς των *Annales*, ιδιαίτερα εάν λάβουμε υπόψιν ότι το απόσπασμα αυτό προέρχεται από το τεύχος των *Annales*, που αφορά την μελέτη της επιχειρηματικότητας και των σχέσεων επιχειρήσεων και ιστορικής επιστήμης και κατά συνέπεια απευθύνεται ακριβώς στους “ανθρώπους της δράσης” δηλαδή στους ανθρώπους των επιχειρήσεων και του κρατικού μηχανισμού. Ακόμα και ο φιλικά προσκείμενος στην Σ.Ε., G. Méquet στην βιβλιοκρισία με τίτλο «Exportation et dumping» (Εξαγωγές και ντάμπινγκ), (*Annales*, 1934, T.6, N.30), αναφωνεί «Κατά την γνώμη του K. Eliacheff, πρέπει να συγκροτηθεί ένας “οργανισμός επαρκής για την διεθνή άμυνα ενάντια στο σοβιετικό ντάμπινγκ”. Διαφορετικά ειπωμένο, στο σοβιετικό μονοπώλιο πρέπει να αντιταχθεί ένα ενιαίο μέτωπο της παγκόσμιας οικονομίας. Προφανώς!...αλλά το Συνέδριο των δημοκρατικών έδειξε ότι συμφωνίες τέτοιας τάξης δεν ήταν πολύ εύκολο να υλοποιηθούν». ³³⁴ Η συμπάθεια, επομένως, προς την Σ.Ε. προσέκρουε στα όρια της εύρυθμης λειτουργίας της παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς. Η διαταραχή της τελευταίας συνεπαγόταν συναίνεση στην κήρυξη εμπορικού πολέμου στην Σ.Ε. και στην προσπάθεια χτυπήματος ενός από τα βασικά εργαλεία οικονομικής πολιτικής, που διέθετε η Σ.Ε., δηλαδή του μονοπωλίου του εξωτερικού εμπορίου, ακόμα και από τους φιλικά διακείμενους απέναντί της.

Η) Πηγές, βιβλιογραφία

Η.1) Πηγές

Κύρια και άλλα άρθρα:

³³³ *Annales*, T.3, N.9, σ. 3

³³⁴ *Annales*, T.6, N.30, σ. 628

1. «Το πρόβλημα του πληθυσμού στην Ε.Σ.Σ.Δ.» (Le problème de la population en U.R.S.S.), G. Méquet, 1929, T.1, N.1,
2. «Η οικονομική ζωή στην επαναστατική Ρωσία, πηγές και εργαλεία εργασίας» (La vie économique dans la Russie révolutionnaire, sources et instruments de travail), G. Méquet, La vie scientifique, 1929, T.1, N.3
3. «Το αγροτικό πρόβλημα στην Ρωσική Επανάσταση» (Le problème agraire dans la Revolution Russe), G. Méquet, 1930, T. 2, N.6,
4. «Οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις στην ανατολική και κεντρική Ευρώπη. Οι οικονομικές και κοινωνικές τους αιτίες» (Les reformes foncières en Europe orientale et centrale. Leurs causes économiques et sociales), O. Gorni, 1931, T.3, N.10
5. «Σχετικά με το πενταετές πλάνο» (Autour du plan quinquenal), G. Méquet, 1932, T.4, N.15
6. «Οι γεωγραφικές συνθήκες μίας Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ευρωπαϊκή ομοσπονδία ή περιφερειακές συμμαχίες» (Les conditions géographiques d'une Union Européenne. Fédération européenne ou ententes régionales?), A. Demangeon, 1932, T.4, N.17
7. «Πενταετές Πλάνο» (Piatiletka), Georges Méquet, Questions de fait et de méthode, 1933, T. 5, N.20
8. «Το παρελθόν της Ρωσίας και η ερμηνεία του» (Le passé de la Russie et son interprétation), Raul Labry, Questions de fait et de méthode, 1934, T.6, N.26.
9. «Τεχνική, επιστήμη και μαρξισμός» (Techniques, sciences et marxisme), Lucien Febvre, Un débat des méthodes, 1935, T.7, N.36
10. «Μία όψη του “σταχανοβικού κινήματος”» (Un aspect du “movement stackanovite”), Georges Friedmann, Questions de fait et de méthode, 1936, T.8, N.38
11. «Η αγροτική κολεκτιβοποίηση στην Ε.Σ.Σ.Δ.» (La collectivisation agricole dans l'URSS), G. Méquet, 1938, T. 10, N.49
12. «Από την Αγία Ρωσία στην Ε.Σ.Σ.Δ.» (De la Saint-Russie au U.R.S.S.), Lucien Febvre, Questions de fait et de méthode, 1938, T.10, N.53

Βιβλιοκρισίες:³³⁵

1. 1929, T.1, N.1, A travers les livres et les revues, L'économie de l'Europe Slave, Χωρίς τίτλο, G. Méquet. Παρουσιάζονται πολλοί τίτλοι, καθώς αποτελεί βιβλιογραφικό οδηγό για τον οικογενειακό προϋπολογισμό των εργατών.
2. 1930, T.2, N.6 Statistiques, «Le même mouvement économique à travers deux statistiques différentes: le commerce germano-russe» (Η ίδια οικονομική κίνηση μέσα από δύο διαφορετικές στατιστικές: Το γερμανο-ρωσικό εμπόριο), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Rudolf Anders, *Der HandelsVerkehr des U..S.S.R mit Deutschland* (Statistische Materialien), Berlin, R.L. Roger, 1928, in-8, 108 p.
3. 1930, T.2, N.7: Courriers critiques, Économie de l'Europe Slave, «L'Union Soviétique en 1928» (Η Σοβιετική Ένωση το 1928), G. Méquet. Παρουσιάζονται τα Jacques Lyon, *La crise en Russie Soviétique*, Paris, Alcan, 1929, in-8, 112 p. και A. Jugow, *Die Volkswirtschaft der SowjetUnion und irhe probleme*, Dresden, Verlag Kaden und C., 1929, in-8, 371 p.
4. 1930, T.2, N.7: Courriers critiques, économie de l'Europe Slave, «Le problème agraire en Russie: Propagande et statistique» (Το αγροτικό πρόβλημα στην Ρωσία: Προπαγάνδα και στατιστική), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Th. Tomrbal (Conseil paysan international), *Le village soviétique en chiffres et diagrammes*, Paris, Bureau d'éditions, sans date, in-8, 208 p. et 108 diagrammes
5. 1930, T.2, N.7: Courriers critiques, économie de l'Europe Slave, «Le refuge russe en France» (Οι Ρώσοι πρόσφυγες στην Ρωσία), Paul Leuilliot. Παρουσιάζεται τα Charles Ledré, *Les emigrés russes en France*, Paris, Editions Spes, 1930, in-8, 288 p. και Jean Delage, *La Russie en exil*, Paris, Delagrave, 1930, petit in-8, 178 p.
6. 1931, T.3, N.10: Courriers critiques, Russie, «L'autobiographie de Trotsky» (Η αυτοβιογραφία του Τρότσκι), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Leon Trotsky, *Ma vie, essai autobiographique*, traduit sur le manuscrit avec des notes pas Maurice Parijanine, t.I 1879-1905, t. II 1905-octobre 1917, t. III oct. 1917- 1929, Paris, Rieder, 1929, 271, 220, 343 p.
7. 1931, T.3, N.10: Courriers critiques, Russie, «L'industrie de coton en Russie depuis la guerre» (Η βιομηχανία του βαμβακιού στην Ρωσία από τον πόλεμο και έπειτα), G. Méquet.

³³⁵Τα υπό παρουσίαση και υπό κρίση βιβλία, έχουν παρατεθεί με την περιγραφή που τα εντοπίσαμε στα άρθρα. Ακόμα πριν τον τίτλο του άρθρου βιβλιοπαρουσίασης και βιβλιοκριτικής έχουμε καταγράψει την ενότητα και υπο-ενότητα στην οποία εντάσσονται.

- Παρουσιάζεται το Voldemar Adermann, *Die russische, Baumwollindustrie nach der krige*, Berlin, Ost-Europa Verlag, 1929, in-8, 117 p.
8. 1931, T.3, N.10: Courriers critiques, Russie, «Le système bancaire soviétique» (Το σοβιετικό τραπεζικό σύστημα). G. Méquet. Παρουσιάζεται το Gustave Lemaire, *Le système bancaire de l'Union Soviétique*, Paris, Rousseau, 1929, in-8, 158 p. et 8 tableaux
9. 1933, T.5, N.20: Courriers critiques, Russie, «L'évolution de la Russie: Une tentative de synthèse» (Η εξέλιξη της Ρωσίας: Μία προσπάθεια για σύνθεση), G. Méquet. Hans von Eckardt, *Russland-Bucherreihe: Provinze der Weliwirtschaft und Welpolitik*, Leipzig, Bibliographisches Institut A.G, 1930, in-8, xii-569 p.
10. 1933, T.5, N.20: Courriers critiques, Russie, «La Russie d'aujourd'hui: trois guides» (Η Ρωσία σήμερα: τρεις οδηγοί), Paul Leuilliot. Παρουσιάζονται τα εξής τρία έργα: Anatole de Monzie, *Petit manuel de la Russie nouvelle*, Paris, Fermin-Didot, 1933, in-8, 332 p. avec 3 plus et une carte hors texte, André Pierre, *U.R.S.S. La Fédération Soviétique et ses républiques (Bibliothèque d'histoire et de politique)*, Paris, Delagrave, 1932, in-8, 135 p. avec une carte dépliant en couleurs l'U.R.S.S., Luc Durtain, *U.R.S.S.*, Paris, Les Oeuvres représentatives, 1932, in-8, 258 p. 128 hors texte et une carte
11. 1933, T.5, N.20: Courriers critiques, Russie, «Scenes de la vie russe» (Σκηνές της σοβιετικής ζωής), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Albert Rhyss Williams, *La terre russe*, Traduit de l'anglais par P. Vaillant-Couturier, Paris, Nouvelle Revue Française, 1930, in-8, 220 p.
12. 1933, T.5, N.20: Courriers critiques, Russie, «Un voyager en Russie: notations et méprises» (Ένας ταξιδιώτης στην Ρωσία), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Emille Schreiber, *Comment on vit en U.R.S.S.*, Paris, Plon, 1931, in-8, 232 p.
13. 1933, T.5, N.24: Du passé au présent: Courriers critiques, Russie, «Révolutionnaires et révolution» (Επαναστάτες και επανάσταση), G. Méquet. Παρουσιάζει το E. Yaroslavski, *Histoire du parti communiste de l'U.R.S.S.*, Paris, Bureau d'éditions, 1931, in-8, 539 p.
14. 1933, T.5, N.24: Du passé au present: Courriers critiques, Russie, «Chute du regime» (Πτώση του καθεστώτος), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Victor Serge, *L'an I de la révolution russe. Les débuts de la dictature du proletariat (1917-1918)*, Paris, Librairie du Travail, 1930, in-8, 431 p.
15. 1933, T.5, N.24: Du passé au présent: Courriers critiques, Russie, «Sept années de gouvernement soviétique» (Επτά χρόνια σοβιετικής κυβέρνησης), G. Méquet. Παρουσιάζεται το

Paul Scheffer, *Siebe Jahre Sovjet Union*, Leipzig, Bibliographisches Institut A.G., 1930, in-8, vii-451 p.

16. 1933, T.5, N.24: Du passé au présent: Courriers critiques, Russie, «Deux figures de révolutionnaires» (Δύο επαναστατικές φιγούρες), Gaetan Pirou. Παρουσιάζεται το Raoul Labry, *Herzen et Proudhon*, (*Collection historique de l'institut d' études slaves, n.4*), Paris, Editions Bossard, 1928, in-8, 248 p.

17. 1933, T.5, N.24: Du passé au présent: Courriers critiques, Russie, «Lenine», Maurice Halbwachs. Παρουσιάζει το V.I. Lenin, *La maladie infantile du communisme (le communisme de gauche), essai de vulgarisation de la strategie et de la tactique marxistes*, Paris, éditions Sociales internationales, 1930, in-8, 134 p.

18. 1933, T.5, N.24: Du passé au present: Courriers critiques, Russie, «Staline», Maurice Halbwachs. Παρουσιάζεται το *Les questions du leninisme*, n.14, t.II, Paris, éditions Sociales Internationales, 1931, in-8, 166 p.

19. 1934, T.6, N.26: Du passé au présent, courriers critiques, U.R.S.S., «Une histoire de la Revolution» (Μία ιστορία της επανάστασης), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Henry Rollin, *La révolution russe, ses origines, ses résultats*, Preface d'André Dubosq. T.I Les soviets, XLIII, 300 p., T.II Le parti bolchéviste, Paris, Delagrave, 1931, in-8, XLIII, 300 et 400 p.

20. 1934, T.6, N.26: Du passé au présent, courriers critiques, U.R.S.S., «L' aspect religieuse de la bolcénisme» (Η θρησκευτική όψη του μπολσεβικισμού), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Waldemar Gurian, *Le bolchévisme* (traduit de l'Allemagne par Jean Coster), Paris, Peauchesne, 1933, in-9, xiv-389 p.

21. 1934, T.6, N.26: Du passé au présent, courriers critiques, U.R.S.S., «La politique économique au temps de la N.E.P.: observations et souvenirs» (Η οικονομική πολιτική στο καιρό της ΝΕΠ: παρατηρήσεις και ενθυμήσεις), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Paul Haensel, *The economic policy of Soviet Russia*, London, King and Son, 1931, in-8, vi-190 p.

22. 1934, T.6, N.26: Du passé au présent, courriers critiques, U.R.S.S., «Documents sur la vie économique de l'Union Soviétique» (Ντοκουμέντα για την οικονομική ζωή της Σοβιετικής Ένωσης), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Birmingham Bureau of research on soviet economic conditions, *Memorandum n° 1-8*

23. 1934, T.6, N.26: Du passé au présent, courriers critiques, U.R.S.S., «L'état present de l'économie soviétique» (Η τωρινή κατάσταση της σοβιετικής οικονομίας), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Lucien Laurat, *L'économie soviétique*, Paris, Valois, 1932, in-8, 252 p.
24. 1934, T.6, N.26: Du passé au present, courriers critiques, U.R.S.S., «Un tableau de l'économie soviétique» (Ένας πίνακας της σοβιετικής οικονομίας), G. Méquet: Παρουσιάζεται το J. Staline, *Discours sur le plan quinquennal*, Préface de George Valois, Paris, Valois, 1930, in-8, 231 p.
25. 1934, T.6, N.26: Du passé au présent, courriers critiques, U.R.S.S., «Sur le plan quinquennal» (Για το πενταετές πλάνο), G. Méquet. Παρουσιάζεται το A. Jugow, *Le plan quinquennal*, Paris-Bruxelles, L'Eglantine, 1932, in-8, 256 p. και το *Die sozialistische Planwirtschaft in der Sowjet Union*, Wien-Berlin, Verlag fur Literatur und Politik, 1931, in-8, 131 p.
26. 1934, T.6, N.26: Du passé au présent, courriers critiques, U.R.S.S., «En quel sens peut-on parler du surpeuplement des campagnes russes» (Με ποια έννοια μπορούμε να μιλήσουμε για υπερπληθυσμό της σοβιετικής υπαίθρου), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Michael Hoffman, *Die Agrarische Uebereulkerung Russlands*, Berlin, Richard Mannheim, 1923, in-8, 143 p.
27. 1934, T.6, N.26: Du passé au présent, courriers critiques, U.R.S.S., «Le droit commercial de l'Union Soviétique: naguere et aujourd'hui» (Το εμπορικό δίκαιο της Σοβιετικής Ένωσης παλαιότερα και σήμερα) G. Méquet. Παρουσιάζεται το V.N. Gordon, *Système du droit commerciale des Soviets. Aperçu de la législation en vigueur pour la commerce interieur* (2e edition, Kharkov, 1927), Traduit par Raoul Dufour, Paris, Giard, 1933, in-8, xxiv-390 p.
28. 1934, T.6, N.30: Du passé au présent: courriers critiques, U.R.S.S., «économie et commerce extérieur en Russie Soviétique» (Οικονομία και εξωτερικό εμπόριο στην Σοβιετική Ρωσία), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Jacques Dousse, *La politique économique de l'URSS, appliquée à son commerce extérieur*, Paris, Marcel Giard, 1933, in-8, 237 p.
29. 1934, T.6, N.30: Du passé au présent: courriers critiques, U.R.S.S., «Le commerce extérieure des cooperatives russes» (Το εξωτερικό εμπόριο των ρωσικών κοοπερατίβων), G. Méquet. Παρουσιάζεται το N. Barrou, *Russian Co-operation abroad*, London, King and Son, 1930, in-8, 95 p.
30. 1934, T.6, N.30: Du passé au présent: courriers critiques, U.R.S.S., «Exportation et dumping» (Εξαγωγές και ντάμπινγκ), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Boris Eliacheff, *Le dumping soviétique*, Préface de M. Etienne Fougère, Paris, M. Giard, 1931, in-8, 220 p.

31. 1934, T.6, N.30: Du passé au présent: courriers critiques, U.R.S.S., «La Russie Soviétique à la conquête du commerce mondial» (Η Σοβιετική Ρωσία προς την κατάκτηση του παγκόσμιου εμπορίου), G. Méquet. Παρουσιάζεται το H.R. Knickerbocker, *Commerce Rouge, URSS contre Europe* (traduit de l'anglais par Alice Cuénod), Paris, Ernest Flammarion, 1932, in-8, 281 p.
32. 1934, T.6, N.30: Du passé au présent: courriers critiques, U.R.S.S., «En Asie central de féodalité au regime soviétique» (Η κεντρική Ασία από τον φεουδαρχισμό στο σοβιετικό καθεστώς), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Boris Pilniak, *La septième République, le Tadjikistan*, traduit du russe par Michel Matveev et Pierre Morange, Paris, Rieder, 1931, in-8, 237 p.
33. 1934, T.6, N.30: Du passé au présent: courriers critiques, U.R.S.S., «Vieux usages agraires et revolution en Turkestan» (Παλαιές αγροτικές χρήσεις και επανάσταση στο Τουρκμενιστάν), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Nemtcenko, *La réforme agraire du Turkestan* (traduit par J. Castagné avec introduction de J. Castagné), extrait de la *Revue des Etudes Islamiques*, 1928, Cahier III, p. 361-399, Paris, P. Geuthner
34. 1936, T.8, N.37: Courriers Critiques, U.R.S.S., «De l'empire de Tsars à l'U.R.S.S.» (Από την αυτοκρατορία των τσάρων στην ΕΣΣΔ), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Fernand Grenard, *La révolution russe*, Paris, Librairie Armand Colin, 1933, in-8, 389 p.
35. 1936, T.8, N.37: Courriers Critiques, U.R.S.S., «Les campagnes d'U.R.S.S. devant la collectivization» (Η ύπαιθρος της ΕΣΣΔ ενώπιον της κολεκτιβοποίησης), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Staline, Molotov, Kouibychev, Ordjonigidje, Voroshilov, Grinko, Kaganovich, Yakovlev, *Du premier au deuxième plan quinquenal (Resultats et perspectives)*, Paris, Bureau d'éditions, 1933, in-8, 360 p. et 8 hors texte
36. 1936, T.8, N.37: Courriers Critiques, U.R.S.S., «L'industrie sucrière d'après-guerre» (Η βιομηχανία ζάχαρης μετά τον πόλεμο), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Ewsey Rabinovitsch, *Die russisch-ukrainische Zuckerindustrie nach dem Weltkriege (1914-1930)*, *Osieuropäische Forschunge Neue Folge, Band 7*, Herausgeber Pr. Dr. Otto Hoeltzsch, Berlin Koenisberg, Ost Europa Verlag, 1930, in-8, vii-188p.
37. 1936, T.8, N.37: Courriers Critiques, U.R.S.S., «Les transports dans l'U.R.S.S.» (Οι μεταφορές στην ΕΣΣΔ), G. Méquet. Παρουσιάζεται το T.N. Tverskoi, *The unified transport system of the U.R.S.S.*, London, Gollanz Ltd, 1935, in-8, 176 p., carte

38. 1936, T.8, N.37: Courriers Critiques, U.R.S.S., «Les Idées de Staline» (Οι ιδέες του Στάλιν), G. Méquet
39. 1936, T.8, N.37: Courriers Critiques, U.R.S.S., «En Ukraine» (Στην Ουκρανία), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Staline, *La Révolution d'octobre. Recueil d'articles et de discours*, Paris, Éditions sociales internationales, 1934, in-8, 173 p.
40. 1936, T.8, N.37: Courriers Critiques, U.R.S.S., «La presse soviétique» (Ο σοβιετικός τύπος), Lucien Febvre. Παρουσιάζεται το Marc Jaryc, *La presse en Russie Soviétique*, Europe, t. XXXI, n. 122
41. 1938, T.10, N.51: Du passé au present: Courriers critiques, U.R.S.S., «Debuts de revolution» (Η απαρχή της επανάστασης), G. Méquet. Παρουσιάζεται το Maxime Gorki, V. Molotov, K. Vorochilov, A. Jdanov et J. Staline, *Histoire de la Révolution Russe*, T. I., Paris, Éditions Sociales Internationales, 1937, in-8, 237 p.
42. 1939, Annales d'histoire sociale, 1939, 1e année, N. 1, «Du sosialisme au leninisme, Conceptions sosialistes du salaire» (Από τον σοσιαλισμό στον λενινισμό, σοσιαλιστικές αντιλήψεις του μισθού), Maurice Halbwachs. Παρουσιάζονται τα Ernest Mercier, *U.R.S.S. Réflexions*, Paris, Editions du Centre polytechnicien d'études économiques (document n° 1, janvier 1936), in-8, 125 p. και το *La théorie du salaire chez les socialistes français*, Paris, Recueil Sirey, 1936, in-8, 68 p.
43. 1939, Annales d'histoire sociale, 1939, 1e année, N. 1, «Du sosialisme au leninisme, Lenine au Pouvoir» (Από τον σοσιαλισμό στον λενινισμό, ο Λένιν στην εξουσία), Georges Méquet. Παρουσιάζεται το V. S. Lénine, *Marx, Engels, Marxisme* (Bibliothèque marxiste, n. 20), Paris, Éditions sociales internationales, 1935, in-8, 292 p.

H2) Βιβλιογραφία

Hélène Baty-Delalande, «L'espérance au conditionnel au compagnons de route (1920-1939)», *Itinéraires* [En ligne], 2011-4 | 2011, mis en ligne le 01 décembre 2011, consulté le 02 octobre 2016. <http://itineraires.revues.org/1422>

Marc Bloch, *The Historian's Craft*, New York, Vintage Books, 1953

Marc Bloch, Lucien Febvre, *Correspondance, La naissance des Annales T.I, 1928-1933*, Fayard, 1994

Guy Bourdé, Hervé Martin, *Les écoles historiques*, Paris, éditions du Seuil, 1983

- Peter Burke, *The French Historical Revolution, The Annales School 1929-1989*, Cambridge, Polity Press, 1990
- John Burrow, *A history of histories*, London, Penguin Books, 2007
- E.H. Carr, *The Russian Revolution, From Lenin to Stalin*, New York, The free Press, 1979
- Stuart Clark (edition), *The Annales School, Critical Assessments, Volume 1: Histories and Overviews*, Routledge, 1999
- Sophie Coeuré, *La Grande Lueur à l'Est*, Paris, Editions du Seuil, 1999
- Christian Delacroix, Francois Dosse, Patrick Garcia, *Les Courants historiques en France 19-20 siècle*, Paris, Armand Colin, 1999
- Georges Delanty, *Επινοώντας την Ευρώπη, Ιδέα, Ταυτότητα, Πραγματικότητα*, Αθήνα, Εκδόσεις Ασίνη, 2010
- Jonathan Dewald, *The emergence of social history in France 1815-1970*, Pennsylvania, The pennsylvania state university press, 2006
- Francois Dosse, *Ιστορία σε ψίχουλα*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2000
- Marc Ferro, *L'Occident devant la Revolution Sovietique, l'histoire et ses mythes*, Bruxelles, Edition Complexe, 1980
- J. Le Goff (ed.), *La Nouvelle Histoire*, Paris, Retz, 1978
- Gouarné, Isabelle. «Engagement philosoviétique et posture sociologique dans l'entre-deux-guerres: le rôle politico-intellectuel de Georges Friedmann». *Sociologie du Travail*, V. 54, 2012, 356–374. [doi:10.1016/j.soctra.2012.06.002](https://doi.org/10.1016/j.soctra.2012.06.002).
- Jean-Pierre V. M. Herubel (Compiled), «The "Annales Movement" and Its Historiography: A Selective Bibliography», *French Historical Studies*, Vol. 18, No. 1, 1993), pp. 346-355
- Eric Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2004
- M.C. Howard, J.E. King, *A history of Marxian economics Vol.1 1883-1929*, Princeton, Princeton University Press, 1989

Harold Karan Jacobson (1960). «The Ussr and Ilo», *International Organization*, V. 14, Issue 4, 1960, σ. 402-428

Moshe Lewi, *The Soviet Century*, London, Verso, 2005

Stuart Macintyre, Juan Maiguashca, and Attila Pok (ed.), *The oxford history of historical writing, Volume 4*, Oxford, Oxford University Press, 2011

Marc Mazower, *Σκοτεινή ήπειρος*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2011

Martin Mallia, *Russia under western eyes from the bronze horsemen to the Lenin Mausoleum*, The BELKNAP Press of Harvard University Press, 1999

C.L. Mowat (ed.), *The new Cambridge Modern History, The shifting balance of world forces 1898-1945, V. XII*, Cambridge University Press, 1968

Bertrand Muller, «Document “Problemes contemporains et Hommes d'action à l'origine des Annales, Une correspondance entre Lucien Febvre et Albert Thomas 1928-1930»», *Vingtième Siècle, revue d'histoire Année*, 1992, Volume 35, Numéro 1, pp. 78-91

Pierre Nora, *Rethinking France: Les Lieux de Mémoire, Volume 4: Histories and Memories*, The University of Chigago Press, 2010

Nicholas V. Riasanovsky, *The Image of Peter the Great in Russian History and Thought*, New York, Oxford University Press, 1985

Axel Schneider and Daniel Woolf (ed.), *The oxford history of historical writing, Volume 5*, Oxford, Oxford University Press, 2011

Peter N. Stearns (ed.), *The encyclopedia of European social history, Volume 1*, New York, Charles Scribner's Sons, 2001

Traian Stoianozich, *French historical method: The Annales Paradigm*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1976

Ronald Grigor Suny (Ed.), *The Cambridge History of Russia, 20th Century, V. III, The Soviet Century*, Cambridge University Press, 2006

Michael S. Teitelbaum, Jay M. Winter, *The fear of population decline*, Orlando, Academic Press, 1985

Enzo Traverso, *Δια πυρός και σιδήρου, Περί ευρωπαϊκού εμφυλίου πολέμου 1914-1945*, Αθήνα, Εκδόσεις του 21ου αιώνα, 2007

Enzo Traverso, *Τι απέγιναν οι διανοούμενοι?*, Εκδόσεις του 21ου αιώνα, Αθήνα, 2014

Καίτη Αρώνη-Τσίγλη, *Ιστορικές σχολές και μέθοδοι*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2008

Γκέοργκ Ιγγερς, *Η ιστοριογραφία στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα, Νεφέλη, 2006

Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, Ίδρυμα έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1993

Σπύρος Τζόκας, *Το όραμα της Ευρώπης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2006,

Λέων Τρότσκι, *Προδομένη Επανάσταση*, Αθήνα, Εργατική Πάλη, 2016

Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, *Στις διαδρομές της Ιστοριογραφίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2014

Σωκράτης Δ. Πετμεζάς, *Προλεγόμενα στην αγροτική οικονομία του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2012